

BIBLIOTEKA

ESH-32

437

(Tregime e fragmente)

UJËRAT E VERDHA

85H-32

BIBLIOTEKA E RINISË

85H-32

237

8

Ujërat e verdha

(Tregime e fragmente)

3262

~~49324~~

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

NJË REFREN I QYTETIT TEM

«Zotni, zotni, të lutem, zotni, ma fal ndoj send!» — asht një refren, një refren i bukur i qytetit tem. Kur mëngjezi përtrihet ndër rrugët e qytetit, rrezet e diellit fillojnë të ngatërrohen nëpër këmbët e njerëzve, hiet e automobilavet e të karrrocave fillojnë të rrëshqasin nëpër dhe, atëhere ndër trotuare ja fillon një refren, refreni i bukur i qytetit tem: «Zotni, zotni, të lutem, zotni, ma fal ndoj send!» Kush mund ta shprehi bukurinë e këtij refreni? Mozart, Bethoven... hahaha! Kët melodi mund ta këndojnë vetëm trotuaret e qytetit tem e ta dëgjojnë vetëm qytetarët tonë. Dhe të kënaqen. Se qytetarëve tonë shumë ua kanda muzikën. Prej mëngjezit deri në mbramje po një refren dëgjojnë dhe nuk mërziten. Kurr ata nuk ja kanë dhanë rrugët (dhe lekun) një këngëtarit. Jo! se janë adhuruesit e muzikës. Sidomos bukur tingëllon ky refren në muzg të mbramjes: rrugët e qytetit marrin një dekoratë romantike (si janë të parafytyrueme ndër piktura e koloritë), njerëzit, të kënaqun me jetën e ditës, shkojnë të kënaqen dhe me jetën e natës. Qielli qeshet si një virgjineshë e buzët e gjithkujt janë gati t'i japin ka një të puthun dashunie... e në mes

të gjithave: refreni i bukur i qytetit tem. A jeni në gjendje t'ja parafytyroni vetes gjithë kët lumni?

* * *

Për këte që do t'ju tregoj ma poshtë, nuk di t'ju them a asht andër a zhgjandër.

«Zotni, zotni, të lutem, zotni, ma fal ndoj send!» — dhe si klysh i bukur (i bardhë, i zi, a i kuq), që të zotit i kërcen dorën t'ja lëpijë, q'ashtu një djalë dhetë a dymbëdhetë vjeç, tue kërcye kamblikaçik, ecte pranë një njeriu-zotni. Ngadalë, lehtë e tërhiqte për kin të palltos, po lehtë, shumë lehtë, se kish frikë mos të zgjojë mnin e zotit, e perëndisë, e dreqit, mnin e këtij njeriu - zotni desha të them; papra lehtë e tërhiqte dhe i këndonte: «Zotni, zotni, të lutem, zotni, ma fal ndoj send!» Po njeriu-zotni notonte ndër mendime: sézona e re vjen; sezona! sezona! sezona! Dhe gjithnjë sezona; ndërrohet sezona, do të ndrrohet grueja, aj, fëmitë, si e lyp sezona. Me këto mendime i okupuem nuk e kish në mend lypsin e vogël (as «bira e mbrame e kavallit»), të cilin nuk e trazojshin aspak sezonat, por i cili mendonte në heshtje, tinëz, se sa mirë do të ushqehet ky zotni, sa pallto të ngrohtë, sa këpuçë të bukra ka... Dhe i shtypun prej këso mendimesh, tue tërheqë ma fort zotninë, i këndoj me za të naltë: «Zotni, zotni, të lutem, zotni, ma fal ndoj send!» Tash njeriu-zotni befas u suell, dorën e vrazhdë e hodhi në fytyrë të lypsit të vogël: «Nuk meriton as një gogël», — me kërcnim i tha dhe shkoi pa i dhanë gja. Jo - po! I dha fytyrës së zbetë

një të rame. Prej krahnorit fëminuer një të fsha e vretjen e kalimtarve solli. «Shiko! Shiko! — tha njeni. — Lypsi i vogël do të vjedhi!» Kalimtarët mendojshin si djali deshti t'i vjedhi prej xhepit ndoj gja zotnisë e se ky për këte arësye i ra. E lypsit të vogël gjaku prej zemrës në ftyrë drodhi dhe, si një zog bishe, i ndjekun, fuqinë fëminore mblodhi e u dha në të hikun. Ngitte papra ngitte, pa mshirë frika e nxitte, e se djersa shpinën e ftyrën ja late, ai nuk u ndalte; por mendohte një birë, një birë të vogël e larg botës, ku ngadalë, tinëz do futet dhe aty të vdesë uje. Një djalë tjetër, ma i madh, e shikonte lypsin e vogël si ngitte dhe, tue iu qeshë me za, i briti: «Hej picorr, ku në dreqoll kaq vrap je nisë? Ndal! A të bje në mend si e kemi ujdisë punën atë ditë? A kujtohesh si e kemi ba: unë ty me të gjuejtë në krye me gjithë të hollat që kam në dorë, e ti mandje me i marrë... a je në fjalë?»

— Po, por mos më bje fort. Më len t'u ve syvet duert, mos të më verbojsh.

— Mirë. Hajt shpejt! Haha, pse dridhe? Apo ke frikë?

— Jo... por po ndjej uri.

— A?.. A nuk ke frikë... — dhe fill e në krye me kërcnim djali e gjuejti, monedhat u shpërndanë me tingllim, e kryet s'e luejti lypsi i vogël, lypsi i mjerë; por, mandej, pa fuqi, i lodhun u ul ndër gjuj dhe me buzëqeshje filloi lekët me mbledhë. Në ballë të tij, dielli shkëlqente në një pikë të kuqe: ishte gjaku.

Jo, jo. Këjo nuk qe andër, po zhgjandër, se

një kangëtar, me refren e ngjarje i inspiruem, po gabimisht i inspiruem, gabimisht këndoi kështu:

Prej mëshirës së pamshirve
lypsi vogël gjallonte.
Jetën e rrokullonte
nëpër udha të ndyta,
nëpër pragje të ngurta, ndër besime të rrejta.
Por një ditë, kur mshira e diellit shteri,
në gjoks ndjeu si e theri
një dhimbë e re, që mnia
e përfton ndër flija të skamit.
Dhe — dje lypsi i vogël,
por sot diçka tjetër —
si Ahmarrës i vjetër,
një fjalë të randë mendonte
botës t'ja diktonte...
Fytin e gërdhishte
fjalën për me nxjerrun,
që mnia e kish shterun
dhe që në gjuhë vdiste...
Por, i hutuem, mbet ndejun
në kryqzimin e udhve.
Rrotat e autve
shpejt mbi të kaluen
dhe e qetsuen.

**«...BUKEN TONË TË PËRDITSHME
FALNA SOT...»**

Herë vërente t'amën se si lutej para katër-pesë figurave, herë shikonte nëpër dritoret në muzgun e mbramjes. Errsina bahej gjithnjë ma e shpeshtë e Lili vërente se si drujtë dhe sendet e tjera merrnin trajta të frigshme. Vuri re edhe përjashta t'amën tue u lutë nën kandilin e Zojës — i dukej nëpër qelqe të dritores — dhe argëtohej: «Qe, tamam si kino, po shof kino, sa bukur — áaa!» Flaka e kandilit nisi të dridhej dhe Lili nuk shifte ma kino në qelqe të dritores. Sytë i shkuen në fund të oborrit: «Qe, dikush po hecë, i gjatë, me flokë të mdhaja, me shkop në dorë, shikon në dritore. Hajn!» Dhe shpejt Lili, i friguem dhe nga ftyra e vetë në qelqe, u largue nga dritorja dhe ju avit t'amës.

— Nanë, dikush asht jashtë! Hajnat! — pëshpëriti frigshëm.

Nana nuk bëzante.

Lili e shikonte si lutej ndër gjuhë, tue lëvizë buzët afër shuplakave të ngjituna.

«Nana e eme nuk asht e frytë si fuçi, si nana e Lecit, mos me mujtë me ecë, me ju qeshë gjith-

kush, — mendonte Lili tue shikue t'amën nga profili. — Po pse i lot ashtu buzët? Si me thithë sheqerin me buzë... sheqerin e hallvaxhisë, të kuq, asi si bleu sot Mrika dy për një çerek lekut».

— Uf, nanë, hajt ma, apo çohë me më dhanë me hangër...

E ama përmendi ma me za Zot e Zojë, bani kryq dhe u çue.

Shkoi në dhomë të zjarrmit, tue thye gishtat e duerve e tue mendue, mori e shkundi shportën e bukës nga e cila ranë disa koje bajate, i mblodhi me kujdes dhe i qiti në kusi me ujë të vluem. Mandej u çue me marrë shishen e vojtit, po u kujtue se e kish zbrazë në kandil të figurave.

— Uf nanë, hajt ma, nanë, — kërkonte Lili me ngranë. E ama qendroi në mes të dhomës e hutueme, nuk dinte kah t'ja mbajë, thyente gishtat e duervet, krismat e të cilëve aq dhimbsunisht tinglojnë dhe mendoi diçka.

— Rri ti te zjarmi, — i tha të birit dhe shkoi në dhomë tjetër. Iu avit si hie figuravet, me ftyrë të zbeme dhe të frigueme, pa e shikue fare, i fryni kandilit dhe e fiku. E mori vojtin, e derdhi në kusi dhe nisi ta përzijë, nsa buzët makinalisht pëshpëritshin:

— Qe, moj nanë, he, tash po han, — e mendimet i kish gjeti, diku të arratisuna.

* * *

— Merre pak ujë dhe fike njat dru, mos të digjet kot; sonte nuk asht ftoftë.

Grueja u çue, derdhi mbi dru të ndezun ujë, i cili bani tym dhe poterë, që rrëqethtas ushtonte në heshtjen vorrese të dhomës së zjarmit.

— Çka të tha zoti Filip? — pyeti frigshëm të shoqin, i cili rrinte zymtas, me sy të ngulun mbi hu të fikun.

— Asgja, çka me më thanë... S'ja qet hesapi me më marrë. Mundet me e krye me një njeri atë pak punë që ka.

— Po a kqyre te zoti Lorja?

— Allahile praj! Mos më pyet. Gjithkund njësoj. Njeni thotë s'më duhesh, tjetri s'kam nevojë, i treti nuk po jam tue nxjerrë as për vete bukën e gojës. Kur ai me gjithë atë dugaj... Allahile mos më pyet, — tha në idhnim dhe mori mashën në dorë.

— Mirë, mirë, more Kolë, mos u idhno. Po... Çka kena me ba?

Ai me mashë në dorë shkarravitte nëpër hi të votrës dhe nuk i përgjigjej. E ajo matej t'i thoshte mos shkruiej nëpër hi të votrës, se nuk vinë, thonë, se bahen borxhe. Mendja i shkoi te borxhi që i kishin furrтарit, i cili pardje u kishte ndaluar bukën me tefter. I tha Lilit:

— Thuej nanës të çojë paret po desht me i dhanë bukë.

— Moj nanë! Nuk m'i ke dhanë paret... S'ka bukë ka thanë, — britte Lili që nga dera e oborrit.

— Mirë, moj nanë, s'ka gja. Tash ka me prue baba.

Po baba nuk pruni as bukë as gja tjetër, as mbtramë as sonte. Rrin pranë votrës dhe mendon

e një zymtim ja ka ba ftyrën si të smundit. Mendon. Eh, sikur të gjitha këto mendime të baheshin pare! Deshte të pyesi për Lilin a ka pasë me ngranë gja, po nuk guxoi. Kish frigë të mos ndigjojë atë që s'ka dëshirë me e ditë. Nse s'ka pasë çka me ngranë Lili, ma mirë mos me e dijtë e me gënjye veten se ka hangër. Vjedhtas shikonte të shoqen: në dritë të bishtukut i dukej shumë e zbetë, me sytë e thelluem e të nximë përreth. E dinte se ç'do me thanë.

Drita e bishtukut nisi të dridhej, dhe dridheshin të gjitha sendet dhe hiet e vorfna bashkë me dy kensa që dridheshin nga friga e jetës së nesërme. Pa bukë. Të dridhunit e flakës së bishtukut sikur ua ngatërroi mendimet të dyvet. Të dy për një herë u çuen të shkojnë me fjetë.

— Çudi, pse zoti Filip me të hjekë nga puna: ty po, e ata dy jo; pse jo njenin nga ata, — në errësinë i fliste të shoqit me guxim.

— Ku di unë... E dij se ç'mendon ti! Kujton se më ka xanë në ndoj punë të keqe, prandej më ka qitë nga puna.

— Po kot pse po të qet?..

— A të thashë, moj e marrë, se nuk ka punë për tre vetë! Ti nuk merr vesht!

— Mirë, mirë. Mos bërtit, se po ma çon djalin. Heshtën. Silleshin e shpërvileshin herë njeni, herë tjetra deri në natë vonë.

Kumbonët lëkundeshin, lëshojshin tinguj, të cilët zvariseshin nëpër rrugët e qytetit, lëmojshin pullazet e shtëpivet, futeshin nëpër vrima, dritore

e dyer dhe ftojshin: mos e harroni shtëpinë e zotit.

Kola, nga skaji i trotuarit, shikonte ceremoninë fetare në parakalim. Kujtohet se para pesëmbdhetë vjetëve edhe ai njashtu, si ato fëmijë, barthe figura, qiri dhe këndonte kangë kishe. Era e kemit (tamjamt) që i mbrini në vrimat e hundës, i kujtoi ma intimisht fëmininë shkollore. Si nëpër relief shkonte me mendim nëpër kujtime; ndërlikoheshin ftyra shejtënsh, prifnash, mësuesash, shoqësh ndër skuta të errta, tue u lutë, dikush me përvujtni e dikush tue shamë kujdestarin që s'ela me hikun. «Eh, sikur të mbetshe në kuvend, të mos dilshe jashtë, — mendonte Kola tue e kujtue gjendjen e vet të tashme me hidhnim. Po ai, ai atje, çka don me qiri në dorë? — e gati sa s'bërtiti. — Tush Prendi, hajni me dorca të bardha, me qiri në dorë... Kuj ja ka ndezë? Zotit a dreqit! Besa dreqit. — Kur ke ja merr at goxha qiri, e xhvesh dhe ja then për shpinë, tue e rrahë... — Ama edhe këta priftënt shokë të mirë kanë!»

Parakalimi i proçesionit ende nuk mbaroi. Kola u mërzi tue shikue, po nuk lonte vendit, se kërkonte dikë me sy. Ma së fundi erdh dhe turma e mbrame. Kola u fut në të. I kish thanë zoti Filip: duku nesër. Dhe tash Kola, mbasi zoti Filip asht me një zotni tjetër, i del herë para, herë për anash, herë sjellë kryet nga zoti Filip, po ky, si shifet, ka bisedë me randësi dhe nuk e shef. Kola vjedhtas prigjon bisedën.

— A të bje ndërmend, Filip, para pesëmbdhetë-njëzetë vjetësh si ishin këto proçesione?

— Ee! Atëhere...

— Të këndonte zemra në at mori popull, lavdi zotit.

— Ndryshe atëhere, zoti Zef, ndryshe asht sot...

— Po due me thanë se djelmnia e soçme nuk merr pjesë me gjithë zemër... Eeeh! Na atëhere...

— E po fajin deri diku e kemi na, po ma tepër e kanë fajin do shkolla të reja që na i kanë çilë tash...

— Tamam e ke. E kam nipin që, me kenë i emi, bukë s'i nap me hangër: sa hapë gojën blasfemon. Ruejna zot asht! Po çka t'i bajsh shkollave të reja?..

— Po çudi asht puna e këtyne bolshevikve, si njerëz të egjër ishin...

— Leni allahile, — dhe sillej zoti Zef me pa mos t'i prigjojë kush.

E Kola që gjithnjë prigjonte, në mjerimin e tij qeshi dhe tha me vetë:

«Të mos kesh frigë, mos kujto se po të padit kush se je bolshevik...»

Kur pa se me zoti Filipin s'po piquet sot, i hyni një hidhnim. Mirë e ndjeu se si i vloi diçka në gjoks dhe shpejt si kokërr ju ngjit në fyt. Aty e mbytte. E kujton shtëpinë, dhe kokrra në fyt e mbyt. Të bërtasi në ket turmë ndjenjash të stërhollueme, të bërtasi me të tanë mushkni — dhe të shkyhet s'ka gja, të bërtasi:

— Buukë! Buukë për Lilin!

— Hee... do bukë? Kur të të apin bukën, ke për të kërkue tlynë, mandej mish, e mbasandej ke për të kërkue shtëpi me diell.. hee — jo! S'duhet më-sue bota njashtu. Jo! S'ka bukë!

— Bukë! Aman! Vdiq Lili!

— Jo, mos kujto se ka me vdekë. S'ka vdekë te na kush për bukë. Për pashkë ka me u gjetë di-kush, ndoj shpirtmadh, me i dhanë ndoj lek.

Po Kola nuk bërtet. Jo me fjalë, po as me të dukunt të jashtëm nuk don ta tregojë mjerimin e vet. Mundohet të buzëqeshi kur përsëndet ndoj të njoftun.

— Si je, Kolë? Si po shkon?

— O, mirë. Si, ti, Nikë? — dhe buzëqeshja e përdhuntë ja hap buzët.

Po, kur shkon në shtëpi, aty ma nuk mund të lozi rolin e njeriut të kënaqun me jetë. Buzëqeshjen e vet e var në dorzën e derës së oborrit, para se të hyjë brenda. Duert i mban drejt shtatit, që grueja, e cila sigurisht e shikon nëpër dritore, mos të gënjehet me shpresë tue mendue se ka prue ndoj gja. Po ma shpesh pret të erret dhe atëhere shkon në shtëpi. Barem atëhere Lili asht në gjumë dhe s'ka me e pyetë a i ka prue gja.

Zoti Filip s'kish dalë ende në kafe. Kola po e pret. Kanjëherë e shndron ndoj fjalë me dy garsonat. Vëren Kola se si shkëlqejnë tryezat e gurit të bardhë, karriget e zeza me politurë; ju banë si me qenë pjesa e trupit të tij të madh, nga i cili u shkëputën. Ndjente për to diçka si nostalgji. I kujtohej vetja si, me dy-tri tabake mbushë me gota sillej i lehtë tue shërbye shpejt, pa gabim, pastër. Atje m'at tryezë, në skaj, vinte një zotni, i huej, i cili gjithmonë i jepte bakshish. E me at bakshish ai i blente diçka Lilit. Zotnia kërkonte një vermut dhe

me ja ndezë cigaren. Kështu në mendime, ndër mashtrime të gjalla aq thellohej Kola, sa gati i vinte të bërtasi: «Urdhno, zotni! Po vjen!» megjithëse kafja ishte fare e zbrazët. Ishte kohë mbasadreke.

Ulet Kola në një karrige. Po të ishte këtu me shërbim, nuk do të mund të rrinte; tashti, barem, nj'at privilegj e ka (e, sa dishëronte Kola të mos ta kishte!); ndej në karrige, brylin e pshteti në tryezë e ftyrën në shplakë. Prapë mendime. O mendime, fundi ju daltë! Se asgja s'po qitni në dritë. Pesë vjet punë në ket kafe. E, për pesë vjet, trajtat e të gjitha këtyne sendeve lanë vraga të pashlyeshme. E bajnë dhe shpirtin e njeriut që t'u shëmblejë. E shpirti i Kolës asht coptue, asht shpërnda grima-grima. Pak nga ai asht futë nëpër vrima të karri-geve e të tryezave, të cilat Kola i njihti një nga një tue i kërkue, e pak nga shpirti i tij asht futë, asht ngjitë, asht ngjeshë nëpër paçavra të ndyeta dhe mshisa të lagta. Atje n'at tryezë, i kujtohej Kolës, kishte gjithmonë ma shumë bishta cigaresh dhe gjithmonë mbi të ose ishte shkarravitun diçka e pakuptueshme ose e vizatueme ndoj ftyrë. E ai, mbasi e shikonte mirë e mirë, e hapte paçavrën e lagtë dhe me aq fuqi e fërkonte, sa që tryeza lonte vendit. Duhej mshi mirë, se qortimi i kërcnueshëm i zotit Filip nuk mungonte. Pesë vjet kësi pune. Dhe mandej në rrugë të madhe. Po as zoti Filip s'ka faj. Punë s'ka. Po kush ka faj? — Askush. «Nana që më lindi, — mendonte Kola. — Paskam qenë i tepërm në ket botë — unë me shokët e mi që japim të gjitha fuqitë tona për një krodhë bukë — dhe këto fuqitë tona askuej s'i duhen».

Kush ka faj? Kola thotë askush s'ka faj, dhe aty qendron e tanë tragjedia e tij. Ta dinte ai se kush e ka fajin, ose së paku t'ja kishte vue ai vetë kuej fajin, atëhere — eh atëhere... Fuqitë e njerëzvet në ankant kushedi si do të veprojnë.

Crrr-crrr-crrr bajshin këpucët e reja të zotit Filip. Kola u çue në kambë.

— Ej Kolë? S'kemi gja të re? — po menjëherë vazhdoi:

— A ishe dje në proçesion?

— Po, kam qenë...

— Pak popull, s'ishte shumë. Çudi, të rijtë e soçëm si me pasë marre me dalë në proçesion e me u vue në rresht. Po ku ishe ti? Unë s'të pashë.

— Ishe mbrapa jush, zoti Filip.

— Eh po, po, e dij. Unë ishe me zotin Zef, bisedojshim për disa punë, po nuk të vuna re.

— Unë erdha, zoti Filip, at punë që më keni thanë, — desh të vazhdojë Kola, po s'e la ky:

— Kur isha unë i ri, — filloi zoti Filip me ftyrë të qeshun dhe tue u ulë në karrige, — njëherë kështu në proçesion tue kalue, një turk u qeshte ose lajkos, ose uratve tona, ose neve të gjithëve, e unë — eh, atëhere më vlonte gjaku — dola nga rreshti, ta kapa për fytit at qen bir qenit dhe zoti më dha një fuqi të mrekullueshme, sa që gati e mbyta aty në vënd. Po u përziën të tjerët, të dyja anvet, t'u përleshën; unë shpejt ika në rresht, vazhdova rrugën në proçesion, kur mbrini policia tue fishklye, dhe t'i rراسi në burg nga të dy palët. Hahaha! Edhe sot, kur më bjen ndërmend, qeshem se si disa shokë të mi hangrën dajak në burg e unë

shndoshë e mirë. Hahaha... E të rijtë e soçëm... — vazhdonte zoti Filip tue shikue nëpër derë.

«Pse të mos qeshesh, — bluante Kola ndër mendime të veta, — shokët të kanë hangër dajak e ti jo, ti s'ke hangër kurrë dajak; po, ndoj feste të madhe, si dje, ke veshë këpucë të reja; e, meqë vij me të lutë për punë, m'i tregon pallavrat që ke ba kur ishe i ri. Pse mos të qeshesh?!»

Kola, i vramun, shikon zotin Filip. Ky e din se Kola s'po e ndigjon, po vazhdon të flasi gjithnjë ma me hare. Kish qëllim të mirë, si shifet, t'ja largoje mendimet nga mjerimi i papunsisë, ta zbavis, po edhe veten ta nxjerri sa ma lirë e mirë nga borxhi kundrejt Kolës. Po së fundit e pa se nuk shkon kjo taktikë, prandaj ndërroi fletë dhe i ra çashtjes në thelb.

— Po a e din ti, Kolë, se punën tande gjithnjë e kam ndërmend?

— E dij. Ju falemnderës.

— Për zotin, si për djalin tem mundohem. Të përmenda ndër dy-tri vende, po të gjithë më ankohen se s'kanë punë dhe se nuk mund t'i shtojnë shpenzimet... E unë, ti po e shef edhe vetë. Thuej, thuej, due me ndie nga goja e jote, a ma qet hesapi me të mbajtë?

Kola, disi i turpnuem nga fjalët kaq miqsore, mezi murmuroi:

— Po, nuk jua qet hesapi, — e në vetvete vazhdoi: «Ç'po fike me më mbajtë derisa të gjej punë ngjeti...»

— He, pra, çka me ba? Ket krizë, ket horllëk unë s'e mbaj mend ndojherë. U banë lufta, u banë

revolucionë, po krizë nuk kishim. Vlonte parja anembanë. Shtrejtsi, po. Po ajo ishte për dobi tonë. E sot, tek po kemi qetsi, shyqyr, po ç'e do qetsinë, more Kolë, kur asht kriza? Apo s'asht kështu? Unë, ti, na duem me jetue. Çka na duhet ne se po vriten të tjerët... A ende s'janë vra-a? U farojshin. Punë, punë, me fitue... Apo s'asht kështu?

Kola pau se zoti Filip prapë po ja nis bisedës dhe bani sikur po do me shkue.

— A, po shkon Kolë-a?

— Po, po shkoj. Tungjatjeta.

— Tungjatjeta, Kolë. Mos kij mendim. Gjithnjë të kam ndërmend. E, sa për mue, ti edhe vetë the se s'ma qet hesapi. Hajt, udhambarë...

Nga dera e kafes Kola u gjet në rrugë të madhe të qytetit. Diçka ja pickonte dhe ja diqte sytë: Lotët.

— Po pse më thërret? Pse më rren në shpresë, barem? Ah..., — dhe kryevarë, dalngadalë, me mend të mpitë ndër tru se do të kthejë në shtëpi prapë pa gja, endej rrugëve pa ditë për vete.

* * *

— Lil! Hajde, nanë, hajde me ra me fjetë, se të ka shtrua nana.

— Jo, pra, jo! Aspak! S'due me fjetë. Due me pritë babën.

— Po baba vjen vonë, moj nanë! Hajde, hajde të pastë nana!

— Jo praaa...

— Po të diftoj një prallë të re të bukur.

— E cilën,— ngau djali nga dhoma e zjarmit,

ju avit s'amës dhe e shikonte me shkëlqim në sy.

— Një të re . . . U, po të mësoj uratë . . .

— Jo, jo, s'due uratë, due prallë...

— Mirë, pra, prallë. Po edhe ti me e mësue përmendësh?!

— Pooo, — dhe u fut fëmija ndër shtresa dhe e ama u shtri pranë tij.

— Hajt, nanë, prallën . . .

— Ndigjo, pra. Venia veshin mirë dhe thueje ti mbas meje. Ati ynë që rri në qiell...

— Ati ynë . . . uf . . . jo, jo, thueje ti vetë më parë.

— Mirë pra: Ati ynë që rri në qiell, shejtnue qoftë emni yt, të mbrijë mbretnimi yt, të bahet vullneti yt sikur në qiell edhe në tokë...

— U, nanë, po kjo nuk asht prallë! Kjo asht uratë. E din edhe Zefi, ja ka mësue gjyshja . . .

— E, a shef sa mirë e din Zefi? . . Duhet edhe ti me nxanë.

— Mirë, pra . . . Si fillon? — dhe strukej Lili në prehën të s'amës. Kryet i mbështet ndër gji të saj. Ndjente erë nane.

— Ati ynë që rri... — shqiptonte nga një rrokje e ama e Lili përsëritte. I ndalohej vëmendja ndër fjalë që s'kuptonte, po makinalisht vazhdonte të përsërisi fjalët nga buza e s'amës.

— Bukën tonë të përditshme jepna sot, — vazhdonte e ama uratën.

Mbas këtyne fjalve të përsërituna, Lili mbet:

— Bukë të bardhë, nanë, iha qysh kur s'kena hangër! — dhe çoi kryet me ja pa ftyrën s'amës.

— Hajt tash me e thanë ti vetë deri këtu...

— Po... e dij. Si fillon?

— Ati ynë...

— Ati ynë, bukën e bardhë na fal...

T'amën e zu gazi, dhe nisi të qeshi heshtas, po e zu kolla:

— Jo, more... ti i re shumë për shkurt...

— Uuu, kjo prallë asht shumë e gjatë, s'e due, jo, aspak, — u zemrue Lili.

— Sa mirë Zefi e din uratën! E ti s'e din. Marre!

— Pooo, posi... ai nuk din asnjë prallë që dij unë. Ai asht qyqe. Ta kam rrahë, t'i kam ra grusht pse më ka thanë se s'kena çka me hangër dhe pse s'ja kena pague paret për qira.

— Si, more, me i ra djalit të zotnisë?! Të raftë pika duerve!

— Po fort, pra! Tash e mbys.

— Besa s'guxon ma me e prekë me dorë... Jo, moj nanë, nuk duhesh me e rrahë Zefin... — ndroi e ama me të butë.

— Po, po pse me më thanë ai mue se s'kena bukë me hangër, — çfajsohej Lili e zani i dridhej gjithnjë ma tepër. Ishte gati të zhgrehej në vaj.

E ama e muer me të mirë. Ja kruente kryet. Dhe shpejt e zu gjumi.

Lili merrte frymë të rregullt. E ama e suell në shpinë dhe ashtu, e shtrime në shtresë, kundronte nëpër gjysmë errësinën e dhomës. Llamba, e ulun gati krejt, lëshonte erë vojturi nën tavanin e ulët të dhomës. Ja digjte cipën e hollë të hundës së ftofun nga e cila kullonte ujë. Ajo e fshinte me gisht. Ndjente, ashtu e shtrime, si e tërheqë shtresa, e thithë, e përpin në një gjumë të randë si plumbi e

të pakuptueshëm si errsina. Po mendimi, si një korb i zi, ka ba çerdhen në një skaj të trunit, në rrasht, pjell të keqen mbas të keqes dhe s'len me fjetë.

Kola sonte ende s'ka ardhë, po ka me ardhë. Të vijë Kola, nuk asht ma Kola që ishte. Kola i mirë, i qeshun, me duer plot, që vinte në shtëpi, nuk asht ma, po asht Kola pa punë. «Ç'e do burrin pa punë? — i tha një shoqe këto ditë. Dhe grueja e votrës nuk ndjen shumë për burrin pa punë. Po burri me çka dallohet nga grueja? Jo vetëm me pantallona, po me punën që ban për t'i sigurue grues mirëgjendjen. Dhe pikërisht me nj'atë dallohet. E kur burri s'e ka at punë, atëhere ç'e do? Të na lëshojnë vetë ta fitojmë jetesën, po as nj'at s'të lanë, të qesin ngatrra, — i tha grues së Kolës një shoqe, e cila gjithashtu e kishte burrin pa punë. Ajo bile i dha huà dhetë lekë. Dhe i tha:

— Kur të kesh nevojë të madhe, eja te unë.

Grueja e ndershme e Kolës desh t'i thoshte kësaj grueje: «Jo, moj grue, unë nuk vij në shtëpi tande», pse e tanë bota fliste për të se nuk asht e ndershme. Ajo desh t'i thoshte njashtu, po të dhetë lekët, që i kishte shterngue aq fort në dorë, i thanë: ndal! Dhe ajo, të gjitha ato mendime të këqia i kapërdiu. E kur i kapërdiu, nuk ju dukën gjitha të këqia.

E sonte burri i saj ka me ardhë. Po, burri pa punë, a asht burrë? Grues s'i bahet, s'i duket se asht burrë.

Po Lili çka pat? Pse u zbeh që nga maja e hundës e deri te veshët? E sytë pse i xhixhëllojnë në zjarmi? Mos e zu malli për babën? Për babën që shkoi diku, nga do t'i bijë Lilit çukulada...

— Mos harro me i prue Lilit çukuladë, — i tha nana babës, kur ky, me një valixhe të shkyeme, marrun hua, nisej nga dera e me sy të turbullt shikonte fëminë.

U nis, shkoi në kryeqytet. Atje i thanë se ka me gjetë punë. E këshilloi me gjithë mend dhe zoti Filip. I dha diçka edhe për udhtim hua. E shoqja nuk bëzani fare kur i shoqi ja tha mendimin e vet. E Kolën, kur kjo, s'bani za, diçka e theri thellë mshehtas në zemër. Po u nis, me vendim të premë që t'u dërgojë fëmisë dhe grues sa ma parë për jetesë. Megjithë vendim të tij të premë, kaluen disa ditë të mira e ai nuk i lajmoi gja shtëpisë. E shoqja priti dy javë rresht, ditë e natë, ndoj lajm, letër a pare, po, kur s'erdh gja e kojet e bukës munguen e vdekja në rini nuk pritet me duer kryq, ajo ndryshoi jetën.

Po Lili? Lili çka pat? Jo, s'e zu malli për babën. As për çukuladë... Po u zbardh, u zbeh që nga balli, nën flokë, deri në birë të mjekrës së hollë e, në mes të fytyrës, sytë i qitshin shkëndija.

— Nanë, ujë... ujë, nanë, — dhe në jastëk sillte kryet herë në një anë, herë në tjetrën, me gishta që dridheshin kapte safën e ujit dhe s'e lëshonte pa e pi deri në fund. E ama ja tërhiqte:

— Mjaft, moj nanë... Lil, mjaft ke pi...

Dhe për një muej, i cili ka 30 ditë, ditë për ditë e zunë Lilin ethet. Kur ish ndër ethe, i skuqeshin mollzat e sytë i zvogloheshin; e, me të kaluemen e tyne, zbehej dhe qante ose pse nana nuk ja plotsonte dëshirën ose pse i pëlqente të qajë. Me qa, kur ke vner dhe ethe, asht një ngushllim ndoshta, kushedi.

— Uf, si ma plase shpirtin, — i thoshte e ama kur ky qante. E Lili vazhdonte të qajë jo pse ja plaste shpirtin s'amës, po pse i pëlqente të ndigjojë si i oshtin zani i vet ndër veshë dhe i pëlqente të qajë nga inadi, nga inadi. «Pse mos të qaj? Po, fort!» — mendonte Lili me vete.

— Pse s'më nep, pra, bukë të bardhë? E, pse s'më nep? — i sillej s'amës, e cila kish mentë e humbuna, — dhe vazhdonte të qajë.

Pau e ama se si Lili u zverdh si drita e bishtukut e ethet nuk po e lenë. Dhe e dinte se duhet me thirrë mjekun, me ble barna, me i ba Lilit minestër për me hangër, me pimë limonadë në vend të ujit kur ka zjarmi, me u veshë trashë kur del përjashta, të gjitha këto i din e ama e Lilit, i ka mësuë te zotnia kur, si vajzë, ishte shërbëtoare, po...

Dhe një ditë, kur Lilin, mbas etheve të forta, e zu gjumi, e ama e ndryni shtëpinë dhe shkoi te grueja që i kish dhanë hua dhetë lekë. Shkoi shpejt, pa kthye djathtas e majtas dhe pa u mendue ma gjatë, po më vendim të premë, si dhe burri i saj, për me gjetë të hollat e nevojshme që i duheshin për mjekimin e Lilit.

Dhe mjeku erdhi. Një burrë i shtyem në mot. Hyni tue shikue djathtas e majtas që të shofi kend. I doli e ama e Lilit. Lili ndër shtresa ish bamë palmuç. Mjeku ju avit, nxori termometrën t'ja vejë nën sqetull. Po Lili, si duket, u friksue nga termometri, ja nisi të qamit dhe i shmangej mjekut. E ama ju avit, e mori me të mirë, e përkëdhelte, e puthte dhe së fundi mezi ja vunë termometrën. Mandej mjeku e mori ta preki nëpër trup feminë. Gishtat e ftohta të mjekut ju dukshin si thika Lilit. Dridhej i tanë nga friga e mjekut, nga të ftohtët, nga vuejtja dhe s'dinte se ç'bahej me të. Veç kur e mbuluen dhe e lanë të qetë ndër ethet e tij, mori frymë thellë me të tanë gjoksin. Mjeku i kish rruddhë buzët dhe mendohej. Shikonte përqark e, në parakalim, ndër sy të tij pasqyroheshin plaçkat e një shtëpie varfanjake. Dritorja me xhama të thyem e të ngjitun me letër, dy karrige jo të sigurta, një tryezë e shtrembët mbi një qylym të arrnuem, në qoshe figurat e ndër qoshe të tjera pëlhura merimangash si trofejet e mshefuna të mjerimit. Së fundit, sytë e mjekut ndeshën në sytë e grues, e cila e shikonte me frigë.

— Duhesh me u kujdesë shumë për feminë, përndryshe do ta humbësh. Shumë kohë ka pasë zjarmi të madhe, — mezi ju kujtue mjekut me folë dhe mori të shkruiejë recetën. Kur u nis me shkue, grueja e pyeti sa duhet t'i paguajë. Po ky i tha të blejë barnat me ato të holla. Ajo ulet në një vend si e mpime, shikon mjekun, i cili ju avit

derës së oborrit në shpinë mbrapa, dhe ju avulluen sytë. Mbet ashtu një kohë... Gjëmimi i Lilit e tërhoq. Ngau te djali, u shtri pranë tij, zu ta rroki, ta puthi, ta përkëdheli me fjalë:

— Do shndoshesh, moj nanë, do shndoshesh, pëllumb! Tash të blen ty nana me hangër të gjitha të mirat. Çka don me të ble?

Po Lilin, si shifej, në ket çast s'e interesonte asgja, veç gjëmonte, dhe nuk ju përgjegj s'amës së gëzueme nga mirsia e mjekut. E ajo u mendue, diçka si me e piskue për zemër: mendoj se ndoshta mjeku s'i muer të hollat nga se Lili ka me... «Jo, jo, — pëshpëritte, — ruejna zot!» Dhe me frigë e shikoi djalin, e mbuloi mirë dhe u çue.

Sahati i kishës trokiti një herë: ishte tre e gjysmë mbasdite të vjeshtës së dytë. Grueja u çue me vrull, shkoi në dhomë të zjarmit dhe në sqoll nisi krisma e enve dhe e ujit. Mbasi u la mirë dhe u mshi, ju avit pasqyrës, të cilën ja kish dhanë hua Lezja, grueja e dhetë lekëve. Mori krem e fërkoj ftyrën e një erë e kandshme u përhap nëpër dhomë.

Lili kish qitë kryet nga mbulesa dhe me sy xhixhillues shikonte t'amën. Mezi e njofti. Kurrë s'e kishte pamë nanën kaq bukur të veshun e të goditun. Kjo ju avit, e çoi, e mështolli me jorgan dhe në grykë e mori në dhomë të zjarmit. Lili shikonte t'amën me admirim fminuer, gati ishte të rrafi shplakë nga gëzimi.

Posa hyni Kola në rrugzën ku e kish shtëpinë, i nguli sytë mu në derë të oborrit që prej së largu. Pau si bash nga dera e shtëpisë së tij doli një zotni i huej, i panjoftun. Kolës diçka i ra në krye. Si me ja pasë shkrepë dikush për mur. Zotnia i panjoftun kaloi në drejtim të kundërt të rrugës, ngadalë, i qetë. E Kola e ngadaloi hapin. Gjithfarë mendimesh si shigjeta ja përshkojshin trutë. Po asnjë mendim nuk ishte qetues as nuk e fashitte ndërgjegjen e tij të çueme peshë në dyshim. Me hap të sigurtë hyni nëpër derë të oborrit. Dyert e shtëpisë, në vrullin e mendimeve të hidhta, i lojshin para syve, ju dukshin dyfish, shtrembët, gjithsesi. Si një i plagosun randë u ul në karrige, disi u mblodh e shikimin e mbërtheu përtokë. «Po ajo grueja në dritore?» — mendonte. — Para tij erdh grueja, e cila së parit, me të pamë të shoqin, u hutue, u zbeh. Kola çoi kryet, në gruen e dritores njofti gruen e vet. Uli prapë kryet dhe shikimin prapë e mbërtheu përtokë, në një vrimë ndër drrasa. Heshtje. E zemra donte t'i bërtasi, të ulërijë si bisha, së cilës ja kanë prishë strofullën. Të ulërijë, po s'kish fuqi. I shkyem, i lodhun, i mjeruem rrinte te karrigia pa lëvizë. Grueja, kur e mblodhi veten, e pyeti:

— Kur ke ardhë?

— Tash... — u përgjegj shkurt, pa drejtue kryet nga ajo.

— Lili asht shumë i smundë, — i tha e shoqja. Po ai vazhdoi të shikojë përtokë vrimën ndër drrasa. Ishte një vrimë shumë interesante.

QORTIMET E VJESHTËS

E shifja çdo mëngjez kur shkojshe në shkollë.

Gjithmonë në të njajtën skutë, e njajta fytyrë zeshkane, e mbulueme me lesh të gjatë, që lëshonte ngandonjëherë vezullime të argjanta.

Vuejtjet ma tepër se koha kishin lanë në faqet e tij të vrazhda gjurmë të thella, të shumta.

Kujdeset e përditshme, të zakonshme, të vazhdueshme, kishin përfutue fije të shpeshta të bardha në flokët e pakrefun.

Në verë shiste pemë. Në dimën gështeja të pjekme.

Të gjithë fëmijët e lagjes e njifshin. Kur shkojshin në shkollë, u ndalshin te skuta e ngushtë për me blemun gështeja.

Nganjëherë ndonjë kalama i thoshte diçka në vesh: atë ditë nana nuk i kishte dhanë të holla.

Burri tundte kryet e lodhun prej mendimevet. Dhe vente buzën në gaz.

Atë buzë të thame që rrallë kishte qeshë.

Fëmija mbushte xhepin me gështeja dhe u largonte i gëzuem.

Dhe gështenjëpkësi drejtonte shpinën e kë-

rrusun prej lodhjevet, kondent për gëzimin që shkaktonte.

* * *

Kur afrohej vera, atij i binte një hie mjerimi.
I vinte keq që u largojshin blerësat e tij të vegjël.

Paret e humbuna?

Jo!

Ai copën e mjerë të bukës dhe të djathit për vete dhe për fëmijët (se kishte dy fëmijë të bukur, të bukur si pranvera) e fitonte edhe tue u shitë të mëdhejvet pemë.

Po diçka ndjente metë kur nuk shifte buzëqeshjet e kalamajvet, që shkojshin me u mbyllë në muret e rrepta të shkollës, kur nuk ndigjonte zanet e tyne të gëzueshme.

Ai i shikonte ato fytyra, ai i ndigjonte ato zane të argjanta dhe i përfytyrohej kënaqësi kujtimesh të ngahershme, që zgjohen papritmas; zane të dashuna i flitshin me ambëlsi në msheftësinë e shpirtit të tij të mbyllun.

Fëmijët diftojshin shumë sende për atë.

Kishte pasë dikur një fëmijë, një kërthi të njomë dashunie, që, me zanet e veta të gëzueshme, binte lumtuni në shtëpinë e gështejëpjekësit (pse kishte pasë edhe ai një shtëpi).

Një ditë kishte lanë babën dhe nanën.

Një jehonë vaji kishte përshkue qetësinë e shtëpisë së vorfën.

Pranverë e artë që shkimet pa kohë...

Rreze e mekët drite që davaritet në mjerim...

Ledhatime të pafajshme dashnie që këputen
rreptësisht...

Mbas disa ditësh, grumbulli i njerëzvet që kishte marrë kërthinin, kishte kthye...

Kishte marrë me vete edhe nanën e smuet.

Mizori e pangopshme e gjaksore, dhambëqitun!

Ma vonë një grumbull tjetër njerëzish, me armë dhe me rrobe të njëllojta, kishte qitë nga shtëpia, me pak rraqe mbas krahi, burrin e mjeruem.

Ai kishte mbetë i vetëm, tmerisht i vetëm, me dy fëmijët e ligë dhe me mjerimin e vet.

Atëhere kishte fillue me pjekë gështeja.

Një ditë, kur po merrja gështejat e zakonshme, vëreja diçka që më çuditi.

Gështejëpjekësi kishte mbulue gjoksin e vet leshatak me një rrobe të vjetrueme.

Ishte të ftofët, të ftofët kërcënues nandori.

Ishte mëngjez, mëngjez i rreptë.

Binte borë e bardhë virgjënore, që flokë-flokë lëshonte mjerimin mbi kolibet e unjta dhe gëzim mbi pallatet e ndritshme...

Ishte dimën.

Kur më dha gështejat, burri u kollit. Fytyra i mori një ngjyrë të zjarrtë. Për një çast vrulli u ul, dhe përnjëherë njeriu u zverdh... Shikoi dy fëmijët që po androjshin qetësisht mbi dërrasat e vjetrueme të arkave të prishuna.

Dhe psherëtini.

Unë kuptova.

Binte borë. Ishte të ftohtë.

Mbas asaj dite ai u kollit shpesh. Zhurma e vrullshme e sëmundjes grise e ndaloi shpesh herë prej punës.

Burri vërente trishtueshëm fëmijët dhe vente dorën në gjoks.

Një ditë nuk e pashë ma.

Fëmijët që blejshin gështeja, u mjeruen.

* * *

Një mbramje vjeshte këthejshe në shtëpi.

Erë e rreptë e furishme frynte nga veriu.

Binte shi, shi i ngritë i tetorit, që shtie dridhjet në zemër.

Nën një strehë gjymës të shkatërrueme, strukë në pallton e vjetër, pashë një burrë të këputun.

Kryet e thimë i mbështetej mbi gjoksin e ngushtë.

Në kocat e prehmit të tij pushojshin dy krena të vegjël.

U afrova.

Gështejëpjekësi me dy kërthijtë!

Flejshin tue u dridhë.

Desha të flas.

Po një ndjesi e çuditshme më urdhënoi mos me e prishë atë qetësi mjerimi.

Dhe unë u largova i poshtnuem kur vëreja rrobet e mia të ngrohta.

U largova me një premtim dhe një dënim në zemrën time.

Dënova shoqinë njerëzore, premtova...

Ishte mbramje vjeshte. Binte shi. Frynte erë.

DITË VERE

Cipa e errët e natës dalngadalë dobësohet e pas pak agimi zbardh gjithësinë. Për shegertët e gjorë u bë ditë, ndonëse diellit i duhet edhe ndonjë orë që të lindë. Rruga, që më përpara kish rënë në heshtje, merr përsëri gjallëri nga ato tufa djemsh e fëmijësh që i drejtohen tregut; një pjesë syresh qeshin e gëzojnë, të tjerët duken si të hutuar, se gjumi s'u ka mjaftuar; kështu, tufa të heshtura e tufa të qeshura, të gjithë kanë drejtim tregun. Është ushtria e atyre djemvet e fëmijëvet, që, tamam në një moshë kur kanë nevojë për përkujdesjet më të mëdha trupore e mendore, hiqen prej shkollave, ku vazhdonin me zell, dhe lidhen pas ustait, te i cili detyrohen të rrinë e të shërbejnë 10-11-12 orë në ditë; është ajo ushtri e krusur prej punës mjaft vjet para kohës; po, ajo që i bën më pleq se puna e tepërt, është rrojtja e keqe dhe varfëria. Çudi në këtë jetë; ata që rrinë pa punë ushqehen mirë e rrojnë të qetë, ndërsa ata që punojnë janë plot me nevoja. Eh, kështu u kurdis kjo botë!..

Tani dyqanet janë çelur e shegertët, me fshesë në dorë, nxjerrin të fshirat e bëjnë togje jashtë dyqanit. Kur dielli filloi t'i përshëndesi me një mirë-

mëngjez të mjaltët me rrezet e tij të para, filluan të vinin dhe ustallarët e tyre.

Mbi një pezul, dy fëmijë që kishin mbaruar punën, po loznin lepurin, po, kur ishin duke qeshur me të madhe, një shuplakë e bën njërin të rrëzohet duke mbrojtur me duar mishrat e faqevet dhe hundën e përgjakur, ndërsa tjetri fërkonte veshët që ju hoqën me forcë. Dënimi shembullor që ustallarët japin pa vendim gjyqi është ky..! Ndërkaq fëmijët ngisnin për të mbushur ujë duke u ngjequr. ¹⁾ A s'ka çdo fëmijë nevojë të lozi? Po jeta... ah! Varfëri e mallkuar!

...Dhe, një pas një, kallinjtë e grurit priten, përkulen e bien përdhe përpara drapërit katil të kosëtarit; fëmijët e rreckosur mbledhin duajt, i lidhin e i shpien te nënat e tyre, që rregullojnë demetat. Gjithë fshati është në lëvizje: kudo punë, kudo djersë, kudo vuajtje, kudo mundim! E tërë kjo punë, kjo djersë, kjo vuajtje e ky mundim kot: fara borxh, qiraja e pendës për t'u paguar, pronari do të tretën, fajdexhiu bën vizitën e tij më se miqësore, i shoqëruar prej përmbaruesit, dhe të gjitha këto shushunja s'ngopen së piri gjak. Po barku? Po fëmija? Po guna e shajaku për në dimër? Po këpucët e llastikta të gomavet të automobilin që copëtojnë këmbët? Po kripa? Po vajguri? Me se do blihen? Me borxhe të tjera, natyrisht! Halle mbi halle...

Megjithatë, ata s'flasin. Të gjitha këto u kalojnë në nëpër tru, po goja s'flet. Në mendjen e tyre u paraqitet pronari i ngrysur që u kalon përpara me

1) Qarje pa zë.

kalë, duke vënë re me indiferencë bujqit, qehajai duke rrëmbyer të shumtën e prodhimit, frutin e mundimit të një viti, e më së fundi fajdexhiu i lig, që fshin edhe ato që kanë mbetur. Pastaj truri i tij i paraqet si në një pëlhurë kinemaje skenat e vajtueshme të familjes që vuan për veshje, mbathje, barna e, ajo që është më e tmershme, për bukë.

Pak më poshtë, në hien e një mani, gramafoni ndihet i përcjellur prej një kënge të gëzueshme, të dalë nga gojë femrash e meshkujsh. Është një familje që ka dalë për piknik në këtë fshat. Ja, rreth tyre fëmijë të vegjël fshatarakë, që shikojnë me zili mishin e pjekur në hell, që është vënë aty më poshtë. Ja dhe në rrugë kalojnë fshatarë, që, kur shohin këtë familje të këndoje me gëzim në një kohë kur të tjerët vuajnë, s'kanë veçse një: «Ah botë, botë!» në gojë.

* * *

Dielli, me rrezet e tij të nxehta, përvëlton trupat e regjur të tyre, po ata shpejtojnë. Mesdita ka arritur dhe uria po u këndon serenada; megjithatë, ata ngasin e kjo i bën t'i afrohen bregut; është ora e mbritjes së varkavet; peshkatarë të tharë, plot rrudha e qime në trupin e rjepur, u zbresin varkavet, plot ose bosh, të gëzuar a të dëshpëruar, për të qetësuar kapriçiot e barkut. Dhe pasdreke të gjithë do të shkojnë në një shtëpi, ku gratë vajtojnë. Është ora për të ngushëlluar viktimën e asaj dite: se çdo ditë deti kërkon një kurban si shpërblim të peshkut q'u jep.

Ja dhe jeta e një pjese nga ata që vuajnë, jeta e asaj turme që ushqehet prej detit, po më në fund e ushqen atë; e atyre fshatarëvet, e qytetarëvet, që për varr kanë detin e hapët, lakmimtarin e pangopur, kuçedrën e kaltër.

Ndërkaq edhe muzika, që nja dyqind metra më tej kënaqte ata që bënë banja në plazh, pushoi për të filluar pasdrekën.

* * *

Pasdrekë... Orët e vapës kanë kaluar. Disa, gjatë këtyre orëve, kanë fjetur në krevate e disa kanë pështetur kokën në hie të pemëve. Dyqanet kanë qenë të mbyllura dhe çirakët e gjorë, gjatë këtyre orëve, janë dërguar në shtëpitë e ustallarëvet, që të fshijnë kotecët e pulavet, t'u ndihin nikoqirevet në larjen e pjatavet ose të bluajnë në mulli ndonjë qase misër, të transportuar gjer atje nga kurrizi i tyre.

Orët e mërzitshme kanë kaluar. Të nxehtit ka filluar të paksohet. Në zallishten e gjerë, skelete të gjalla zbresin nga rrapishtat, ku pushonin, e nisin punën e tyre të rëndë me kokë kundrejt rrezetve pjekëse të diskut të zjarrtë. Disa me kazma, disa me lopata, disa me tezga e disa, duke mbajtur në kurrizin e tyre trarë e dega të rënda, punojnë që të kthejnë lumin. Oh, me sa ëndje do të punonin ata të mjerë, me sa dëshirë do t'i turreshin punës sikur të mos i mundonte një gjë: pasiguria; ata, përveç që ushqehen pak, flenë keq, rrojnë si mos më keq dhe orvaten pa pushim, nuk dinë në do të kenë

të nesërmen punë, bukë, jetë. Dhe që nga rrëza e një shelgu i vështrojnë dy sy të pashpirtë; është sipërmarrësi që i kqyr duke llogaritur fitimet e tij të rrjedhura nga eksploatimi i egër i fuqivet të tyre. Dhe, në disa shtëpi, aty afër, ende s'janë ngritur nga gjumi, perdet janë të ulura; në disa të tjera të rinj e të reja humbasin kohën në tualetë e në disa më tutje po këndojnë pa i hedhur ndonjë vështrim kumsallës; eh, si të thuash, u rregjën së pari fatkeqësi...

* * *

Orët kalojnë indiferente njëra pas tjetrës. Rru-zulli diellor tani ka zënë të zbresi duke u rrukullisur drejt perëndimit. Disa zonja elegante i drejtohen lulishtes për shetitje; disa intelektualë me syze — natyrisht të ngeshëm — u shkojnë pas; disa fëmijë, për t'u argëtuar, venë edhe ata andej; kështu, pak nga pak, tërë të ngeshmit janë në shetitje.

Ja, aty, tej, një pëllumb i bukur, pesë a gjashtë-vjeçar, po ndjek një flutur; një i rreckosur, moshatar me të, e sheh me admirim; e ka zili për rrobet e bukura, për këpucët e vetëtitura, për kapelën e re e për bukën me marmallatë që ka në dorë, dhe i afrohet; të dy zënë miqësi. Po një zonjë, ulur njëzet hapa më tutje, vë binoklin e artë në sytë e i vështron «Albert, — i bërtet të birit, — eja shpejt këtu!» I vogli shkon atje e shoku i varfër mbetet vetëm; ajo diç i thotë të birit e ai, duke vënë gishtin në gojë, vështron shokun dhe pastaj ulet pranë s'ëmës. Po i vockëli rreckaman e kuptoi;

ajo grua i tha të birit të mos rrinte me një të rrecosur, se ishte turp; duke menduar kështu, vështroi rrobotet e tij dhe një lot i pikoi nga sytë e u rrukullis në faqet e tij të verdha. Ngadalë u tërhoq në një cep rruge, pa bërë zë, duke menduar tërë ato të mira që pa. Dhe me mendjen e tij pyeti: «Po, përse, disa të kenë aq sa të mos kenë ç't'i bëjnë e unë të ha këtë bukë të thatë që më shpon grykën?» Dhe dhëmbët e njomë vazhduan të brejnë bukën e thatë. Ah, jetë, jetë!

* * *

Dielli perëndoi duke skuqur horizontin. Pak nga pak, nata pushtoi njerëzinë me krahët e saj të zinj. Atje, në një kafe, dansi vazhdon. Para një kinemaje janë mbledhur një tufë fëmijësh dhe ëndërrorjsh sikur të kenë një lek e të hyjnë. Në një shtëpi aty afër disa fëmijë po qajnë e në një tjetër po këndojnë. E kështu kalojnë orët e mbrëmjes; pastaj rrugët fillojnë e boshatisen, se të gjithë mbli-dhen në shtëpitë e tyre; dritat zënë të shuhen njëra pas tjetrës dhe zhurma të pushojë; vetëm në taracën e një shtëpie madhështore, që sundon një pjesë të qytetit, ndihet zëri i radios. Po, pas pak, asnjë zë s'pipëtin; disa lypës i ka zënë gjumi në cepin e një rruge, po një polic nate i dëbon e ata ngasin nëpër errësirë, që të venë të flenë në qetësi jashtë qytetit...

Dhe kështu kalon një ditë verore, e ëmbël për disa të egër, për të tjerët ikën që t'i lërë radhën një dite tjetër të njëllojtë me të...

Ah, jetë mizore! Ah padrejtësi e ligjshme!..

HIJE TË MBRËMJES

Shokut T.L.

Kur nata fillon të shtrihet mbi qytet, çdo mbrëmje, duke u kthyer në shtëpi, nga rruga që ulet prej kodrave, zbresin me radhë punëtorët. Ecin me hapa të ngadaltë, grumbuj-grumbuj, mendimtarë. Ndokush bisedon me shokun, tjetri ecën pa bërë aspak zë. Të rrudhur, të nxirë, të veshur me rrecka, ata gjithnjë ecin, ecin përpara. Më duken sikur venë drejt së ardhmes së tyre, e presin me ballë të hapur, pa u trembur. Nga ata — po nga ata — kanë dalë më të mëdhenjtë njerëz, ndriçonjësit e botës. Bijtë e tyre, fëmijët e tyre janë ata që kanë drejtuar, drejtojnë dhe do ta drejtojnë njeriun në jetën e tij. Duart e tyre kanë ngritur, kanë ndërtuar pallate kudo që ka tokë. I kanë ngritur ata me kujdes, me bukuri e nderi nuk u jepet atyre, se ata rrojnë nëpër ahure të errëta ose flenë nën ndonjë strehë të ftohët. Ata e njohin jetën, jetën vetëm, jetën e egër. E dinë si është, sa e rëndë, sa me mundime. Po rrojnë, kanë shpresë. Do të vijë një ditë kur dhe ata, nga të cilët ka dalë qytetërimi ynë, krijo-

njësit e njerëzimit, edhe ata do të nderohen, do të ngrihen lart. E atëhere armata e kazmës dhe e lopatës do të vejë së bashku, gjithnjë përpara e përpara, do ta krijojë botën e re!..

...Punëtorët ecin, ecin gjithnjë. Tani nata është edhe më e errët. Në qiell ndriçon hëna. Yjet vezullojnë si xixëllonja. Një këngë madhështore përhapet në ajrin e freskët. Është kënga e punës dhe e gëzimit. Punëtorët dëgjojnë dhe ecin krenarë në hiet e mbytura të mbrëmjes!..

BISHTI I CIGARES

Më ndiqte pas. As unë s'di përse. Ishte një burrë i mefshtë, rreckaman, me duar të zeza, buzë të veshkura, të thata, po të trasha.

Ktheva njëherë kokën dhe e pashë; më pa edhe ai.

S'guxova t'i thoja gjë. Se e mora për të marrë ose për të dehur. Unë ikja, ai më vinte pas. I shpejtoja çapet; i shpejtonte dhe ai.

— Dreq o punë! Si e ka hallin ky? — thashë me vete. U tremba pak, po rruga ishte me njerëz, prandaj e mbajta veten dhe zura të mendohesha: Mos është ndonjë hamall që do t'i kem mbetur ndonjë lek borxh? Mos është ndonjë i njohur i rënë nga dynjallëku dhe s'guxon të më flasë? S'merrja vesh kush ishte.

Dielli shkëlqente. Unë kisha gjyslyke të zeza dhe dukesh mjaft serioz... si biçim doktori.

Njeriu rreckaman diersi; e pashë që mezi merrte frymë. Dhe s'm'u durua më; siç kisha cigaren në gojë, e mora në gishtrinj, u ktheva nga ai dhe i thashë:

— Ç'do, more, ç'ke?

Në atë kohë hodha në trotuar bishtin e cigares;

njeriu i rraskapitur u vërsul, rrëmbeu bishtin e cigares, e thëthiti si mjaltë dhe, pa m'u përgjegjur, u largua.

Po. Kështu më ngjau në një ditë marsi.

Më ndoqi pas hieja, fantoma e zezë e vobeksisë; djersiti varfanjaku për të fituar një bisht cigareje. Dhe, kur kujtoj që ne biçim intelektualët shesim mend (që s'na i blen njeri), kur kujtoj birrat dhe shampanjat që kapërcejnë gurmazët tanë të pangopur, më vjen të revoltohem me padrejtësitë e jetës njerëzore.

I BIRI I MUSTAFAIT

Mbrëma për mbrëma, në orën gjashtë, porta ime troket. Dy djem të vegjël, njëri pesë, tjetri shtatëvjeçar vinë e më sjellin kos; kanë gjithë gjithë tre xhama kos dhe i shesin gjysmë leku një.

Më është bërë si e domosdoshme rendez - vous-ja ¹⁾ me dy djelmohat. Qoftë e mirë ose e keqe koha, dy vëllezërit do të trokasin te porta për të më shitur kos, për të fituar gjysmën e lekut.

Një ditë erdhi vetëm vëllai më i vogël, dhe kosin që më solli nuk e kishte të mirë.

— Pse e ke të ujhëm kosin sot? Nuk e dua; shko e shite gjetkë!

Djaloshi, në vend të çdo përgjigjeje, mbushi sytë me lot; nuk pati as guxim ta mbronte kosin, nga frika mos më inatoste më shumë.

— Ku e ke vëllanë e madh?

— E kam sëmurë, zotni. Kemi ca dhen e ca dhi dhe me qumështin e tyre mbajmë shtëpinë.

Nxora i dhashë gjysmë lekun dhe i mora kosin. Të nesërmen më erdhi përsëri vetëm; të pasne-

1) Takimi.

sërmen gjithashtu; dhe kjo punë vazhdoi pothuaj dy muaj.

Një ditë e pyeta:

— Përse vjen vetëm? Ku e ke vëllanë? A u shërua?

— Zotni, vëllanë ma mori hoxha. Një ditë ish verdhur tepër nga fytyra; as hante, as pinte, as tundej, as fjalosej. Babai e mëma qanin; dhe miqtë qanin, dhe pse qanin ata, fillova të qaj dhe unë. Më thanë se vëllanë do ta marrë hoxha për disa kohë dhe se do të kthehet përsëri. Unë i thashë hoxhës të ma sjellë vëllanë sa më shpejt, se kam frikë të dal vetëm të shes kos, dhe lodhem shumë, po hoxha nuk m'u përgjegj. Kam dy muaj që po e pres vëllanë të më vijë, dhe s'po vjen... Mos e njeh zotrote hoxhën? Thuaji, të lutem, të ma dërgojë vëllanë, se atëhere dhe kosi do të bëhet më i mirë.

I premtova djaloshit se do t'i thosha hoxhës dhe, sa herë më shikon, më pyet:

— A i the hoxhës?

Ku ta dijë i shkreti se ja rrëmbeu vdekja vëllanë, e mbërtheu në gjirin e saj të akullt, nuk e di i shkreti se as hoxha, as prifti, as djalli, as shejtani, s'kanë fuqi t'ja sjellin vëllanë për ta ndihmuar që të shesë kos.

NA HOQËN ÇATINË

(fragment)

Banoja bashkë me Harillën në një konak buzë detit. Ish edhe ai nxënës si unë. Valët që përplasehin në tokë, i dëgjonim gjithnjë. Edhe Harilla ish nga një familje e varfër. Edhe atij i kishin thënë: «Shko nga të duash, nxirre vetë bukën e gojës, s'ke mi si të të ndihmojmë». Dhe ja, u bashkuam që të dy. Dy njerëz me të njëjtin fat. Po ç'kishim, e ndanim bashkë, si vëllezër e kaluar vëllezërve.

Për konakun nuk paguanim gjë. Nuk e di si e kishim rregulluar punën kështu. Vetëm mbaj mend se nuk na thosh njeri në fund të muajit: «Qiranë, jepmëni qiranë».

Konaku ish i vogël. Dritaret piqeshin me tokën. Dikur ato kishin pasur xhame, po ishin thyer dhe ne u kishim vënë kartona, teneqe, gazeta. Po të mos hapje derën, edhe ditën ishte errësirë aty brënda.

Unë kisha një shtrat prej hekuri pa susta. Kisha kaluar në hekurat tela dhe sipër vija një dyshek të vjetër, mbushur me kashtë. E kujtoj edhe tani. Kur bija për të fjetur, më vriteshin brinjët e më zinte gjumi me dhimbje.

Edhe Harilla nuk e kishte shtratin më të mirë se timin. Edhe ai lumë e det e kish. Kishim që të dy nga një velenxë, nga një velenxë të vjetër, që me siguri do të ishin bërë nga gjyshet apo stërgjyshet tona. Mbuloheshim me to dhe, të lodhur siç ishim, na zinte gjumi, një gjumë i rëndë plot ëndërra, të cilat ja tregonim njëri tjetrit në mëngjes.

Kur u ktheva një natë me faqet tërë gjak dhe me pantallonat të grisura, Harillën e gjeta duke le-xuar shtritur në krevat. Kur më pa, u trondit dhe më tha:

— E ç'je bërë kështu? Kush është ai i poshtër, ai i mallkuar që të ka rrahur?

• Si ja tregova ngjarjen, Harilla më pyeti:

— Po sa kohë do vazhdojmë kështu?

— Po si thua, — ju përgjegja unë, — ta lëmë shkollën?

— Njëherë them ta lëmë, njëherë them të mos e lëmë.

— Po ku të shkojmë?

— ?

Dhe heshtëm. Pastaj filluam përsëri bisedimin.

— A e ke mësuar mësimin?

— Nuk e sheh si jam? Kështu, në këtë gjendje ta mësoj mësimin? Pa ngrënë dhe me rrobat copë-copë?

Më dha një gjilpërë dhe qepa pantallonat. Pantallonat ishin prej drilloje të zezë; filli që do të qepja pantallonat ish i bardhë.

— Sa bukur di të qepësh! — më tha.

— Po të duash, t'i qep edhe të tuat...

— E, ti je rrobaqepës e kaluar rrobaqepësit! Ku

ta dija unë! Mirë të ka thënë babai: «Bëhu rroba-qepës».

Po edhe Harilla ishte i zoti si këpucar. Ai i arnonte vetë këpucët.

Pastaj e ndërruam bisedën.

Harilla më tregoi një ngjarje shumë të hidhur. Sipas rregullave që kish atëhere, nxënësit e jash-tëm, domethënë ata nxënës që nuk kishin bursë nga shteti, duhej të paguanin pesëdhjetë lekë në tre muaj! Për ne pesëdhjetë lekë ishin një shumë e madhe. Pesëdhjetë lekë bashkë ne nuk i bënim kurrë!

Kur kishin hyrë në klasë nxënësit, mësonjësi, Musai, një njeri zemërmirë, i kish thënë me keq-ardhje:

—Po s'pate pesëdhjetë lekët, taksën e këtyre tre muajve, do të ikësh nga shkolla. Nuk mund të vazhdosh mësimet. Kam urdhër të prerë nga drejtori.

— Unë ika, — më tha Harilla, — dhe të gjithë nxënësit më shikonin me dhëmbje.

Me gjithë hallet që kish, Harilla ish i pari në mësimet. Nuk ja kalonte njeri në zgjuarsin.

Ç'padrejtësi! Të jesh i pari në mësimet, të jesh i varfër, të jesh i ndershëm dhe të mos kesh pak ndihmë nga shteti! Kurse ata që nuk mësonin dhe që ishin të pasur, se rronin mbi kurrizin e të tjerëve, ndihmoheshin edhe nga shteti me bursa e me të gjitha!..

Nganjëherë pyesnim njëri tjetrin:

— A do të ketë ndonjë vend në botë ku të ketë drejtësi? Ku njerëzit të jenë shokë për njëri tjetrin,

ku fëmijët të mësojnë në shkollë dhe ku të mos merren nëpër këmbë? Ku ata që s'mësojnë, të mos i kenë të gjitha të mirat e dheut?

E dinim se kish një vend të tillë dhe quhej Rusi. Por në gazetatat e kohës shkruhej krejt e kundërta. Në gazetatat e asaj kohe shkruhej se në Rusi ishte bolshevizmi e se bolshevizmi ishte i keq. Në Rusi nuk njihte nëna të birin dhe se njerëzit vuanin nga uria!..

— Po të qe kështu siç shkruajnë gazetatat, — më thosh Harilla një ditë, — pse e shajnë gazetatat tona Rusinë? Jo, nuk është ashtu siç thonë gazetatat. Përkundrazi, ne këtu po vdesim nga uria...

Edhe mësonjësi i gjeografisë na kish folur keq për Rusinë. Neve na vinte inat; as ne s'e dinim pse. Sikur ndonjë fuqi e brendshme na mësonte që të mendonim mirë.

Ndenjëm gjer natën vonë, duke folur me njëri tjetrin për çështje të ndryshme, sikur të ishim të mëdhenj. Ishim pjekur para kohe, nga vuajtjet dhe mundimet.

Harilla kish marrë edhe një letër nga i ati, ku i thoshte edhe këto fjalë: «Tani e tutje s'jam në gjendje të të dërgoj asnjë grosh. Mezi rregullova një karroqe misër dhe nuk di si do të bëj më tutje. Mendo dhe vepro. Po s'të dhanë bursë, nisu për në fshat dhe puno me ne».

Mua më erdhi një mendim në kokë:

— Me këto lekët që kemi, të bëjmë tregëti.

— Tregëti! Po ç'tregëti?

— Ja, — i thashë unë i gëzuar. — Të blejmë mollë ose dardhë. Në shkollë, ata që kanë bursë, si-

domos bijtë e bajraktarëve, si hanë mirë e mirë, duan të hanë edhe pemë. Ata i blejnë, po t'ua shpiem ne. Do fitojmë ndonjë gjë.

— E provojmë.

— E provojmë, — thashë dhe unë.

Dhe me këto fjalë na zuri gjumi.

Jashtë era fërshëllente aq shumë, sa që nxirrte edhe gjarpinjtë nga foletë.

Po ne i kishim shtrënguar aq shumë velenxat e vjetra, sa që edhe dhjetë vetë të mblidheshin nuk na i hiqnin dot, po të mos donim vetë t'i lëshonim.

* * *

Thamë dhe filluam nga puna. E nisëm tregëtinë me dy lekë. Për ne ishin shumë dy lekë. Unë i mora dhe me një trastë në dorë shkova në Vlorë. Ish ditë pazari. I rashë njëherë pazarit në të katër anët dhe më në fund gjeta ca dardhë. E mbusha trastën dhe përsëri më këmbë mora rrugën për në Ujin e Ftohtë, në konak, të takohesha me Harillën.

Rrugës mendoja:

— Sikur të ha edhe unë një kokërr!

Po nuk hangra, se pastaj ç'do të mbeteshin për shitje?! Edhe Harilla, sapo më pa me trastën në dorë, më tha, duke qeshur:

— Mos ke ngrënë ndonjë...

Unë i bëra be dhe rrufe.

Ai më ra krahëve:

— Të besoj, — më tha.

Shkuam në shkollë. Ne i kishim numëruar që

përpara dardhët dhe na dilte se, nga të dy lekët, do nxirrnim një lek fitim. S'ish fitim i vogël!

«Me lekun që do fitojmë, — i kisha thënë Harillës, — do të blejmë dardhë të tjera dhe do fitojmë gjysmë leku. Kështu do të na bëhet një lek e gjysmë».

Filluam të bënim veprime arithmetike. Sipas llogaritjeve tona, dilte se edhe pesë muajt e shkollës që na kishin mbetur ende, do t'i kalonim me fitimet që do të kishim nga shitja e dardhëve dhe e mollëve. Kështu që s'kishim nevojë të kërkonim gjë nga shtëpia. Po edhe sikur të kërkonim, kush mund të na jepte? Prindët nuk kishin për vetel!

— Bile, — i thashë unë një ditë Harillës, — ne mund të kursejmë, që të ndihmojmë edhe familjet tona, së edhe ato janë më keq se ne.

Në fillim qeshëm që të dy me këtë mendimin tim, po më vonë Harillës i pëlqeu shumë fjala ime.

Kështu filluam nga «tregëtia». Herë shkoja unë në Vlorë, herë shkonte Harilla. As unë as ai nuk vinim në gojë ndonjë kokërr mollë apo dardhë, se mendonim që do të na uleshin fitimet!

Jeta e rëndë na kish bërë të mendonim si njerëz të mëdhenj. Nuk është mosha që e rrit njerinë, po mendimet, njohja e jetës, lufta me jetën, të përpjetat dhe të tatëpjetat e jetës.

Unë gjeta edhe një burim tjetër për të shtuar të ardhurat. Në shkollën tonë ish edhe një djalë, djali i një të pasuri, i një sipërmarrësi të peshkut në Pashaliman. Ai nuk shkonte mirë në mësim. Quhej Hajredin. Hajredini më zuri në rrugë dhe më tha.

— Po të më bësh dy herë mësim në ditë, do të të jap një kile peshk të kripur si shpërblim.

Aty për aty nuk i dhashë përgjegje, se s'dija ç't'i thosha. Po, në mbrëmje, kur u takova me Harillën ja tregova ngjarjen. Ai më ra krahëve dhe më tha:

— Kape e mos e lerë. Herë i jap unë mësim, herë i jep ti. Ai është kokëtul dhe ka nevojë. Pastaj është edhe djalë sipërmarrësi.

— Mirë, po ç'do ta bëjmë peshkun?

— E hamë...

— Një kile peshk të kripur në ditë të hamë! Po ku do ta gatujmë?!

— Herë e hamë për vete, herë e shesim te ndonjë familje këtu pranë. Pyes unë dhe gjej ndonjë familje nevojtare.

Dhe Harilla pyeti; gjetëm edhe vendin ku ta shisnim peshkun. Tani na u grumbulluan shumë punë bashkë. Mësimë kishim për të pregatitur, mollë dhe dardhë do të blenim dhe do të shisnim, mësim Hajredinit do t'i jepnim...

S'kemi ç'të bëjmë, do të përpiqemi. «Me luftë merret kalaja», na kish thënë mësonjësi, Musai, kur na kish folur për proverbat.

* * *

Kuptohet se s'kish elektrik në konakun ku banonim. Kishim blerë një llambë me vajguri dhe atë e ndiznim natën. Kishim kujdes të mos shpenzonim shumë vajguri. Në verë e kishim mirë, se mësonim ditën, po në dimër, kur nata është e gjatë

dhe dita e shkurtër, do të mësonim natën dhe na duhej më shumë vajguri.

Një mbrëmje, unë isha i lodhur dhe doja të flija. Harilla mësonte. I thashë:

— Nuk e fikim llambën dhe flemë?

— Jo, kam ende për të mësuar.

— Mëso nesër në mëngjez. Ashtu si thua ti, shpenzojmë shumë vajguri.

— Po unë nuk mund të rri pa mësuar.

— Do bësh si të them unë!

— Kush të pyet ty!

— Si kush më pyet mua?! E kemi përgjysmë. Ti e ke blerë?

— Unë do mësoj dhe ti bëj si të duash!

— Fike, të thashë!

Për të parën herë bëja fjalë me Harillën. Gjatë gjithë kohës që ishim bashkë, si s'i thamë plaç me gojë njëri tjetrit!

U nxehtëm. Asnjëherë s'ishim nxehtur aq shumë, as unë, as ai.

— Fike!

— S'e fik!

Dhe unë hodha dorën ta tërheq llambën dhe ta fik.

Edhe ai hodhi dorën të ma tërhiqte.

Tërhiq unë, tërhiq ai, ra poçja e llambës përdhe; vajguri u shpërnda në dyshtenë e vjetër dhe mori zjarr. Për pak u dogjëm të gjallë brenda. Hodhëm velenxat sipër zjarrit dhe i shkelëm me këmbë. Zjarri u shua.

Pastaj ndenjëm që të dy përballë njëri tjetrit pa folur.

Nuk na zuri gjumi atë natë.

Sa net të tjera kishim ndenjur kështu pa gjumë!

Në mëngjez u përgatitëm për në shkollë dhe, duke shkuar rrugës, i thamë njëri tjetrit duke u përçafuar:

— Ç'ish ai budallallëk që bëmë mbrëmë?!

Nga ajo ditë, miqësia jonë u forcua edhe më shumë.

Shkollën e mbaruam që të dy bashkë me notën «shumë mirë».

Jeta na rrahu që të dyve.

Kaluam uri, ecëm zbathur e zveshur, patëm shumë pengesa gjatë rrugës; shtëpia që gati të na zinte kaq herë. Kushedi sa herë na rektiu zemra! Net të gjata dimri kaluam nën ahure e karakatina, po më në fund jeta fitoi.

Vetëm ai që nuk përkulet përpara vojtjeve fiton në jetë.

ANKIM TE NËNPREFEKTI

Atë natë, Dyl Abazi nuk bëri më shumë se tri orë gjumë. Në mëngjez u ngrit sapo zbardhëlloi dita. U vesh shpejt e shpejt dhe i thirri së shoqes:

— Grua, më hidh një gjysmë buke në trastë, më mbush edhe atë shakulloren me gjizë, se do të iki unë.

— Ku do të vesh? — e pyeti ajo përgjumësh me zë të trembur e si e habitur.

— Do të vete në Grëmsh të qahem te nënprefekti.

Ajo e vështroi një çast e menduar. Sytë e saj gjithë pikëllim thoshin: «Ti po shkon, or burrë, të qahesh, po a do të bësh dot gjë?» I përgatiti bukën, pastaj mori një shportë dhe e mbushi me vezë.

— Ke këtu, — i tha, shtatëdhjetë kokrra. Shpjëri në dyqan e na i merr pëlhurë. I kemi laku-riq këta fëmijë. Hap sytë mos i thyesh, se i kam mbledhur kokrra-kokrra.

U zgjuan edhe fëmijët dhe u ngritën të shkonin kush të ruante lopën, kush me ato pesë dhi e keca.

— Baba, — i thirri Meti i vogël, — më bli një bilbil në Grëmsh, si atë të Cenit. Me dy vezë merret një bilbil, kaq ja kishte blerë edhe Cenit babai.

— Merri djalit një bilbil, — i tha e shoqja Dylit, — se ka sevda, të gëzojë. Ua kam hequr nga goja fëmijëve ato vezë.

Hodhi trastën e bukës më krah, shportën me vezë në një dorë, shkopin në tjetrën dhe u nis Dyli për në Grëmsh. Rrugës shkonte në mend bisedën që do të bënte me nënprefektin, ashtu siç kishte biseduar me të gjithë natën, bile edhe në ëndërr ato tri orë që fjeti:

Zoti nënprefek! (Po si është më mirë t'i them, zoti nënprefek apo kajmekam efendi?) Zoti nënprefek!»

«Urdhëro».

«Unë jam Dyl Abazi nga Gunabardha».

«Qofsh shëndoshë! Ç'hall ke? Urdhëro e rri. Pse je munduar zotrote?»

Nënprefekti, një burrë i hijshëm, ulur rëndë-rëndë në kolltuk, me fytyrë të qeshur, është gati ta dëgjojë me vëmendje. Dyli lë shportën në fund të dhomës, trastën e bukës, edhe shkopin, e ulet në karrige.

«Kam ardhur të të qaj një hall të madh, zoti nënprefek. Nuk kam ku ta përpjek kokën, veçse te zotrote. Kam një javë që po vi vërdallë poshtë e lart, sa te kryetari i komunes, te postkomandanti i xhandarmërisë».

«Po si e ke hallin, or zoti Dyl? Pa urdhëro e folë».

Nënprefekti vë atë dorën e bardhë topolake prapa veshit, si e si ta dëgjojë më mirë Dylin, që të mos i shpëtojë asnjë fjalë e tij e t'i hyjë sa më thellë çështjes, që të vejë haka te i zoti. Dyli merr zemër e fi-

llon të flasë lirshëm, si me një baba të mirë.

«Siç e di, zoti kajmekam efendi, për ne fshatarët një ditë tani në maj vlen sa një dynja. Se i thonë maj, nënprefek efendi; vakt maji, vakt zjarri. Sot ha kau kanë. Shokët e mi po mbjellin, kurse unë i varfëri . . .»

«Ke të drejtë, ke shumë të drejtë. Po folë. Pse na ka vënë lartmadhëria ne këtu? T'i qajmë hallet popullit, ta ndihmojmë, të mos vuajë fakirfukaraja...»

«Ymër i dhëntë zoti, lartmadhërisë edhe juve me gjithë fëmijë e ç'kini për zemër, zoti nënprefek».

«Faleminderit, faleminderit».

Nënprefekti vë dorën në zemër e përkul kryet.

«Tani urdhëro e më dëgjo zotrote, kajmekam efendi».

«Urdhëro, folë».

«Këtë dimër, ai kushëriri im, Zylfua, nuk e njeh zotrote, po vdiste për bukë. Pa ç'pa, sa t'i vdisnin kalamajtë, e shiti arën që e kemi ndarë përgjysmë, se ne jemi djem xhaxhallarësh me të. Arën e bleu Myftar beu. Doja ta blija unë i mjeri, po me se?! Një lopë kam, hem për qumësht hem për të lëruar, dhe pesë dhi e një gomar».

Nënprefekti dhimsurohet për Dylin, Dyli e vështron me plot respekt dhe merr kurajo edhe më shumë.

«Mirë që e bleu Myftar beu, ta trashëgojë me vetë e me djem, po mua të mjerit ç'ka që më bie më qafë? Më tha që t'ja shisja edhe unë pjesën time, po unë nuk desha. Kur, para një jave, për tërë natën, i shtyn kufitë, i fut nja dy lehë brenda në

arën time, e mbjell arën e, kur vete unë në mëngjez, ç'të shoh? Zura kokën me duar! «Mos bëj këmbë tëhu, se të vramë!» Më thanë djemtë e Myftar beut, kur desha të veja të merresha vesh me ta. Unë atë arë kam. Po më iku ajo, më vdiqën fëmijët për kotheren e bukës. Kurse kryetari i komunes e postkomandanti i xhandarmërisë, erdhën në fshat, e panë arën dhe vajtën ja shtruan me gosti te Myftar beu e shtinin më nishan me pushkë. Prandaj, vër dorën në zemër, zoti nënprefek, mejto për ata fëmijë që kam lënë në shtëpi, dhe bëj emër të vejë e drejta në vend. Unë s'jam marrë kurrë me qeveri, zoti nënprefek».

Kajmekami nxehet. Fytyra i skuqet. «Braf» ngre telefonin dhe urdhëron:

«Alo! Kush je? Kryetari i komunes? Dëgjo: Ç'janë këto turpe që bëni, ti e ai Myftar beu? Pse nuk ja qan hallin fukarasë ti? Ç'ruan ti aty, lopët, a?! Lëri llafet! Dëgjo këtu! Kufitë e arës së Dyl Abazit të venë në vend. Dylin e kam këtu në zyrë. Kur të vijë Dyli në fshat, kufitë t'i gjejë atje ku kanë qenë! Asnjë fjalë nuk dua! Po s'u bë kjo, je i pushuar nga puna!»

«Qofshi me ymër e kësmet, zoti nënprefek, ti e ai që të ka vënë ty këtu!» — uron Dyli. E tok me të, duke ja mbledhur dorën e butë me të dy pëllëmbët e tij të çara si zhapë lisi, dhe, duke u përkulur pastaj, merr shportën me vezë, trastën, shkopin e shkon në pazar.

Pesë orë mbante Grëmshi nga fshati i Dylit. Ato pesë orë udhë ai i bëri pa u lodhur e pa e ndjerë fare, duke biseduar e stërbiseduar me nënprefektin

si me një mik të zemrës, i cili ja qau hallin, e ngushëlloi dhe më në fund i dha të drejtën që i takonte; kurse të liqve u tregoi vendin. «Ja, të tillë njerëz e kanë hallall bukën e qeverisë, që nuk i lënë të liqtë t'u hipin në qafë të tjerëve».

Kur arriti në Grëmsh, Dyli pyeti:

— Ky është Grëmshi?

— Ky, — i thanë.

— Po dyqanet, hotelet, shkollat, shtëpitë e kasabasë ku janë?

— Ç'kasaba, mo derëzi!

— Po nënprefeku ku e ka zyrën? — pyeti kafexhinë.

— Ja, ajo atje, — i tha ai duke ja treguar me kokë.

Dhe Dyli u nis. Te dera e nënprefekturës — një ndërtesë e vjetër që në kohën e qyqes — e ndaloi një xhandar me ca mustaqe të verdha, të dredhura si brirë dashi.

— Ej, ku vete ti?! — i foli ai i ngrysur.

— Kam punë te nënprefeku.

Xhandari i pa shportën në dorë dhe ja bëri me kokë.

— Shko.

Nja dhjetë a pesëmbëdhjetë fshatarë të tjerë, që prisnin te dera jashtë, e ndoqën Dylin me sy ziliqarë.

— Po s'u lye rrota, nuk lëviz qerrja, jo! — tha njëri nëpër dhëmbë.

Dyli ngjiti shkallët dhe priti gjersa hyri e doli nga nënprefekti portieri, një plak i shkurtër, që e lajmëroi. Pastaj i tha Dylit:

— Urdhëro.

Dyli hoqi opingat përjashta dhe, si hyri brenda, la në këndin e dhomës shportën, trastën e bukës, shkopin e po rrinte në mes të dhomës me qylafin ndër duar. Nënprefekti, një burrë i zymtë, as që e ngriti kokën ta shihte në fytyrë. I nguli sytë shportës një copë herë, pastaj e pyeti me vetulla të rruadhura:

— Ç'ke atje? Qershi?

— Jo, ca vezë.

— Të freskëta?

Dyli nuk dinte si t'i thoshte.

— Po, ashtu janë, ashtu...

Nënprefekti zgjati dorën, ngriti një zile me një bisht prej druri, nga ato që ju varin mushkave, dhe e tundi disa herë. Hyri portieri plak duke u përkulur.

— Thuaji xhandar Markut të vijë lart.

Hyri Marku me gjithë mustaqe.

— Mere atë shportë, — e urdhëroi nënprefekti dhe shpjere...

Xhandari mori shportën e iku. Dyli kujtoi se mos nënprefekti u zemërua me të pse e futi shportën brenda dhe tha me vete se nënprefekti urdhëroi ta çonin më ndonjë vend tjetër, që të mos ndotej zyra, meqenëse shporta kishte edhe kashtë. Kur të delte do t'ja jepnin, sigurisht duke e qortuar, se zyra e nënprefektit nuk ishte furrik pulash.

— Më fal, zoti nënprefek, — tha ai, — se unë ato vezët, s'desha.. po...

— S'ka gjë, s'ka gjë, mirë bërë, po pa hë, folë, ç'kishe ti?

— Unë, zoti nënprefek...

Dyli i harroi fare fjalët që kishte përgatitur për t'i thënë nënprefektit. «Dreqi i mori edhe ato vezë! Ç'më bëri ajo djall grua! Shiko si i ka rru-dhur vetullat nënprefeku!»

— Unë, zoti nënprefek, kam ardhur te zotrote...

— Shiko, bjeri shkurt.

Vetëm atëhere nënprefekti e ngriti kokën dhe Dyli vuri re sytë e tij të mbufatur për gjumë. Ai gjithë natën kishte lojtur kumar. Ishte ngritur më ora dymbëdhjetë të ditës, kishte ardhur në zyrë mos i merrte ndonjë para drejtorit të financës, se i kishte lënë natën e kaluar të gjitha ç'kishte patur, e do të shkonte t'ja niste përsëri pokerit me rreth-komandantin, gjykatësin e të tjerët.

Dyli u mundua t'ja shkoqiste të gjitha ç'kishte për t'i thënë, po as ai vetë s'mori vesh ç'i tha, se nënprefekti një e më dy e ja priste: «Bjeri shkurt! Bjeri shkurt!»

Më në fund nënprefekti ju përgjegj me zë të vrazhdë duke vështruar nga dritarja jashtë:

— Mirë, shko. Kjo punë i takon gjyqit. Nuk i takon kësaj nënprefekturë...

Kur doli te porta jashtë, xhandar Marku i dorëzoi Dylit shportën. Dyli futi dorën, trazoi kash-tën dhe nuk gjeti atje asnjë vezë.

— Ku janë vezët? — pyeti xhandarin.

— Ja shpura zonjës së zotit nënprefekt. Të faletnderit shumë. Kishin qenë shumë të freskëta.

Dyli mbeti i shastisur, hodhi disa hapa nëpër lëndinën e gjelbëruar përpara godinës së nënpre-

fekturës, çdo gjë që kish përpara syve ju nxi sterrë dhe tha me vete:

— Nuk kam ku ta përpjek kokën tani gjetiu. Një shpirt ka për të dalë, një herë del ai i shkretë dhe le të më dalë atje në mes të arës, ku kam jetën e tetë frymëve.

UJËRAT E VERDHA

— Do të bjerë përsëri shi! — tha me vete Peti i mërzhitur dhe u mundua t'i verë kapistrën një kali qimekuq që porsa e kishte nxjerrë nga ahuri. Kali, duke parë litarin në duart e të zot, u tremb, zgjati qafën me perçe tërë rrodhe, i mori erë gardhit dhe shkrofëtiu duke nxjerrë breshër pështyme nga hundët. Peti ju afrua me marifet, po kafsha përsëri trokëlliti potkonjtë, ngriti veshët dhe u bë gati të hedhë shkelma. Ahere djaloshi u kujtua, fshehu litarin, ju afrua, e kreu mirë e mirë dhe ja çpleksi perçen e zezë. Kali dridhte qimen e kuqe dhe i merrte erë setrës ngjyrë hiri prej shajaku të Petit, i cili më në fund ja vuri kapistrën, e shaloi dhe doli nëpër derën e hapur të gardhit. Kali mori revan menjëherë drejt pillatit, ku u jepnin bagëtive për të pirë ujë.

Shumë fshatarë e fshatarka punonin rreth kasolleve, nëpër kopshtije. Latifi, fqinji i Petit, po bënte sehir, i menduar e i pikëlluar, murin e shtëpisë. Sigurisht mendonte se ku t'ja vinte stëngëzën murit prej plithari, që i kishte bërë bark e desh po i binte. Fqinji tjetër, Baki Veliterna, hipur në qerre, po gdhendte me sqepar një copë hu. Peti ja preu hovin

kalit, qendroi këtej gardhit dhe hodhi sytë nga dera e kasolles se mos vështronte të bijën e Bakiut, Zarikën.

— Ç'bën kështu që pa gdhirë, xha Baki? — e pyeti me zë të lartë.

Fshatari u përgjegj me përtim, pa ngritur kokën:

— Një xhelugë për zgjedhën... Po ti, për ujë e shpie?

— Për ujë.

Peti e ngriti edhe më shumë zërin, me shpresë se mos e dëgjonte Zarika dhe dilte te praku i derës.

— A do të vesh për kallmë në kënetë, xha Baki?

— Do të vete, sa të fut misrin brenda.

— Pse? Akoma s'e ke futur?! Do të të mbetet në arë! Pa shiko si është bërë koha, pus!

— Po ti, ç'më thërret kështu? S'më kanë lënë veshët! — tha me inat fshatari dhe, duke e humbur mendjen pas muhabetit, në vend që t'i binte hurit me sqepar, i ra dorës. Nxori një of me grykë, shau ndyrë dhe, duke shëmtuar fytyrën e verdhë e pak si të nxirë, futi në gojë gishtin e madh të dorës së majtë, të prerë pak afër thoit. E thithi gishtin e përgjakur disa herë me radhë si palcën e një kocke. Petit i erdhi pështirë, i ra kalit me këmbë në bark dhe u largua, pa folur...

Te pillati ishin mbledhur një mori bagëtish, që pinin ujë duke shtyrë njëra tjetrën. Nja shtatë a tetë kuaj, me kurrizët tërë marauzhga dhe një viç i vogël me bishtin përpjete, si tryelë, kishin pirë ujë dhe vraponin hazat përmes arave. Një dem i kuq, me një pullë të bardhë në lule të ballit, lëpinte

me gjuhën e ashpër murin ku ishin vendosur sly-njarët e kroit. Një oçe kruante ijet tërë baltë në rrotat e një koleshke aty pranë kurse mbi koleshkë, mbështetur te bigat, qendronte bariu i fshatit dhe thurte më nge një cigare me letër të trashë.

Peti priti sa u rralluan bagëtia, e ngopi kalin me ujë dhe u kthye për në shtëpi. Nga larg pa një vajzë që ecte duke u mënjanuar pak më të djathtë nga pesha e një kove që mbante në dorë. Nga të ecurit, nga shamia e bardhë tërë oja ngjyra-ngjyra dhe nga fustani i kuq me pika të zeza e kuptoi se ajo ishte Zarika. Ngau kalin me revan dhe e arriu.

Vajza ecte serbes, zbathur, duke u munduar të shkelte në vende ku kishte më pak baltë. Një tufë flokësh, që i dilnin nën shami i arrinin gjer në belin e shtrënguar fort nga një kollan prej basme në ngjyrë të fustanit. Ajo, si duket, e dëgjoi trokun e kalit, u hodh mënjanë dhe qendroi menjëherë në vend, sikur ja preu rrugën ndonjë gjarpër. Pastaj mori kovën në dorën tjetër dhe eci me hap të shpejtë, pa vënë re se ujët që kishte në enë i derdhej e i lagte këmbët. Eci kuturu nëpër baltë e nëpër ujë, pa kthyer kokën, ndërsa kali i shkrofëtinte prapa kurrizit, dy hapa larg.

— Mos e merr kaq rrëmbyer, moj Zarike! — i foli më në fund Peti, duke kuptuar se ajo s'kishte ndërmend as të qendronte e as të kthente kokën.

Zarika, me një lëvizje të shpejtë të dorës, uli shaminë gjer mbi sy dhe eci shpejt, pa bërë zë. Ahere djali ngjeshi thembrat e këmbëve në barkun e kalit, i doli përpara dhe ja preu udhën. Vajza uli kokën e turpëruar dhe qendroi me kovë në dorë.

— Ku paske qenë kështu, Zarikë? — e pyeti ai me zë jo të zakonshëm, që i dridhej prej turbullimit, dhe u përkul mbi perçen e kalit për të parë nën shaminë me oja sytë e saj.

— Ç'të duhet ty se ku kam qenë!? Për ujë kam qenë! — u përgjegj ajo me zë të dridhshëm e të vendosur dhe, si ngriti kokën, vuri dorën në zemër e habitur. — Qenke ti, Peti! Sa u tremba! Kujtova se më ndiqte beu, — shtoi duke psherëtitur e lehtësuar, dhe eci me hap të ngadalshëm.

Peti vështroi nishanin e zi, sa një kokërr urov, në cepin e majtë të buzës së saj, qeshi me zë dhe e pyeti:

— Pse? I ngjaj unë beut?

— Ti jo, po kali.

— Kali i tij është.

Peti kërkoi nëpër xhepat kutinë e duhanit. Mblodhi buzët i pakënaqur se, si duket, e kishte harruar në shtëpi, dhe, në vend të kutisë, nxori një mollë që kishte këputur pak më parë në kopshtin e shtëpisë.

— Merre! — i tha Zarikës dhe, si u mënjanua pakëz, ja hodhi mollën në dorë. Vajza nuk e priti dot dhe molla ra në kovë me një zhurmë të lehtë. Ajo e vështroi me sytë e saj të ëmbël dhe sikur ju lut: «— Po he, mor Peti, thuamë ç'ke për të thënë, se ju afruam shtëpisë e do të na shohë babai!» Po atij ju mbyll goja, si me kyç. Nga maja e kalit vështronte pulpët e saj të kuqura nga thëllimi, ndjente zemrën që i rrihte fort, sikur ja kishin vënë në kurdhër dhe heshte.

Kur duallën te cepi, panë Bakiun që po gdhe-

ndte xhelugën majë qerres dhe Latifin që po i vinte stëngëza murit të shtëpisë.

— Babai! — belbëzoi vajza e trembur dhe shpejtoi hapin.

Bakui po e vështronte të bijën me inat dhe sikur po e qërtonte: «Përsëri të qenka vardisur i biri i Tasit?! Pse s'i thua të qërohet e të vejë te i ati një sahat e më parë?» Edhe Latifi ktheu kokën e i pa vëngër. Ahere Peti ju drejtua me zë të mekur:

— Zarike! Të pres sonte... te plepi!

Pa pritur përgjigjen, liroi kapistrën, ngriti kra-hun e djathtë dhe e ngau kalin me kupe.

2.

Tasi, duke u kollitur e duke pështyrë mbi lë-pjetat e lagura nga vesa, i erdhi rrotull kasolles dhe qendroi një copë herë në mes të oborrit, pa ndonjë mendim në kokë. Vështroi mollën, degët e së cilës mbulonin pothuaj gjysmën e çatisë shtruar me presje, i hodhi një sy këndeskës prej llamarine që kishte vënë vetë në kulmin e çatisë, pastaj nxori koshin nga ahuri dhe hyri në shtëpi. Dhoma ishte e madhe, përdhese, shtruar me rrogözë, me muret lyer me baltë. Në trarët e zinj të tavanit vareshin vargje me qepë, me duhan e me misër. Përmes tymit ai pa të shoqen që i vinte saçin një çerepi me brumë misri, Petin që porsa ishte kthyer nga pillati dhe i qe strukur zjarrit, dhe Dhorkën që shtinte shpuzën me kaci nën çerep dhe këndonte me zë të mekur.

— Më ndihmoni! — urdhëroi Tasi, pa vështruar

njeri dhe Dhorka preu këngën, u ngrit shpejt e shpejt dhe ja hoqi koshin nga kurrizi.

— Pse s'e le jashtë, baba? Qelbet shtëpia! — tha ajo me ndot dhe zbrazti koshin në cep të dhomës, ku gjendej një kapticë me pleh.

— E di vetë ç'bëj, — i shfryu i ati dhe vajza e re nuk guxoi të flasë më.

— Mirë thotë, na dha kromën! — ndërhyri e shoqja duke trazuar me mashë kurrizin e saçit për të përhapur prushin dhe duke fshirë me mëngën e përveshur djersët e ballit.

— E ku ta shpie?.. Në arë?! Hajt! — Tasi u kollit keq, duke tundur kokën, duart e gjithë trupin. Shau ndyrë dhe rrëmbeu koshin për të dalë në oborr. Po e shoqja e pa me inat dhe i kundërshtoi:

— Epo edhe këtu s'mbahet. Na dha datën i flamosuri dhe s'kemi nga lëvizim.

— Grua! — thirri Tasi dhe, si mbaroi së kollituri, vazhdoi i zemëruar. — Pa veri gishtin kokës dhe mendohu një çikë! Po ta nxjerr në arë, ma rrëmbeu beu, si ahë... Dhe, meqë mbake mend, mbylle atë të shkretë dhe mos ma prish gjakun që në mëngjez!

Tasi kishte dy vjet që e mbante plehun në kasolle nga frika e beut. Dikur ai hapi një copë tokë në një pllajë gjithë ferra e gurë. E pastroi mirë e mirë, i hodhi plehun dhe e mbolli. Misri erdh e t'u bë një boj njeriu. Po beu, kur e pa, i mbetën sytë dhe ja rrëmbeu me tokë e me bereqet. Dhe që ahë plakë e fshehu plehun në shtëpi. Përse e mbante në kasolle, edhe ai nuk e kishte të qartë. Po shpresonte për ditë më të bardha.

— Tërë dhoma le të mbushet! Kroma le t'ju bjerë! Plehu këtu do të rrijë! Nuk ja jap beut, e dëgjuat? — u shfryu ai dhe njëherë dhe priti te dera, po, si nuk i dha përgjigje njeri, doli në oborr tërë inat.

— Pas pak u kthye përsëri. Inati i kishte kaluar dhe në fytyrë i kishte rënë një çehre tjetër. U ul pranë zjarrit, përkundrejt të birit, dhe ndezi një duhan.

— Latifi i ra mendjes prapa. Duhet edhe ne ta forcojmë cazë këtë murin nga kopshti, se do të na zerë brenda, — tha ai dhe vështroi të birin me vëmendje.

— Ç'më vështron kështu? — e pyeti Peti duke u munduar të kuptojë qëllimin e t'et.

— U rrite, more, a ke ndërmend të martohesh?

— Pa martuar s'do të rri, — u përgjegj Peti duke qeshur.

E ëma, me të dëgjuar këtë muhabet, la çerepin dhe erdhi u ul më bisht pranë tyre, duke thënë:

— Murg s'do ta bëjmë.

— Ç'pret ahëre? Zgjidh e merr. Vajza ka plot në fshat. Jot motër u rrit, nesër, pasnesër vete te burri. Ne, po, u plakëm. Duhet një njeri që të na bëhet krah.

— E kam zgjedhur!

— Pa hë, ta dëgjojmë, — dhe burrë e grua lëvizën nga vendi.

— Zarikën kam zgjedhur...

— Cilën?

— Të bijën e Baki Veliternës, Zarikën!

Tasi i bëri sytë katër dhe pa të shoqen me habi duke mbledhur supat.

— Je në vete? — tha ai duke vështruar kësaj radhe të birin me inat.

U afrua dhe Dhorka, duke qeshur me sytë e saj të zinj, sy të ndritshëm, si dy yje që flakërijnë orë e çast.

— Po ajo është muslimane, more i uruar. Fenë kërkon të na prishësh?! — buçiti plaku dhe e hodhi cigaren në zjarr pa e mbaruar.

— Ajo më pëlqen...

— Të pëlqen?! Ashtuu?! — Plaku sa s'pëlqiste. Fërkonte pëllëmbët e ashpra pas bollkave dhe mundohej të gjente fjalën që i duhej e s'e gjente dot.

— Është vajzë e mirë Zarika, baba! — tha pa të keq Dhorka dhe ju afrua t'et për ta marrë me të mirë. Po Tasi, si ishte ulur, ja hoqi me shuplakë turinjeve.

— Po ti, ç'i fut hundët atje ku s'duhet? Hajt sikter! Se ta këputa kokën!

Dhorka mbuloi fytyrën me duar dhe u tërhoq prapa menjëherë. U struk te dera dhe vështroi e tmeruar gjakun që i rridhte nga hundët dhe i llangoste pëllëmbët.

— Ç'bën kështu? E gjakose! — tha i zemëruar Peti, se i erdhi keq për të motrën.

Plaku tundi grushtin dhe i thirri së bijës sa kishte në kokë:

— Dil jashtë, kolerë!

Vajza, e trembur, hapi derën dhe doli në oborr, sikur donte të fshihte nga sytë e familjes dhëmbjen dhe zemërimin e saj.

Ndërkaq Tasi, për të mbledhur veten, nxori kutinë e duhanit. Peti i vështronte gishtat që i dridheshin duke thurur cigaren. E lagu fletën me majën e gjuhës së trashë si të buallit dhe, si e ndezi, tha me inat të përmbajtur:

— Prandaj ta shpura kokën në tavan, more qen bir qeni, që të ma punosh në pleqëri!

— S'po bëj ndonjë gjë të keqe, baba! Unë mar-tohem, s'mar-tohesh ti. Do të marr atë që dua.

Këto fjalë e ndezën plakun përsëri.

— Do ta marrësh kur të pjellë mushka! Sa të jem unë gjallë, nuk futet muslimane në këtë kasolle...

— Po me Baki Veliternën pi, ha në një çanak dhe je bërë vëllam!

— Bëj, ç'bëj unë, ty s'të duhet...

— E unë Zarikën do ta marr!

— Pusho, mor qen, — thirri Tasi dhe u ngrit më këmbë si ndonjë djalë i ri. U ngrit edhe Peti. Atë e bir u panë sy në sy si dy armiq. Plaku, i xhindosur siç ishte, bëri të marrë xhëllirën nga tundësi, po e shoqja nuk e la.

— Do të më derdhësh qumështin, more burrë! Ç'bën kështu?

— Dale pa ta tregoj unë sa para të bën lëkura, qelbanik! Kështu flitet me tët atë, mor hugardhi? Fenë kërkon të na prishësh! — thërriste e shante Tasi, duke ardhur vërdallë nëpër dhomë e duke mos gjetur asgjë të përshtatshme për t'i rënë të birit që qendronte dyllë i verdhë më këmbë, pranë kopicës së plehut. Më në fund rrëmbeu prapa derës një hu dhe e ngriti lart. Po nuk arriti t'i bjerrë. Peti ja shqiti nga duart në flur.

— Kot e ke, baba! Unë e kam mendjen top dhe s'heq dorë! — sokëlliu ai, theu hurin në gju, e flaku në zjarr dhe doli jashtë me rrëmbim.

3.

Peti ishte mbështetur te një plep i moçëm, djegur dikur nga rrufeja, ja kishte ngulur sytë errësirës dhe priste Zarikën. Era e Moravës vërshëllente mbi kënetë, përplasej pas trupit të djallit, çahej më dysh, duke rrëmbyer shiun dallgë-dallgë. Më tej ajo përplasej pas mullarëve e lesnikëve, pas gardheve e mureve, çahej në mijëra rryma dhe futej nëpër grykat e panumërta të maleve të Gorës. Devolli, Dunavec, përrenjtë e Mallit të Thatë, të Hijes së Korbit e të Pirgut gumëzhinin si nën dhe. Një buf klithte diku në kënetë. Dhe gjithë këto zhurma shkriheshin në një fishkëllimë të vetme, shurdhonyjëse e të frikshme, që ja shtonte më shumë mërzinë djallit të ri. Tërë ditën Peti nuk shkeli në shtëpi e nuk zuri punë me dorë. Nuk shkoi as për drekë e as për darkë, po brodhi kot arave, lëndinave e kopshtijeve, i vetmuar e larg syve të botës, duke pritur mbrëmjen. Ishte dëshpëruar shumë nga grindja që pati në familje. Dhe sidomos ishte zemëruar me t'anë që rrëmbeu drunë dhe donte ta rrihte sikur të ishte ndonjë çun i vogël. Po më shumë i vinte inat me veten. E ç'ju desh atij t'i tregonte t'et se do të merrte për grua të bijën e Baki Veliternës?! Po tani kjo punë kishte marrë fund. Duke u rënë me shkelm poplave prej dheu që i delnin përpara, du-

ke përtypur fijet e thata të barit dhe duke hedhur guriçka në lumin e Devollit, ai mendohej më shumë për të ardhmen. Të jatit ja njihte mirë kokën, ai s'e bënte kurrë fjalën dysh: gjersa kishte thënë se Zarikën nuk do ta fuste kurrë në shtëpi, kështu kishte për të ndodhur. Mirëpo edhe Peti s'i linte gjë t'et, një kokë kishte, edhe ai s'e bënte fjalën dysh, e kishte thënë se do të martohej vetëm me Zarikën. Dhe, po të donin, le t'ja vinin kokën në satër, aq i bënte! Po nga Zarika ai nuk do të hiqte dorë kurrë. Fundi i fundit, po të mos donin me të mirë, ai do ta rrëmbente. Do të merrrej vesh me të, do t'i vente natën dhe do ta rrëmbente. Po të mos e qasnin në shtëpi, do të ikte me të nga sytë këmbët, do të merrte arratinë, do të vente të jetonte në mal, si kaçakët qëmoti ose në qytet, si hamenjtë e pazarit. . .

Duke bluar këto mendime ra mbrëmja, e cila sollli me vete re të dendura, shi dhe erë. Peti, si ndonjë kusar, kaloi përmes rrugëve të heshtura të fshatit dhe shkoi e u mbështet te trangu i djegur i plepit, afër një mullari me bar, prapa kaso-llës së Baki Veliternës. Duke pritur Zarikën, u mundua të dredhë në terr një cigare, po tamam ahëre filloi një shi i rrëmbyer, që ja bëri qull kartat e duhanit. I zemëruar, futi kutinë në xhep, ngriti jakën e xhaketës dhe vështroi nga shtëpia e Baki Veliternës. Mirëpo Zarika nuk po vinte. Mos i kishte ndodhur gjë në shtëpi edhe asaj? Apo ndoshta nuk e kishte dëgjuar kur Peti i tha në mëngjez se e priste te plepi? Apo kishte frikë të dilte në këtë natë të errët?! Po nuk vonoi shumë

dhe ai dalloi përmes errësirës një hie njeriu, që kalonte me të shpejtë përmes kërcinjve të misrish-tave të korrura. E mori me mend se ishte Zarika dhe i doli përpara.

— Ç'është ky kiamet?! — pëshpëriti ajo duke mbajtur me duar çipat e një setreje të vjetër që kishte hedhur mbi kokë për t'u mbrojtur nga era e nga shiu.

— E ka marrë rrëmbyer dhe s'ka ndërmend të pushojë, — tha Peti i gëzuar që ajo erdhi edhe në një kohë të tillë.

— Ç'më doje? Ç'do të më thuash? — pyeti ajo shpejt e shpejt.

— Më ka marrë malli, prandaj edhe të thirra!.. Po dale, prit të çmallemi, se u bënë kaq kohë që s'jemi takuar, pastaj të them, — pëshpëriti ai dhe, me duart e qullura, zuri llërët e ngrohta e të plota të vajzës. Pastaj ngriti kindin e setrës që ajo kishte hedhur mbi kokë, u mbulua me të dhe, si hukati disa herë, vazhdoi: — Më mirë kështu, sikur u ngrohëm!

— Më mirë qenka, veçse unë u thava! Më ka hyrë të ftohtët në palcë.

— Ti qenke bërë qull! Që kur ke ardhur?

— Ka ndonjë orë.

— Prandaj je lagur, o i shkretë!

Në qiellin sterrë u vizatua një gjarpër i zjarrtë, që lëshoi një dritë verbonjëse sa të hapësh e të mbyllësh sytë. Pas pak u shoqërua nga një kris-më shurdhonyjëse. Në flakërimën e asaj vetëtime, që u shua menjëherë, Peti mundi të dallojë gropëzat në faqet e vajzës dhe nishanin sa një ko-

kërr urov në çipin e buzës të murëtyer nga të ftohtët.

— Vetëtin e gjëmon! — pëshpëriti Zarika duke u dredhur. — Mos na bjerë ndonjë rrufe këtu, se e ndjell shumë ky plep!

— Ke frikë?.. Mos u tremb. Jam unë këtu.

— E ç'do t'i bësh ti rrufesë?

— Do ta përpi dhe do ta marr me vete.

— Po më pëlçet zemra, Peti!.. Oh! Si do t'ja bëj, unë e mjera! — psherëtiu ajo duke ngashëryer. Setra që kishin hedhur mbi kokë u rrëshqiti lehtas. Peti shtriu dorën, po s'arriu ta presë dhe ajo ra në baltë, në këmbët e tyre.

— Zarikë! — tha pas pak Peti duke ngritur setrën e rëndë plumb nga ujët dhe duke ja hedhur asaj mbi kokë. — Unë sot u tregova të drejtën në shtëpi, ua thashë troç dhe u zura me tim atë...

— I di të gjitha... të gjitha. M'i tregoi jot motër, — e ndërpreu ajo me zë të dridhshëm.

— Po le të thotë ç'të dojë babai. Edhe fshati le të flasë e të pëlçasë. Ti më ke hyrë në shpirt, ja këtu, e s'të shkul dot njeri!

Një krismë e tmershme shpërtheu papritur dhe u duk sikur aty afër plepit u përmbys një mal me gurë. Zarika, e trembur nga krisma e bubullimës, ju derdh djalit në qafë dhe e shtrëngoi fort.

— Përse qan? — e pyeti Peti duke ndjerë në kurrizin e dorës së tij lotët e vakët të vajzës.

— E si të mos qaj, o xhan! Ti je djalë, je i fortë, ja rrëmben drurin nga duart xha Tasit dhe ja bën copa-copa. Po unë e shkreta, ç'të bëj? Unë s'i kthej dot fjalën babait e jo të ngre dorën kun-

dër tij! Ja, sot, xheç ma mori shpirtin! «Mos të të shoh më me atë kaur», tha. «Po të pashë, do të të mbyt, më tha, në kënetë, në ujërat e verdha». Si të futë misrin e si të korrë presjet, do të më dërgojë në Podgorie, te xhaxhai, e pastaj në Rov, te tezja. . . E si të mos qaj unë e shkreta, mbështeti përsëri kokën në kraharorin e tij.

— Nuk të le unë ty, Zarikë! Do të të rrëmbej! Do të ikim nga fshati dhe nuk do të kthehemi kurrë, — pëshpëriti ai duke ledhatuar me pëllëmbë faqet e saj të qullura. Po Zarika e ndërpreu menjëherë, duke ngritur kokën dhe duke u munduar të dallojë në terrin e natës fytyrën e tij:

— E kush të le të ikësh nga fshati?! Ne jemi çifçinj e s'e kemi atë të drejtë. Ne s'na lënë të kemi oxhak në shtëpi, e jo të na lënë të ikim!

Peti u step përnjëherësh. Hapi sytë fort, po përveç errësirës nuk dalloj asgjë. Këto fjalë të Zarikës ja bënë copë e thërrime atë kullëz lumturie që ai kishte ngritur me mend gjatë ditës. Dhe ç'ëndërra të bukura kishte thurur! Sa të binte dëbora e parë, do të rrëmbente Zarikën e do të shkonte në qytet. Atje do të gjenin ndonjë punë, do të zinin një dhomë me qira dhe do të jetonin të dy, pa bota le të thonte ç'të donte! . . Mirëpo kjo ishte punë që s'bëhej. Ai s'kishte të drejtë të largohej nga çifligu pa lejën e beut. Këtë e dinte Peti. E, megjithëkëtë, i kishte ardhur mirë kur kishte menduar që të largohej së bashku me Zarikën nga ai çiflig i mallkuar. Po e kuptoi se kishte gënjyer veten dhe se kjo ishte vetëm një ëndërr me sy hapur.

— Ç'jetë e ndyrë! — tha ai me zemërim. — Na

kanë lidhur me zinxhirë, si qentë, dhe s'na lënë të jetojmë si njerëz!

Era sikur u pre dhe shiu pushoi. Dëgjohej vetëm zhurma e pikave që binin nga pemët mbi fletët e misrishtave, mbi fijet e barit të thatë dhe mbi llomet e vogla e të padukshme. Binin edhe lotët e vajzës, po ata nuk bënin zhurmë dhe as që ndihe-shin fare. Vetëm se Peti e kuptonte që ajo qante në heshtje, dhe i vinte të pëlçiste që s'ishte i zoti ta ngushëllonte e ta pushonte. Në terrin e natës ai dëgjonte vetëm fjalët e Zarikës: «Ne jemi çifçinj...» Dhe i dukej sikur këto fjalë i thoshin plepat degë-shqyer, mullarët me bar, rrugët e heshtura të fshatit, kënetat e përgjumur.

— Ne jemi çifçinj! Ne jemi çifçinj! — përsëriste edhe vetë dhe një zemërim i madh, i përzier me urrejtje, i vlonte në gji. A kini parë ca përrenj të thatë e të qetë që shumë rrallë shkumëzohen, dalin nga shtrati dhe shpërthejnë tatëpjetë duke rrukullisur gurë e shkëmbinj, duke rrëmbyer kasollet e gardhiqet e duke bërë rrafsh bereqetin nëpër arat? Këtij përroi i ngjante zemërimi i Petit. Dhe ky zemërim, tamam si ai përroi, shfrente kundër jetës, që ja kishte mbyllur tërë shtigjet e lumturisë.

Peti e ndjeu veten shumë ngushtë, si ai fëmija, i lidhur lyrek me dizgje. Për një çast ju duk sikur humbi edhe shpresën e fundit që i kishte mbetur: Zarikën! Prandaj shtriu krahët dhe shtrëngoi fort bylyzykët e duarve të vajzës.

— Ti një gjë më thuaj, Zarikë! Po sikur të gënjejë yt atë e të jep një burrë tjetër? — e pyeti dhe priti me ankth përgjigjen e saj.

Ajo heshti një grimëz, psherëtiu dhe tha:
— Ç'janë këto fjalë, Peti?.. Unë tjetër s'marr!
Ahere në terrin e natës sikur kumboi zëri i tij:
— Zarikë!.. Zarikë!..

4.

Një javë të tërë Peti nuk i foli fare të jatit. E ndjente se, po t'i fliste edhe një fjalë, sherri do të ndizej përsëri e nuk dihej se ç'rrugë do të merrte. E vështronin shtrembër njëri tjetrin dhe ishin gati të kacafyteshin orë e çast. Bukë nuk hanin së bashku. Kur vinte Tasi, Peti dilte nga shtëpia, merrej me punët e bujqësisë dhe kthehej vonë, kur i ati gërhiste në këndin e vatrës. S'emës i pikonte zemra vrer. Nuk dinte cilën anë të mbante. T'i ndihmonte të birin, do të ishte marrëzi nga ana e saj. Ajo nuk donte, ashtu si i shoqi, që Peti t'i sillte në shtëpi një vajzë muslimane. Po i qante zemra kur shikonte të birin të pikëlluar e të venitur. Ahere ajo ishte gati të pranonte Zarikën për nuse, mjaft që i biri të mos tretej ashtu.

— Të ketë shëndet djali, pa edhe ajo flamë le ta sjellë kokën, — mendonte me zemër të thyer.

I shoqi, kur e gjente vetëm, e bënte për pesë para me sharjet e tij:

— Dëgjo, moj! — i shfrynte. — E ke rezil t'ët bir, s'e ke të prokopisë! Këshilloje, si nënë që je, ja ku të them, këshilloje, se unë Zarikë nuk fut në shtëpi. Le të heqë dorë, se na prishi fenë e na ndau nga miqtë e nga fshati... Po zotrote ku i ke patur sytë?

Ajo e dëgjonte dhe nuk guxonte t'i kthente fjalë. Vështronte tinëz lëvizjet e duarve të tij.

Edhe Dhorka e kishte humbur gëzimin në atë kasolle. Pati nja dy ditë ethe dhe u tret më shumë se ç'ishte tretur. Mbi buzët e virgjëra i dukej ende një njollë mavi, që i kishte mbetur nga grushti i t'et. Të jatin e vështronte me frikë dhe kryente menjëherë çdo urdhër të tij. Edhe nga e ëma kishte frikë, se ajo orë e çast asaj ja nxirrte inatin. Vetëm me Petin i kishte punët më mirë se më parë. Kur e gjente vetëm, ja përkëdhelte shpatullat me dashuri, i tregonte për Zarikën dhe me fjalët e saj i jepte të vëllait zemër...

Një javë pas asaj që ndodhi, Tasi i foli për herë të parë të birit. E gjeti në oborr, kur Peti po lante sytë mëngjez herët. Nuk e vështroi në fytyrë, po, duke parë degët e mollës, i tha:

— Me se do t'i ushqejmë bagëtinë, more? Ty të them! Na duhen presje. Bota ka kohë që po korrin. Shko në kënetë e gjej ndonjë vend të mirë. Për ta korrur e korrin së bashku.

— Mirë. Vete sot, — u përgjegj Peti, edhe ky pa e vështruar në sy.

Tasi u mat të thotë edhe diçka tjetër, po si duket u pendua. U kollit, futi duart në xhepa dhe, si psherëtiu njëherë thellë, hyri përsëri në kasolle.

Ishte një nga ato ditët e paka të vjeshtës, të bukura e të ngrohta, kur çdo gjë përtrihet si në pranverë. Bari i thatë buzë mureve të kasolles kishte ngritur kokën përpjetë, gjethet e mollës në mes të oborrit, që kishin filluar të vyshkeshin, ishin gjallëruar edhe njëherë, trëndafili i bardhë rrëzë gar-

dhit, që kishte mbjellë Dhorka dikur, kishte çelur gonxhe përsëri. Peti soditi qiellin e kulluar, e mori me mend se dielli pas pak do të derdhte rreze të nxehta, la pallton dhe u nis për në kënetë, e cila shtrihej sa të hante syri, që nga rrëza e Malit të Thatë e të maleve të Gorës e gjer pranë dyerve të qytetit të Korçës. Gjashtëmijë e pesëqind hektarë tokë, në pjesën veriore të qytetit, mbuloheshin nga ujërat e kënetës së Maliqit. Këto ujëra rridhnin nga lumi i madh i Devollit, nga Dunaveci, nga jazi i Zvezdës dhe nga përrenjtë e shumtë të maleve të Moravës.

Shumë herë vinin andej inxhinierë, matnin e stërmatnin tokat dhe fjala merrte dhenë: «Do të thahet kënetat!» Ishin bërë shumë projekte nga shqip-tarë e të huaj. U krijua edhe shoqëria aksioniste për tharjen e kënetës. Po shoqëria anonime Maliq, ku një nga aksionistët më të mëdhenj ishte edhe beu i Petit, as që kishte ndërmend për të tharë kënetën. Shoqëria ishte formuar vetëm për të rrëmbyer pasuritë e fshatarëve, tokat e të cilëve përmbyteshin pothuaj çdo vit nga ujërat e verdha. Mbledhjet e shumta të shoqërisë, ku aksionistët grindeshin me njëri tjetrin si macja me minë, merreshin me paraqitjen e bilanceve, me bisedime të mërzitshme rreth situatës së shoqërisë, me zgjedhjet e këshillës e të kontrollorëve, me ndarjen e të ardhurave, po asnjëherë me thelbin e problemit: me tharjen e kënetës. Bëhej zhurmë e madhe nëpër gazetatat, po vitet kalonin dhe kënetat mbetej kënetë. Ahere fshatarët filluan të krijonin legjenda, sipas të cilave kënetat nuk kishte për t'u tharë kurrë.

— E si do të thahet? — thoshin pleqtë. — Në fund të kënetës është një vakëf! Atë vakëf e ka bërë perëndia. Nuk do perëndia që të thahet kënetat!..

Fshatarët i grinte kunupi. Pa filloi t'i grijë edhe shoqëria. Tri vjet më parë u bë një përmbytje e madhe dhe tamam në kohën e përmbytjes shoqëria vendosi që të caktoheshin edhe njëherë kufitë e kënetës. Erdhën edhe njëherë inxhinierët e kontrollorët dhe bënë piketimin e ri. Shumë toka të fshatarëve të Sovjanit, Pirgut, Nizhavecit, Rovit, Rrëmbecit, Libonikut, Orman Çiflikut, Pojanit, Shëngjergjit, Veliternës e të Podgories, që gjendeshin buzë kënetës, ishin përmbytur nga ujërat. Po, me piketimin e ri, ato u quajtën si pjesë përbërëse të kënetës. Në pranverë ujët kulloi dhe tokat u liruuan përsëri. Fshatarët shkuan nëpër arat për t'i lëruar, po kontrollorët e aksionistët thoshin se ato toka ishin të shoqërisë.

— Si, more, të shoqërisë!? Këto janë tokat tona denbabaden! — ankoheshin fshatarët të pikëlluar e të zemëruar.

— Ikni, more të humbur! — shfrynin kontrollorët e xhandarët. — Këtu vjet ishte kënetë, shoqëria harxhoi flori për kanalizimet dhe, ja, mezi i kulloi këto toka.

Shkoi atë mot edhe Tasi për të lëruar tokën e tij të vetme. Po edhe atij kështu i thanë. Ahere Tasi sokëlliu i zemëruar:

— Kini gabim! Këtu kanë punuar gjyshi e stërgjyshi! Vjet e kisha mbjellë misër. Edhe parvjet misër e kisha mbjellë. Vetëm një vit e kam mbjellë urov dhe një vit tjetër e lashë ugar, se nuk kulloi

ujët. Ç'më llafosni?! Kini dalë me kordhë e na i rrëmbeni!

— More i uruar, more Tasi! Shko e ankohu në gjyq! — e këshilloi dikush me të mirë.

Dhe Tasi shkoi në qytet. Pa shkuan edhe të tjerët dhe ahëre krisën gjyqet. Po edhe gjyqet nuk nxuarën gjë në dritë. Fshatarët mbetën me gisht në gojë. Tasi e humbi davanë dhe arën e tij të vetme...

Peti kaloi mbi atë arë që kishte qenë dikur e tij, dhe hyri në ujë gjer në brez, duke kërkuar ndonjë vend me presje e me kallmë. Vende kishte plot, po ato i kishin zënë me kohë çifçinjtë e tjerë dhe ai u detyrua të futet thellë e më thellë, duke ndjerë afshin mbytës që lëshonin ujërat e fjetura të kënetës. Tufa të panumërta rosash e guakësh fluturonin pa pushim mbi kokën e tij. Shqiponjat e kënetës, të mbërthyera në qiell, dukeshin sikur flinin dhe vetëm nganjëherë binin si gur mbi gjahun e fshehur nëpër kallmishtet.

— More, po tërë kënetën e paskan zënë! — tha me vete duke larguar nga fytyra e parruar fijet e holla të merimangave dhe miskonjat që e ndiqnin nga pas sikur të ishte ndonjë send i thartuar.

Eci gjer më drekë përmes ujërave me një vastarkë në dorë, duke hequr këmbët zvarrë, sikur t'i kishte me hekura. Më në fund gjeti një vend të lirë me presje të mira dhe, i gëzuar, e nguli vastarkën në tinë.

— Këtu do të korrin, — tha me zë dhe fshiu qafën e fytyrën që i përvëlonin nga djersa. — Edhe ky duhan ta bën gojën farmak! — shtoi i mërzhitur, pështyu dhe flaku tej me neveri cigaren me duhan

të keq. Dhe tamam në këtë kohë dëgjoi një zë njeriu që thërriste me lebeti. Vuri veshin dhe ngriti kokën lart, duke u munduar të gjejë me hamendje se nga vinte zëri. Një tufë çërresh, të shpejta si era, fluturuan mbi kokën e tij dhe u zhdukën nga çukat e Pirgut.

— Ndiïhmë!.. Ndiïhmë! — përhapej në kënetë zëri i tmeruar i një njeriu, si klithma e një kuku-vajke.

Tej, nga lindja, Peti pa një flakë të verdhë të mbështjellë me dengje tymi të bardhë, që ngjiteshin në qiell. Rrëmbeu vastarkën dhe u nis në drejtim nga vinte zëri e nga dilte flaka.

— Dreqi e mori! Po ç'e djegin këtë kënetë? — mendoj i zemëruar. — Edhe vjet kështu ngjau. Kolit ju dogj viçi, xha Ligorit ju përvëlua gomari, kurse Ndini u bë vetë shkrumb e hi. E përse e djegin? Që të rritet kallmi e bari i ri dhe që të hapin ndonjë copëz tokë. Po po, kur vjen sëra, digjen edhe vetë. Ky i shkretë kallmë jo sikur është mbi ujë, po mbi benzinë! Fap ja bën flaka e të mbështjell në mes, si në furrë!

— Ndiïhmë! — u dëgjua përsëri zëri i njeriut që vinte si nga një pus i thellë.

Peti shpejtoi hapin dhe pas pak doli në një vend me kallmishte të kositura e të mbledhura kapiçë. Përcëllima e zjarrit i ra në fytyrë me të lënë prapa krahëve një varg shelgjishtesh buzë lumit të Devollit. Aty pranë, një qerre e ngarkuar me presje, ishte mbuluar nga flaka si me çarçaf të kuq. Qetë, dy balashë me barkun plloçë e me ije të këputura, mbrehur në zgjedhë, përplasnin këmbët

dhe ngrinin bishtin përpjetë, sikur i kishte zënë zekthi. Flaka ua përzhitte vithet dhe ata, duke u përpëlitur në vend, pëllitnin dhe vërtitnin qafën në zgjedhë. Po qerrja, futur thellë në tinë, nuk luante nga vendi. Qetë gulçonin e nxirrnin jargë nga goja, ndërsa sytë e tyre, të qullur e me sklepa, vështronin tërthorazi flakën që u avitej gjithnjë më shumë.

Peti i njohu qetë: ishin të Baki Veliternës. Pa humbur kohë ju afrua qerres, hoqi xhelugën dhe i zhbrehu. Qetë, me ta ndjerë veten të lirë, vrapuan një copë herë duke bërë zhurmë me këmbët e rënda si kopanë dhe duke spërkatur me ujë, me anën e bishtit, vithet e përzhitura.

— Qerres s'ke ç'i bën, u dogj! — tha Peti dhe bëri ca hapa prapa për t'u mbrojtur nga një krah presje të ndezura, që u këputën nga maja e qerres dhe ranë tamam aty ku pak më parë ishin qetë.

Baki Veliternën e gjeti në një pellg, aty pranë, futur në ujë gjer në shpatull. Fshatari ishte kapur pas degëve të një shelgu të vogël dhe mudohej të dilte. Po, si duket, pellgu kishte tinë dhe e tërhiqte gjithnjë përposh. Fytyra e tij ishte bërë pleh, sytë si xham vështronin me llahtari degëzat e shelgut që po këputeshin. Gojën e mbante hapur, si peshku në sterë dhe, nga të lodhurit, mezi merrte frymë.

— Ç'të paska gjetur kështu, xha Baki! — i tha Peti dhe e ndihmoi të dilte, duke e tërhequr fort nga krahët.

Fshatari, ndoshta nga gëzimi që po shpëtonte jetën, mbushi sytë me lot dhe nuk foli menjëherë.

Po, kur doli përgjysmë nga pellgu dhe ndjeu këmbët që i zunë dhe, belbëzoi:

— Ç'është kjo e keqe! Qerrja m'u dogj! Gomari m'u mbyt! Qetë m'u përvëluan! Edhe vetë desh mbarova! . .

— Mos ki merak për qetë, i zmbreha.

— Ashtu?! Shpëtuan qetë?!

— Pak janë përzhitur. . .

— Ç'gjynahe paskam bërë?! — klithi Bakiu si doli nga pellgu, duke vështruar qiellin, i këputur e i dërmuar.

— Shyqyr që shpëtove vetë!

— E ç'ta dua këtë qen jetë! Ah, moj kënetë e mallkuar! Ma mori shpirtin! Isha duke shkuar mirë e bukur në shtëpi. Qerren e kisha përpara, po ai qerrata gomar, si gjeti bar, u shtrua të hajë e më mbeti prapa. U ktheva ta marr. Po, sa ju afrova qerres, i doli flaka, se kjo kënetë e djallit e mban zjarrin ndën vete. I dhashë një shkelm në bark dhe gomari, i trembur, kërceu mu si dhi, ja këtu, në pellg, e fundosi menjëherë. U zhduk si guri në ujë. Unë e humba toruan. As vetë nuk e di se si u gjenda në pellg. Shyqyr që u ndodh ky shelg e që erdhe ti, se do të kisha mbaruar. . . Obobo! Qetë e shkretë si qenkan bërë! Obobo!

Baki Veliterna dridhej i tëri. Mjekra i shkonte mënjanë, duart i qenë bërë si kërçe dhe këmbët mezi i hidhte. E zgjidhte vendin me kujdes, se i dukej sikur do të fundosej përsëri më ndonjë gropë me ujë. Dhe gjersa arriti në shtëpi nuk foli më, vetëm rënkonte, vështronte qiellin dhe herë-herë fshinte sytë e qullur me pëllëmbët e plasura. . .

Dy kosa rrëshqisnin mbi kërcinjtë e presjeve dhe bari i njomë binte përdhe fasha-fasha me një fëshfërimë të lehtë. Tasi dukej shumë i mërzitur e i lodhur, po nuk e linte të birin që t'ja kalonte. E fillonte sllongun i pari dhe i pari dilte në krye. Aty ndiste një duhan, mprehte kosën dhe, kur vinte re se i biri po i afrohej, fillonte përsëri nga puna, me kokën poshtë, si ndonjë ka. Gjithë ditën e ditës nuk foli as edhe një fjalë. Peti u mundua të zinte muhabet dy herë me radhë, po të dy herët Tasi as që e hapi gojën. I tregoi se ç'i kishte ndodhur Baki Veliternës në kënetë, po Tasi e dëgjoi pa dhënë ndonjë mendim, sikur t'i tregonin ndonjë gjë që s'kishte të bënte fare me të. Edhe kur filluan të mblidhnin barin e korrur e ta bënin kapica, Peti i tha t'et që të përdorte pallamarin, se do t'i priste duart me presjet, po Tasi jo vetëm që nuk ju përgjegj, po edhe pallamarin nuk e përdori.

— Ç'kokë që ka! — mendoj Peti me inat e me dëshpërim, duke parë pëllëmbët e t'et që i ishin prerë si me brisk nga bari i kënetës.

Ndoshta edhe të nesërmen nuk do të këmbenin ndonjë fjalë, po të mos ndodhte ajo që ngjau. Tasi, meqë vendi ishte i mirë, vendosi të korrte edhe të nesërmen dhe pastaj, ditën e tretë, të sillte qerren për të vozitur. Po të nesërmen, pa i dalë mirë ndanë sllogut të parë, papritur lëshoi kosën, vuri duart në ije dhe u këput përdhe duke rënkuar.

— Ç'pati, — belbëzoi Peti i habitur dhe, si nguli bishtin e kosës në tinë, vrapoi te i jati dhe e pyeti me shqetësim: — Mos të kafshoi ndonjë gjarpër, baba?!

Tasit ju drodh mjekra dhe, nga goja e shtrembëruar prej dhimbjes, i ra përdhe bishti i shuar i cigares.

— Çfarë gjarpëri! E ku të ha gjarpëri i kënetës! — belbëzoi ai.

— Po ç'ke?

— Më vjen më të vjellë... Më merren mentë... Më sëmbon këtu...!

Peti ja shkopsiti mintanin te gryka, dhe i shtrydhi në kraharor një shami të qullur në ujët e kënetës. Plaku bëri të ngrihet, po s'u ngrit dot. Fytyra ju zverdh si ftua, dhëmbët i kërcitën dhe trupi ju mbush me mornica.

— Ngriva! — pëshpëriti ai duke shtrënguar bërrylet pas ijeve.

Peti largoi nga kurrizi i dorës një pjavicë dhe ja lidhi kokën me shaminë e qullur.

— Digjesh si furrë, baba. Të zunë ethet... .

— Jo, jo.

— Të kanë zënë ethet, baba! Pive ujë kënete, u qulle dy ditë me radhë, të kafshoi edhe kunupi e të bëri kopan. Ngreu të shkojmë!

E ngriti me zor, se plaku nuk donte, e mbësh-teti në sup si ndonjë të plagosur, hodhi në supin tjetër kosat dhe u nis për në fshat.

Tërë rrugës Tasi rënkonte e dridhej.

— Vdiqa, more djalë! Nuk eci dot! M'u prenë këmbët! Nga më erdhi kjo kështu?!... .

— Do t'i biem shkurt! Këtej, anës kopshtit të beut. Dalim drejt e te shtëpia.

Kapërcyen një hendek pa ujë dhe muarën anës gardhit, matanë të cilit ishte kopshti. Nëpërmjet de-

gëve të mollëve e të hardhive dukeshin muret e kuqe të një shtëpie dykatëshe, me ballkone e me dritare të mëdha. Te dera e saj dremiste një qen i madh e leshtor. Një njeri, veshur me një këmishë të bardhë, përkëdhelte vithet e një doriu, që përplaste këmbët e shkrofëtinte duke ngritur lart qafën e ndritshme.

— Beu, lanet qoftë! — tha me zë të ulët Tasi, duke vështruar oborrin e shtëpisë matanë gardhit. U mundua të ecte më shpejt, po s'i bënin këmbët.

Qeni, që ndjeu erën e njerëzve të huaj, u ngrit përnjëherësh, shkundi perçen leshtore dhe vrapoi përmes kopshtit duke lehur.

— Përse kalojnë çifçinjtë këtej? Sa herë të kam thënë? — dëgjuan fshatarët zërin e njohur të beut dhe panë te dera e shtëpisë sejmenin, një farë Abazi nga Çaushllia, që u thye më dysh me dorë në zemër. Pakëz më vonë sejmeni rrëmbeu një shkop, ndërseu qenin dhe bëri përpara. Peti e ndjeu rrezikun, u largua pakëz nga kopshti dhe ra në një arë. Po nuk mundi të ecë shpejt, se mënjanë i rëndonte i ati në sup e më anën tjetër këmbët i pengoheshin në kërcyejt e misrishtave të korrura. Ndërkaq qeni kapërceu gardhin si ndonjë sorkadhe dhe u derdh në poturet e Tasit.

— Tyt! Tyt! Mbaje, o Abaz, se na çau! — thirri plaku dhe u struk prapa kurrizit të Petit.

Sejmeni u dha te gardhi dhe, duke tundur shkopin si ndonjë kamxhik, thirri:

— T'ju çajë e t'ju bëjë fërtele, qafirë! Kush ju tha të shkoni këtej?! — vuri këmbën në një kapër-

cyell dhe, nga rrëmbimi duke u hedhur këtej gar-
dhit, shqeu bollkat kaki te një hu.

Qeni angulliu dhe u tërhoq me bishtin në sha-
lë duke kërcyer mbi tri këmbë.

— Oree, maskara, mos i bjerë qenit! — shfryu
sejmeni duke mbuluar me një dorë vendin e shqy-
er të bollkave.

— Mbaje, se e vrava! — thirri Peti i zemëruar,
duke vazhduar ta trembë qenin me kosën që shtrën-
gonte fort në duar.

Papritur, të tre njerëzit u stepën dhe e prenë
muhabetin menjëherë. Sejmeni mbeti si i ngrirë me
një dorë te vendi i shqyer e me tjetrën te koka e
qenit, që ishte shtrirë pranë këmbëve të tij. Tasi
vështronte me dëshpërim kreun e arës, merrte fry-
më me zor dhe mbahej pas të birit si një mur i
vjetër pas stëngëzës. Edhe Peti vështronte, pa lë-
vizur, kreun e arës nga vinte fluturimthi doriu që
kishte parë në fillim te porta e shtëpisë me mure
të kuqe. Këmisha e bardhë e kalorësit fryhej prapa
si kacek, kurse dora e tij ngrihej lart e përplasej
në vithet e kafshës si varelë. Kali, i hazdisur nga
tërshëra, erdhi e qendroi para tyre sa të hapësh e të
mbyllësh sytë dhe ahëre Peti dalloi mirë mbi kalë
fytyrën e bardhë, me hundën pakëz të kuqe, të
beut të tij.

— Pse shkoni këtej? — thirri kalorësi, duke u
mbajtur pas perçes së kalit, që herë përplaste pat-
konjtë në tokën e beut dhe herë ngrihej sus mbi
këmbët e prapme.

Tasi u gëlltit e mezi tha:

— Na, fal, o bej! I ramë shkurt nga e keqja.

Po kalorësi bëri sikur nuk e dëgjoi dhe vazhdoi:

— Ku shkëlmi këtu, more harbutë?

— Në baltë shkelim, o bej, — u përgjegj Peti duke hedhur kosën në sup.

— Në baltë?! — Kalorësi e kundroi me vëmendje Petin, që kishte qendruar me këmbën e djathtë pak përpara dhe me kokën lart për të vështruar më mirë. — Ta ul unë atë kokë, që ma mban përpjetë! — shtoi ai dhe tërhoqi frerin aq fort, sa kali çapleu gojën nga dhembja.

Peti pa dashur bëri një hap përpara dhe Tasi, që ishte mbështetur në sup të tij, ra përdhe, si bie një mur i vjetër kur i heqin stëngëzën.

— S'e bëjmë tjetër herë, o bej, — i tha plaku.

— Harbutë! — thirri beu i zemëruar dhe e ktheu kalin rrëmbimthi. Plaku i shkoi pas duke belbëzuar diçka të pakuptueshme. Herë-herë qendronte, pastaj përsëri ikte pas gjurmëve që kishte lënë kali.

— Baba! Ç'bën ashtu, ktheu! — i thirri Peti.

— Do të na kapërcejë me kalë, Peti! Do të na vrasë! — klithi plaku.

Plaku e kishte kuptuar qëllimin e beut, prandaj dhe i kërkonte të falur. Me fytyrë të çaplyer nga sëmundja e nga llahtari, ai pa doriun që bëri një rrotullim të shpejtë dhe u turr drejt tij me kupte. Mbylli sytë, mbuloi kokën me duart leshtore dhe priti me ankth. Një grimëz më vonë ai dëgjoi trokëllimën e patkonjve dhe gulçimën e kalit. Ahere u bë njësh me tokën, si ai ushtari që qëllohet vazhdimisht prej armikut në një vend të zbuluar.

Dhe tamam në këtë kohë mbi trupin e tij fluturoi doriu si shigjetë.

— Mbaj kalin. . . Mooos! — thirri Peti kur doriu ishte vetëm disa hapa larg tij dhe ra në gjunjë, sikur ta kishte thithur toka. Kali fluturoi mbi të dhe ai mundi të shohë barkun gjithë damarë të kafshës dhe këmbët e beut të futura në yzengji. Pastaj ndjeu në kokë një goditje të rëndë, si me topuz, klithi dhe mbështolli kokën me të dy duart.

— E vrau! — belbëzoi Tasi me lot në sy. Mblo-dhi fuqitë që i kishin mbetur, u ngrit dhe i shkoi pranë të birit me një frymë. I preku kurrizin, shpa-tullat, këmbët: — Peti, Peti! . . . More Peti!

E ktheu me mundim në kurriz dhe ja largoi duart nga fytyra e përgjakur. . .

— Oh! Si të paska çarë ballin me potkua! . . I mallkuari! — tha Tasi duke vështruar andej nga iku kalorësi. Po sytë i qenë turbulluar dhe nuk mundi të shohë veçse një pikë të bardhë përfund arës, që sa vinte e bëhej më e vogël.

— Peti! . . . Peti! . . . Biri im! — thirri plaku në kulm të dëshpërimit dhe, me duart që i dridheshin, kërkoi nëpër xhepat kutinë e duhanit për t'i mje-kuar plagën.

Atë e bir zunë këndet e vatrës dhe ndenjën shtrirë dhjetë dit e net. Sëmundja dhe fatkeqësia që u ngjau i pajtoi dhe i bashkoi përsëri. Ata nuk u grindën më as për plehun, as për martesën dhe as për punët e tjera të shtëpisë. Tasin e tretën ethet si qiririn. Ca kinina të vjetra që kishte i piu të tëra,

fytyra ju zverdh dhe veshët i buçisnin e mezi i dëgjonin. Po si duket kininat i bënë mirë. Ditën e njëmbëdhjetë ndezi cigaren dhe e thithi tymin me qejf. Duhani i shijoi. Pa hangri edhe një copë bukë me oreks të madh. Dhe dalngadalë filloi t'i vijë çehreja e mëparshme. Dhe ahëre u bë i butë me të tërë të shtëpisë, e sidomos me Petin. Plagën ja mje-konte vetë. Pas duhanit, i vuri qepë e kripë dhe, pas tyre, fletë mëllage me vaj. Dhe plaga ju mbyll. Vetëm se në ballë, mbi vetullën e djathtë, i mbeti një gropëz sa një kokërr arrë. Kjo gropëz, me dy pika mavi anëve (këto pika ishin shenjat e gozh-dëve të patkoit), ja shëmtoi shumë fytyrën Petit. E ëma, kur e vështronte, largohej tinëz në ahur dhe dëneste me përdëllim. Kur e gjente Tasi, e merrte me të mirë dhe e ngushëllonte duke i thënë:

— Mjaft, moj grua! Ç'bën kështu? Nuk thua shyqyr që na shpëtoi! Nuk i priset bukuria atij, se djalë është.

— Po e shoqja e kuptonte nga zëri se edhe Tasi i qante zemra, ashtu si edhe asaj, po e mbante veten si burrë që ishte.

— Na e damkosi djalin! I mallkuari! — thoshte Tasi me vete dhe merrej kot me ndonjë punë, sa për të humbur mendjen.

Atë ditë që ja hoqën lekat nga balli përgjith-një, Dhorka nuk u përmbajt dot. Ju derdh në qafë e i tha duke ngashëryer:

— Oh! Sa je shëmtuar, vëllaçko!

Ai nuk i foli, ja hoqi duart nga qafa, i bëri me shenjë sikur donte t'i thoshte «mos më prish gjakun» dhe ndenji i menduar në këndin e vatrës.

Qetësia që pllakosi menjëherë, flaka e zjarrit dhe zhurma e krimbave që gryenin trarët e tavanit, sikur ja fshinë mendimet ë turbullta dhe sikur e vunë në gjumë. Shtriu këmbët nga zjarri, u mbështet mirë në jastëkun e mbushur me misrishta dhe mbylli sytë. Dëgjoi gërvimën e derës që u hap e u mbyll mengadalë; dëgjoi edhe nallënet e Dhorkës që kërcisnin në oborr, pastaj një heshtje e rëndë ra në dhomën përdhese. Po Petin nuk e kishte zënë gjumi. Pa dashur ai ngriti dorën dhe fërkoji ballin. Gishti i madh ra tamam në plagë. Ai e vërtiti dy tri herë rreth e rreth plagës, sikur kishte frikë se mos e lëndonte, pastaj e ndali përsëri te vendi i goditur. Për një copë herë gishti lëvizi në po atë vend, sikur donte të matte thellësinë e plagës.

— Nuk më dhemb më! — pëshpëriti me vete dhe u ngrit ndenjurr përnjëherësh, se ju duk sikur dëgjoi Dhorkën t'i thotë përsëri: «Sa je shëmtuar, vëllaçko!» Po në dhomë s'kishte njeri. U ngrit ngadalë, vuri veshin nga dera dhe mori mbi oxhak një copëz pasqyrë të thyer. Në xhamin e vjetëruar nga koha ai pa një sy të madh, të ndritshëm e pakëz të kërcyer, pa një vetull të ngritur lart dhe, aty ku mbaronte kjo, pa gropëzën e plagës, të errët, si një sy pa kokërdhok. E uli dhe e ngriti pasqyrëzën disa herë me radhë, nga plaga te syri dhe nga syri te plaga. Shkoi edhe pranë dritares për të vështruar më mirë, po edhe aty pa po atë sy, po atë vetull, po atë plagë. Dhe nuk i besohej se ishte një pjesëz e fytyrës së tij që dukej në atë pasqyrë të vjetër. I dukej sikur i vështronte ato në një ëndërr të keqe. Po shpejt erdhi në vete. Preku përsëri plagën me

gishtat që i dridheshin, i kaloi ato mbi vetull e mbi sy dhe e pushtoi një dëshpërim i madh e një zemërim i madh, që rrallë herë ndodh me njerëzit, po, kur ndodh, u verbon arësytën dhe u copton zemrën.

— Shumë shtrenjtë do të të kushtojë kjo damkë që më vulose në ballë, o bej! — tha ai me vete dhe përnjëherësh fshehu pasqyrkën në xhep, se ndjeu derën që gërviu. Po në dhomë nuk hyri njeri, veç erës që frynte përjashta me tërbim. . .

Gjithë ato net Peti nuk e bëri gjumin gjumë. Me orë të tëra përpëlitej nën jorgan. Sa e rrëmbente gjumi, ngrihej menjëherë, i trembur dhe i mbuluar në djersë. Shpesh herë ngrihej nga dysheku dhe, me ballin mbështetur te parvazi i ftohtë i dritares, ndizte cigare njëren pas tjetrës. Jashtë frynte era e vjeshtës dhe shiu s'kishte të pushuar. Nën dritare ishte një kade e vogël, në të cilën binin ujërat që kullonin nga strehët e shtëpisë. Kadja kishte ditë që ishte mbushur plot dhe ujët rrëshqishte jashtë buzëve të saj të trasha.

Plot vrer ishte mbushur edhe zemra e Petit dhe tani ai vrer kishte pushtuar gjithë qenien e tij. E kishte pushtuar vetëm një dëshirë e zjarrtë: të vriste beun e të dilte malit kaçak. Po nuk ishte e lehtë për të ta plotësonte këtë dëshirë. Ku do ta linte Zarikën që ishte për të i vetmi gëzim? . .

Tri javë pas plagës që mori, doli për herë të parë në fshat, pa ndonjë qëllim. Po, me të dalë në rrugë, pa Zarikën te gardhi i shtëpisë së saj. Ngadalësoi hapin, vështroi rreth e rrotull me kujdes dhe shkoi drejt saj. Zarika po ndente ca këmishë të lara mbi gardh. Me të parë Petin, ajo ngriu në

vend, me duart mbi gardh. Vështroi dhe ajo rreth e rrotull se mos kishte njeri, vuri midis gjunjëve kindat e fustanit të kuq që të mos ja merrte era dhe e vështroi Petin me mall të përvëluar.

— Pse më harrove, moj Zarikë? — e pyeti Peti duke qëndruar këtej gardhit, dy hapa larg saj. E vështroi me kujdes dhe ju duk e mërzhitur dhe e hequr.

— Vetëm ty s'të harroj dot! — u përgjegj ajo disi e hutuar dhe hodhi mbi gardh një peshtemall të bardhë me katrore ngjyrë qielli.

— Xha Bakiu në shtëpi është?

— Ka shkuar në mulli, — tha vajza dhe e vështroi në fytyrë me bishtin e syrit. — E ku të goditi ai i marri?

— Ja, s'e shikon? Në lule të ballit. — Peti ngriti kasketën dhe zbuloi shenjën e plagës:

Vajza u drodh dhe u vrenjt.

— Peti! — belbëzoi ajo duke kryqëzuar duart në kraharor nga habia.

— Të trërmba?! — pyeti djali me dëshpërim. — Nuk e dija që jam shëmtuar kaq shumë.

— Ç'fjalos kështu, Peti!

— Shikomë mirë, shiko si më ka shëmtuar! — i tha ai shpejt e shpejt, duke afruar fytyrën dhe duke hequr fare kasketën nga koka.

Ajo heshti një grimëz dhe, gjatë asaj grimëze, sytë ju mbushën me lot. Psherëtiu e tha:

— S'ka gjë, Peti! Unë, të dua kështu si je!

Peti sikur u lehtësua nga këto fjalë, i buzëqeshi me dashuri dhe ndjeu zemrën t'i rrahë fort. . .

Fryu një erë e fortë dhe ja rrëmbeu Zarikës

shaminë që e kishte hedhur mbi kokë të palidhur. Shamia ra këtej gardhit. Peti e mori dhe e mbështolli shuk në grushtin e tij. Zarika, duke qeshur, shtrëngonte fustanin midis gjunjëve dhe mundonte të mbante me duar flokët e dendura që ja merte era.

— Oh! Ç'erë e marrë! — tha ajo.

Peti, duke ja dhënë shaminë, preku dorën e saj të ftohtë e të kuqe. Ja shtrëngoi fort duke e vështruar herë në sy dhe herë në nishanin e zi në çip të buzëve.

— Vetëm ti më mban në këtë fshat, Zarikë, — i tha ai. — Po të mos ishe ti, do të rrëmbeja një dyfek, do ta qëlloja beun në lule të ballit dhe do të dilja kaçak maleve. S'është jetë kjo që bëjmë, Zarikë! Kjo është një jetë qensh dhe jo njerëzish.

— Ke të drejtë, Peti! . . Vetëm këtë që ke ndërmend të bësh mos e bëj, se do të merresh më qafë ti edhe unë.

— Nuk e bëj, jo, se je ti. Ti ma mban dorën. . . Po më trego, ç'thotë ai, ç'thotë. . .

— Kush?

— Yt atë, kush! A të ka rrahur përsëri?

— Jo. Ka hequr dorë. As më rreh e as më shan, që kur e shpëtove ti në kënetë.

Peti tundi kokën dhe, duke vështruar nga rru-ga, tha:

— Qenka zbutur, si ai imi. Edhe Tasi s'e ka vënë më atë ujë në zjarr. Po mos kujto se kanë hequr dorë nga mendimi i tyre. Ua njoh unë kokën që të dyve. Tani janë zbutur se u kanë rënë mbi kokë halle më të mëdha. Sa t'i kapërcejnë këto

halle, do të fillojnë përsëri nga të sharat, nga grin-
djet e nga grushtat.

— Kushedi, — tha e menduar Zarika.

— Po do t'i durojmë, s'kemi ç'të bëjmë! Do
t'i durojmë gjersa të na vijë shpirti në majë të
hundës.

Peti e ndërpreu muhabetin, se ju duk sikur
dëgjoi zëra njerëzish.

— Po pastaj? — e pyeti vajza duke nderë mbi
gardh këmishën e fundit.

Peti bëri një shenjë me dorë dhe u përgjegj:

— Pastaj të dalë ku të dalë!

Te cepi i rrugës u duk një gomar i ngarkuar
me shkarpa dhe, pas pak, prapa tij, doli i zoti, La-
tifi, që ecte i menduar, me kokën përdhe. Vajza e
pa e para, rrëmbeu kanistrën dhe bëri nga shtëpia.

— Do të na shohë ky nemruti i keq. Ika!

Peti e përcolli Zarikën me sy, me një gëzim
të fshehtë, gjersa ajo, e lehtë si era, hyri në shtëpi.
Pastaj këputi një shkop nga gardhi dhe bëri sikur
nuk e pa Latifin që i kaloi pranë.

— E more, i biri i Tasit, a u shërove? — e
pyeti fshatari pa qëndruar.

— Më mirë jam tani, — u përgjegj Peti duke
bërë sikur lidhte opingat.

— S'ta këputi kokën beu?!

— E kam qafën të trashë unë. S'ma këput dot,
— tha me inat Peti dhe pështyu prapa kurrizit të
Latifit.

— Hap sytë, more djalë, mos llap shumë, se
do të ta shkurtojnë gjuhën. Gardhi ka sy e muri ka
veshë! — e këshilloi fshatari, pa kthyer kokën, dhe

u fsheh prapa kasolles së tij që mezi mbahej nga stëngëzat.

Si u largua Latifi dhe, meqë në rrugë s'kishte njeri tjetër, Peti u kthye përsëri te gardhi dhe thirri me zë të ulët.

— Zarikë!

Ajo doli vetëm kur djali flaku shkopin, që ra te porta e kasolles së saj.

— Mos harro të vish sonte, te plepi, — i pëshpëriti Peti duke qeshur.

— Jo, jo. Do të vi, — u përgjegj vajza e gëzuar dhe u zhduk prapa portës së ulët.

7

Ditë e natë shiu nuk pushoi. Nganjëherë binte i imtë, sa mezi dukej, po të bënte qull. Rrallë pushonte ndonjë orë a dy, po edhe ahëre dukej sikur binte, se pikonin strehët, ullukët e pemët dhe gumëzhinin përrenjtë, jazet e lumenjtë. Qielli ishte bërë pus nga retë, nga shiu dhe nga mjegulla e dendur që kishte mbuluar malet, kënetën, fushën, çatitë e rrugët e fshatit. Përrenjtë e Moravës, të Malit të Thatë, të brigjeve të Pirgut e të Krastafilakut, që vinin të rrëmbyer, këputnin ledhe, gryenin xhadetë dhe derdheshin në kënetë, që ishte shtrirë sa të hante syri. Kudo dukej vetëm një pllakë e verdhë uji.

Çdo ditë fshatarët dilnin e vështronin të pikëlluar se sa ujë kishte shtuar Devolli e kënetat. Në shumë vende kishin vënë shenja, të cilat, çdo ditë

që gdhihej, tregonin se rreziku bëhej gjithnjë më i madh. Ujët, sikur buronte nga dheu, pa u marrë vesh se nga vinte, përhapej e përhapej gjithnjë. Shenjat që kishin vënë fshatarët tre katër ditë më parë humbën në ujë. Po mbuloheshin edhe të rejat.

— Dje ishte, ja, atje, ku hodha gurin. Kurse sot, pa shiko gjer ku ka ardhur?!

— Mua ma zuri misrin në arë. Ja ka mbuluar edhe xhufkat. Dje këputa një kallëz. Binte erë thartovinë. Ka filluar të qelbet. Fasulet, po, e patën! Për të vjelur, s'i vjel dot, plevitosesh e mbutesh!

— Bakiut i ka hyrë në oborr dhe, po vazhdoi kështu, i hyri edhe në shtëpi.

— Kijamet u bë, më keq se vjet!

— Det kudo! . .

Tasi shpesh vështronte nga dritarja ose dilte te praku i kasolles dhe psherëtinte thellë. I qante zemra për grurin që porsa kishte mbjellë dhe që e kishte mbuluar ujët. Baki Veliternës i kishte vajtur ujët gjer në oborr. Tërë ditën e ditës, së bashku me të bijën, gërmonte tokën, vinte kërcunj, hidhte gurë, kashtë, kallmë e misrishta për t'ja prerë hovin. Bagëtinë e kishin mbyllur nëpër ahuret, se s'kishte një copëz vend ku të kullosnin. Vetëm te Muçollarët, që i kishin shtëpitë mbi xhade, i kishin lëshuar qetë, lopët e dhentë për të kullosur. Latifi e ndjeu rrezikun dhe, një mëngjez, e hodhi bagëtinë matanë xhadesë, në brigjet e Symizit. Pas tij e bënë këtë punë edhe fshatarë të tjerë. Po shumica i mbajtën mbyllur, se s'kishin njerëz që t'i kullosnin e t'i milnin. Një ditë edhe Tasi i nxori qetë e dhentë nga ahuri. I bëri sehir një copë herë në

mes të oborrit dhe, duke vështruar ijet e këputura të qeve, thirri të birin dhe e urdhëroi që t'i shpinte në Symiz.

— Natën ja lërë Latifit, u mora vesh me të. Dhe i thua j të hapë sytë mos ja çajë ujku.

Peti e vuri bagëtinë përpara me një shkop dhe eci në rrugën tërë ujë e baltë. Tasi e përcolli me sy, i menduar, gjersa ai u fsheh prapa shtëpive e mullarëve me bar...

Atë ditë Devolli u këput në një vend, doli nga shtrati dhe ujët vërshoi në fshat. Njeri s'mbeti në shtëpi. I madh e i vogël u vërsulën për të prerë hovin e ujit. Fshatarët, me bollkat të përveshura gjer mbi gju, me shata e lopata, me kosore e sëpata, u binin ujërave mespërmes, duke i thirrur njëri tjetrit:

— Këtu ta presim më parë, këtu!

— Tasi, hajde se ty të vjen ndorjesh!

— O burrani, djema, prejini këta lisa!

— Ngulni hunjtë!

— Ç'duan këta fëmijë këtu?! Ikni, more djaj, se do të plevitoseni!

— Ah, moj kënetë! Të hëngsha të t'ëmë!

Baki Veliterna, që e kishte shtëpinë më pranë asaj rryme, dha e dha e më në fund hyri vetë në ujë, duke i vënë rrymës gjoksin e tij. Ujët e verdhë i përplasej në kraharor, gjer afër qafës, duke u çarë më dysh, si në thepin e një vapori. Fytyra e tij e vrrarë, e qullur, me sy shumë të mëdhenj, kishte marrë ngjyrën e ujit të turbullt.

— Hidhuni, bre, hidhuni që ta ndalim! — thërriste ai duke ngritur duart gjithë damarë e qime

të zeza dhe duke shtrënguar mirë këmbët që të mos binte.

— S'ndalet ujët me trup, o Baki! Po dil këtej, se mos na shohin sytë ndonjë hata!

— Dil, baba, se mos mbytesh, dil! — i lutej Zarika duke i zgjatur një vastarkë që ai të mund të kapej.

— Hidhuni, bre, hidhuni! — vazhdonte të thërriste Bakiu në kulm të dëshpërimit.

Tasi me ca fshatarë hodhën një tra të madh, që u përplas me zhurmë dhe zuri vend menjëherë. Cërkat e ujit u ngritën përpjetë si shatrivan dhe ranë mbi trupat e njerëzve si dush, duke i bërë qull. Pas pak trari lëvizti dhe rryma e mori poshtë dhe e shpuri gjer te këmbët e Baki Veliternës. Fshatari shtriu duart për ta zënë, po ca nga pesha e trarit dhe ca nga forca e ujit, ra edhe vetë, me kokë brenda.

— Baba! — klithi Zarika e trembur dhe vrapoi anës rrymës.

— Po dil, more Baki! S'vure mend në kënetë?! — i shfryu Tasi duke vrapuar edhe ai anës rrymës.

Fshatari, si u rrukullis dy tri herë nëpër ujë, duke u munduar të kapet në erë, doli aty më tej, me fytyrën të shtrembëruar.

— Ç'më shikoni, bre?! O burra, t'i vëmë gjoksin, se do të marrim veten më qafë! Është të keq ujët! Më të keq se zjarri! Na për lau, po luani duart! — thërriste Bakiu, ndërsa nga krahët e hapura, nga kindat e setrës dhe nga flokët i rridhnin cërkat e ujit, si nga ndonjë kazan i shpuar.

Ngulën një sërë hunj njërin pas tjetrit dhe

thurën një gardh të madh me degë shelgu. Përpara gardhit vunë kërcunj e trarë, kurse prapa hodhën gurë dhe e forcuan me stëngëza. Gratë e fëmijët sillnin misrishta, kallmë, presje e shelgjishta dhe i hidhnin mbi gardh. Nuk mbeti lesnik e mullar më këmbë aty pranë. Burrat prenë tri shelgje, një goricë dhe një kumbull, i krasitën dhe i vunë edhe ato në rrymën e ujit. E prenë edhe plepin e djegur nga rrufeja aty pranë mullarit me bar. Zarika, me të parë plepin që u rrëzua përdhe, kujtoi Petin, takimet që kishte patur me të, dhe zemra ju drodh. Dhjetra sëpata e pyka u ngulën në trungun e moçëm dhe e bënë copa-copa. Duke shpënë një pjesë të atij trungu te rryma, ajo ndjeu një boshllëk të madh në shpirt. Ju duk sikur ja prishën folenë. Me atë plep ishin lidhur ditët më të lumtura të jetës së saj, dhe ja tani ai u bë copa-copa për të ndaluar vërshimin e ujërave të verdha.

— Zarike, ku të vajti mendja? Hidhe këtu atë kërcu! — i tha Dhorka që kishte hyrë në rrymë gjer në gju.

— E humba mendjen vërtet, — u përgjegj Zarika dhe lëshoi kërcurin duke psherëtirë. . .

Më në fund ja prenë vrullin ujit dhe fytyrat e njerëzve u çelën. Aherë filluan shakatë e rromuzet. U çel edhe Tasi. I nxehur nga puna, ai jepte urdhëra, qeshte e thërriste:

— S'e kanë thënë kot pleqtë: bashkimi bën fuqinë! Ja ç'do me thënë të jesh i bashkuar! Edhe lumin e kthen së prapthi!

— Leri fjalët, Tasi, se do të biesh në tinë e s'të nxjerrim dot! — e ngacmoi dikush me qëllim.

— Mos kini merak. S'më le plaka të bie! — u përgjegj Tasi aty për aty dhe i shkeli syrin së shoqes tinëz.

— Eh, more i zi! S'shikon veten që më je bërë si lugat! — i tha e shoqja me të tallur, po edhe me keqardhje.

— Plakëë! Luaji duart dhe rri urtë, se do ta pësosh! e kërcënoi ai pa të keq. . .

Njerëzit, ashtu si u mblodhën, ashtu u shpërndanë, shpejt e shpejt se ishin bërë qull e kishin nevojë të ndroheshin e të thaheshin. Rrugët e fshatit mbetën të shkreta. Pa ra edhe nata e i shkretoi më shumë. S'pipëtinte asgjë, veç shiut që rridhte, dhe gurgullimës së ujërave. . .

Po, nga mesnata, Devolli shpërtheu përsëri në katër pesë vende të tjera. Pendën që ngritën fshatarët me aq mund e djersë, e rrëmbeu me vete dhe s'la gjurmë prej saj. Ujët përllau çdo gjë dhe hyri nëpër kasollet e përgjumura.

Dhorka dëgjoi si nëpër ëndërr të trokitura në derë me thirrje njerëzish që kalonin në rrugë. U ngrit për të pyetur se kush trokiste aq vonë e aq fort në derën e kasolles, po, sa hodhi një hap, këmba e zbathur dhe e ngrohtë ju lag.

— Ujë! — klithi ajo e friksuar, duke mos guxuar të hidhte këmbën tjetër që e mbante mbi dyshek.

— Dhorkë? Ti je? — e pyeti i ati duke nxjerrë kokën nga velenxa.

— Unë, — u përgjegj ajo e trembur nga zëri i ngjirur i t'et, që u dëgjua papritur në përdhesën e errët.

— Ç'ke që je ngritur? . . . Ou! — ja bëri Tasi dhe kërceu më këmbë. — Ç'është ky ujë këtu? Ndiz kandilë! Ngreu, moj grua!

— Po hyn nga dera. Dëgjo si gurgullon.

— Ndiz kandilë, të thonë, se s'i gjej dot bollkat!

— Upupu! Upupu! Ç'është kjo e keqe! — u llahtaris e shoqja e Tasit, duke kërkuar në terr fustanin e saj.

Dhorka ndezi kandilin duke i fryrë një thëngjilli, dhe ahete të tre ngrinë në vend. Nën prakun e derës, një rrëke uji hynte duke sjellë me vete fije bari e kashte. Shumica e ujit ishte grumbulluar pranë plehut dhe vetëm një pjesë kishte filluar të përhapej nëpër dhomë.

— Bre, bre, bre! — ja bëri Tasi me vete dhe me një bel hodhi pleh te vrima nga hynte ujët me rrëmbim.

Trokiti përsëri dera me tërsëllëmë dhe prapa saj u dëgjua një zë i fortë burri:

— Po hapeni, more, ç'bëni? Të vdekur jini?

— Peti! — tha Dhorka, që ja njohu zërin, dhe shkoi e hapi derën.

— Merrni ç'kini për të marrë dhe dilni shpejt, — tha Peti duke ju mbajtur fryma. — Ka dalë Devolli te lisat, te ara e Bakiut, te Udha e Pazarit dhe s'di se ku tjetër. Fshati është përmbytur i tëri... Misri, ku ëshët misri? Të shpëtojmë bukën! Hajdeni, shpejt, se do të na zihen udhët e s'kemi nga dalim.

Peti hodhi mbi kurriz një thes me misër të shkoqur dhe doli i pari. Edhe Tasi rrëmbeu një thes me miell, mbushur përgjysmë, dhe, duke dalë,

i shfryu së shoqes që po ngrinte velenxën.

— Leri këto, moj! Bukën shpëto, bukën!

Kur dualën në oborr, dëgjuan të thirrurat e fshatarëve që ecnin përmes ujërave:

— O Kamber! A e nxore viçin?

— E nxora, e nxora. Ajs!

— Hesht, mos qaj, se të hëngri gogoli!

— Ku jini, more, a dualltë?

— Mos shkoni andej, se është hendeku. Hajdeni pas meje.

— S'vi dot! Kam frikë!

— Ç'i do këto! Shpëto veten njëherë!

Shkrepëtiu një vetëtimë dhe në dritën e saj Peti pa të jatin, t'ëmën e Dhorkën që mezi çapitëshin prapa tij, duke kërkuar udhën, si të verbërit. Një erë e marrë fishkëllente mbi çatitë, mbi mullarët e lesnikët dhe përplasej në fytyrat e ftoh-ta të tyre me gjithë pikat e shiut.

— Ku vemë kështu? Ku vemë? Po shtëpia? — thërriste nëna e Petit, duke hedhur këmbët kuturu, dhe zëri i saj i çjerë humbiste në fishkëllimën e erës dhe në gurgullimën e ujërave.

Vetëtimat ishin të shpeshta dhe, në dritën e tyre të frikshme, dukej një gjol i madh, i mbjellë me kasolle, me pemë, me mullarë e me njerëz. Fshatarët e fshatarkat ecnin të kërrusur, duke mbajtur mbi kurriz thasë me bereqet, dengje me plaçka për fëmijë.

«Pllaq-plluq! Pllaq-plluq!» dëgjoheshin këmbët e njerëzve e të bagëtive që hynin thellë në ujë e që mezi shqitëshin nga balta.

E ëma e Petit doli gjer në rrugë dhe u kthye

përsëri në oborr të kasolles. Tasi i shfryu përsëri dhe urdhëroi që të kthehet, po ajo, pa ju përgjegjur, hapi derën e qyvezit dhe futi dorën në të. Pulat, të trembura, dualën duke kakarisur dhe, si ndjenë kudo ujë, fluturuan ca mbi gardh, ca mbi ahur e mbi qyvez dhe ca mbi çatinë e shtëpisë.

— Po hajde, moj grua! Mos më bëj të të mallkoj në këtë kiamet. Leri pulat. I nxjerrke pa s'i nxjerrke, ato do të mbyten!

Peti e matte mirë hapin para se ta hidhte. Rruga ishte e vështirë dhe e padukshme. Vende-vende ujët i arrinte gjer në gju dhe, nganjëherë, gjer në bel. Filloi të lodhet ca nga pesha e thesit me misër dhe ca nga balta e nga ujërat. Pas tij vinin të shtëpisë. Ai nuk i shihte, po u dëgjonte rënkimet dhe mallkimet, sidomos lutjet e s'ëmës dhe sharjet e të jatit.

Pas shumë mundimesh, mezi dualën gjer në xhade, ku kishte dalë gjithë fshati. Rruga ishte mbushur tërë zjarre, që lëshonin më shumë tym se sa flakë. Rreth tyre ngroheshin fshatarët, duke thirrur njëri tjetrin e duke rregulluar plaçkat. Peti e lëshoi thesin përdhe, afër thesit me miell që kishte lënë Tasi, dhe e ëma i mbuloi me një velenxë të vjetër. Dhorka u ngroh pakëz te një zjarr, pastaj shkoi të mbledhë buzë ledhit ndonjë shkarpë për të ndezur edhe ata një zjarr si kishin bërë pothuaj gjithë familjet. Peti vështroi me sy rreth e rrotull, duke kërkuar diçka, pastaj brodhi zjarr më zjarr. Kërkonte Zarikën, po nuk e pa gjëkund. Fshatarët, duke shtrydhur bollkat e setrat, pyesnin të shqetësuar:

- E more, a dualhtë?
- Duallmë, që mos dalçim!
- Të tërë dualhtë?
- Të tërë.
- Po nga Dalipi?
- Edhe nga Dalipi.
- Ngrohni një çikë këtë foshnjën, more, se

u tha!

- O Llambi! Ngjiti la dhentë, la,la!
- Mjerë ju të zezat që kini edhe fëmijë në gji!
- Mjerë ajo që e ka në bark, thuaj!

Pranë një zjarri ishin mbledhur nja dhjetë gra dhe jepnin e merrnin me një grua që ishte shtrirë mbi një kopicë me bar. Gratë i jepnin zemër për ta qetësuar:

— Unë e kam lindur Këçon në dëborë, vetëm, në male, dhe s'kam nxjerrë zë.

— Lind për herë të parë, moj e zeza!

— Hapuni ju, se ja muarët frymën.

— Lemani mua ta pres.

— Jo, jo. Ristovicën lini. Ajo ka dorë të lehtë.

— Po ti sehir bën këtu, more i uruar, si s'ke turp! — i shfryu një plakë Petit që kishte qëndruar si hu pranë grumbullit të grave. Petit i erdhi rëndë sa s'bëhet, dhe u largua me kokën poshtë. Po, sa bëri disa hapa, gruaja me barrë klithi një herë fort, pastaj s'pipëtiu më. Klithmat e saj u zëvendësuan nga të qarët e një fëmije që porsa filloi të jetonte.

— E moj, djalë a çupë? — pyeti një plak që rrinte rreth zjarrit, nja dhjetë hapa larg grumbullit të grave.

— Djalë! Djalë! Të të rrojë, o xha Mihal! —
u dëgjua një zë i gëzuar gruaje.

— E po shyqyr! Ama, trime nuse kam, hë?
Në mes të kiametit dhe më bën djalë! — tha plaku dhe u ngrit në këmbë si ndonjë i ri.

Petit i rrahu zemra kur kuptoi përse ishin mbledhur ato gra kokë më kokë. Pa ditur edhe ai përse, ndjeu gëzim në shpirt dhe shkoi drejt e te plaku dhe e uroi për nipin e ri.

Pranë zjarrit, rreth të cilit u ul më bisht Peti, thekeshin katër pleq. Si e uruan Mihalin, filluan një bisedë tjetër, sikur fëmija të mos ishte lindur fare.

— Unë, dy vjet me radhë, pagova nga një napolon për tharjen e kënetës, — tha njëri prej tyre, që i kishte kthyer zjarrit kurrizin dhe nuk i dukej fytyra. — Më thanë se do të më jepnin tokë. Po paratë më shkuan kot. Dhe as tokë mora, e as kënetë u tha!

— Edhe unë dhashë, — tha i menduar një plak, që thante këmbët pas zjarrit duke mbajtur me një dorë litarin ku qe lidhur një dhi, e cila bënëte zhurmë me zilkën e saj lidhur në qafë. Me dorën tjetër plaku përkëdhelte flokët e mpiksur të një foshnje, që flinte në prehërin e tij.

— Epo, ku shkuan këto para? — pyeti një tjetër që skërmitte në gojën pa dhëmbë një copëz misërnike të qullur nga shiu.

— Dreqi e di! Paraja është si ujët. Ku ta futësh futet. — Plaku që mbante fëmijën në prehër psherëtiu thellë me vështrimin ngulur në gdhërin e një druri mbushur me shkumë, që ziente në zjarr,

pastaj vazhdoi: — I hangri shoqëria me beun tonë!
Ja ku vanë paratë!

— Keq e kemi këtë vit. Mbetëm pa bukë.
Edhe në befshim ndonjë çikë, borxh e kemi.

— Do të na i rrëmbejnë, thuaj!

— Zëre si të duash, pa bukë do të mbetemi. . .

Peti i la pleqtë duke bërë muhabet dhe u vu përsëri të kërkojë Zarikën, po nuk e gjeti në asnjë nga zjarret që ishin ndezur në xhade. Pakëz më vonë mori vesh nga Latifi se atë e bijë kishin mbetur në kasolle, të rrethuar nga ujët.

— U bëra zë, po Bakiu m'u përgjegj se s'kishin si të dilnin, — tha Latifi, duke mbajtur në dorë një copë pishë të ndezur. Nën setër mbante një mace larushe të vockël që herë-herë nxirrte kokën dhe mjaullinte.

— Po macen ç'e do, more i uruar?! — e pyeti dikush.

— Po mbytej. Më erdhi keq dhe e mora!

— A ka ujë shumë atje... te Bakiu? — e pyeti Peti.

— Nuk i afroresh dot shtëpisë.

— Pa lëvizni, ore djem. Aty te luadhi i Muçollarëve është një lundër. Merreni dhe shkoni e ndihmoni.

Peti nuk priti më, po u nis i pari. Pas tij u vunë edhe nja tre djem të tjerë, të shëndoshë nga këmbët e të mësuar në ujërat e kënetës.

Me të vërtetë ujët i kishte vajtur kasolles së Baki Veliternës gjer pranë dritareve. Mbeturinat e mullarit me bar, që gjendej dikur pranë plepit të djegur nga rrufeja, i kishte sjellë ujët gjer përpa-

ra kasolles. Në oborr ishte një qere. Në dritën e një vetëtime, Peti dalloi mbi të një hije njeriu dhe bigat të drejtuara nga qelli, si thika.

— O xha Baki! — thirri Peti duke u munduar të kapërcejë gardhin, gjëmbat e të cilit ishin zbutur nga ujët. — O xha Baki!

— Kush je ti? — e pyeti pas pak njeriu nga qerrja me zë të trashë e të ngjirur dhe Peti e njohu që ai ishte Baki Veliterna.

— Unë Peti jam. Dilni këtej nga unë, se kemi një lundër.

— S'kam ku vete. Nuk e le kasollen.

— A s'e shihni ujët ku ka arrirë? Do të mbyteni.

— Le të mbytemi! S'më duhet jeta tani!

— Hajde, o xha Baki! Shpejt...

— Nuk vi, jo!

— Jak ndërmend...

— S'dal! Nuk dal! — thërriste Baki Veliterna i mbështetur pas bigave të qerres, duke zënë kokën me duar. Petit i dukej sikur ai po qante me dënësë.

Djemtë hynë në oborr dhe e hoqën me zor nga qerrja.

— Më lini të mbytem, më lini! Më lini!

Djemtë e rrëmbyen në krahë dhe e vendosën në lundër duke i dhënë zemër me fjalë. Peti donte ta pyeste për Zarikën, po i erdhi rëndë nga shokët e nga vetë Bakiu që ishte bërë si ndonjë i çmendur. Ahere i la shokët dhe, duke e marrë me mend se ajo do të ishte në shtëpi, çau ujët që i arrinte gjer në gjoks dhe ju afrua kasolles.

— Zarikë!.. Zarikë!.. Zarikë!.. — thirri ai

disa herë me radhë përpara derës së hapur. Po nuk ju përgjegj njeri. Vetëm era e marrë fishkëllente mbi çati dhe përplaste me zhurmë një kanat dritareje.

— Zarikë! — thirri ai përsëri sa mundi, duke shtrënguar grushtat pas kraharorit.

Era heshti një grimëz dhe në qetësinë e natës së errët Peti dëgjoji zërin e vajtueshëm të Baki Veliternës:

— Mos e kërkoni bijën time! Atë e rrëmbyen ujërat e verdha!

Petit ju drodh shpirti dhe për pak desh ra. Nuk u besoi fjalëve që dëgjoji, po Bakiu thirri përsëri:

— Ra muri... dhe e mbuluan ujërat e verdha... në kasolle!

Peti hyri brenda si era që filloi përsëri të përplasë kanatin e dritares. Kasollja ishte shembur dhe dy mure shin rrëzuar. Plitharët i kishte mbuluar ujët.

— Zarikë!.. Zarikë!.. Za. rii. këë! — thiri Peti në kupë të qiellit duke futur krahët në ujë dhe duke u munduar të prekë trupin e saj të padukshëm...

... Të nesërmen trupin e vajzës e nxuarën nga ujërat e verdha. Peti ra në kraharorin e saj të qullur dhe atyre që e panë ju këput shpirti.

— Tani s'ka njeri që të më mbajë në këtë çiflig! — pëshpëriti ai mbi trupin e vajzës. — Peti nuk është më çifçi!

Dhe që atë çast rrëmbeu një dyfek të vjetër dhe shkoi në mal, kaçak.

STERJO SPASSE

ATA NUK ISHIN VETËM . . .

(fragment)

Fshati i tërë ishte i shqetësuar. Prisinin me frikë të paudhin si e quanin gratë, Kapllan beun. Pleqësia mëngjez, mëngjez kishte porositur në fshat, sipas radhës që u binte, të bëhesh gati një pogaçe me miell të situr me sitën më të mirë; dy byrekë me shumë zahire e me shumë gjalpë e vezë, tri pula të tiganisura mirë vetëm me gjalpë, pastaj vezë, djathë e shumë të mira të tjera. Te sheshi i katundit nën hijen e një mani kishin ndezur dy zjarre: Stathi me Shojlen i kishin shkuar në hell dy shelegë të majmë edhe i piqnin me shumë kujdes. Apo edhe s'u vinte ndoresh për këto gjëra! Që të dy rrinin pranë zjarrit më gjunjëzi, të mbytur në djersë, shtonin prushin edhe rrotullonin mishrat, se helbete nuk ishin për njerëz dosido, po për beun, për Kapllan beun, e për kryetarin e komunes dhe për postkomandantin.

Rako Ferra, i besuari i beut në fshat, endej poshtë e lart i shqetësuar dhe i hutuar. I shkurtër si shebek, me kokë të madhe si shinik, me duar të gjata si majmun, e gjeje kudo e kurdoherë duke

vështruar me dhelpëri e duke porositur herë njërin, herë tjerin:

— Hë, Stath, kini mendjen se mos ju digjen mishrat, se pastaj ta dini, s'keni vrimë se ku futeni! S'është shaka, vjen Kapllan beu me gjithë zyrtarët e komunës!

— Ti atje, bëje gati kukurecin aq mirë sa të tretet në gojë.

— E, Shojle, më duket sikur e ke djegur pakëz te shpatullat. Ktheje shpesh hellin. Pastaj ç'është kjo: lyeje me më tepër gjalpë! Po s'pikoi gjalpi, ku e ha beu mishin e pjekur!

— Ore, Ngjelo, ato velenxat sikur i ke pak bre. Hajt shko nga mëhalla e Pupomarëvet merr dhe nja pesë-gjashtë velenxa të tjera. Po s'qe e shtruar katër pëllëmbë, ç'djall nder do t'i bëjmë beut?

— Hë-hë, se ç'm'u kujtua: Ato pulat më mirë t'i pjekin në hell si mishrat, pastaj t'i tiganisin ashtu mirë e mirë me gjalpë. Dëgjove: i porosit gratë që të mos i djegin. Mos harro-a!

— O, Gjergo, Gjergjevica jote ma prishi qejfin që në mëngjez. Atë kosh fjalësh që më tha, besa nuk di as unë se si i durova. Pastaj të flasi aq keq për beun! Të ketë pakëz namuz, mor jahu! Ja ku ta them: Po m'i mblodhi turinj të edhe një herë, besa të tëra do t'ja them beut e pastaj as vrima e miut nuk të nxe! Të hipin në qafë këto gratë, po s'ua mblodhe pakëz rripin burravet!.. Kështu a, porosite që byrekun ta bëjë të mirë, bile i qëndro mbi kokë, se gratë janë për t'u lidhur: Të turpërojnë për para beut dhe s'bëhen merak hiç!

Me muhabetin e fshatarëvet Rako Ferra nuk

përzihej drejtpërsëdrejti, nuk donte të përzihej. Ai e dinte se ç'muhabet që bënin ata «trutharë»: sigurisht që flisnin kundra beut, sigurisht që mendonin si ta gënjenin atë. Ehu, sa ishte regjur me punët e fshatarëve! Bujku a mendon ndonjëherë mirë për beun, edhe sikur me mjaltë ta ushqejë! Kurrë! Dhe ndryshe nuk i dilet. Pse e ka mirë Rakoja me beun? Pse di të sillët, pse di t'i bëjë nder, pse ja thotë kurdoherë të vërtetën. Ja p.sh. vjet, djemtë e Postolit, natën, fshehën nga lëmi pesë duaj e nuk ja treguan beut, Rakoja e zbuloi këtë hajdutllëk e ja tregoi qehallarëve. Ata jo vetëm që ja muarnë të pesë duajt e fshehur, por u vunë si gjobë edhe njëqind të tjerë. Se mos nuk e kërkonte një dënim të tillë Postoli? Sa shërbime të tilla të vogla që i kishte bërë Rakoja beut të tij! Po ka edhe më: Për she-mbull, të birit të Ndrekos, Gjikës, i llap goja shumë kundra beut. Natyrisht Rako Ferra e ka për detyrë të lajmërojë beun e tij për ato që thuhën në fshat. Kjo nuk është një punë e keqe! Le të mos flasim ore, po të duan ta kenë mirë me të. Rakoja nuk llap, Rakoja nuk vjedh, Rakoja nuk gënjen beun e tij, prandaj edhe ai e do, i ka besim. Ja pse llap shumë Gjika, beu mund t'ja marrë Ndrekos ato dy arat e mira të Beli e t'ja japë Rakos për t'i punuar. Në këtë mes Rako Ferra i shkretë ç'faj do të ketë? Ja që beu te ai ka besim dhe atij ja jep mallin! Ti pse llomotit? Beu s'i marka gjë nga lëmi Rakos. Edhe kjo është puna e tij. Beu s'i marka para Rakos nga qesimi, por edhe i dhënkua ndonjë flori nga ato që merr nga fshatarët. Por edhe kjo është punë e beut. Ç'hyn fshati në

këtë mes? Rako Ferra është i zoti dhe e rregullon si e rregullon me beun e tij!

Ja për këtë ai i ka zët fshatarët. Bile shumë prej tyre as në rrugë nuk do t'i gjejë. Po ja gjendet ngushtë: në mes tyre jeton e, do s'do, do të këmbejë ndonjë fjalë. Dhe bën muhabet, mbron beun me sa mundet, flet këtë ose atë fjalë, mbron njerëzit e qeverisë, si kryetarin e postkomandantin me xhandarët, ka të tij kryeplakun e fshatit, edhe disa fshatarë të tjerë. Të gjitha këto i bën jo se ka ndonjë fitim vetë, — por për të mirën e fshatit. Të mos thonë ata të qeverisë e bejlerët poshtë e lart se ore, atje në Drithas të gjithë janë kafshë, s'ke me kë të këmbesh dy fjalë e gjysmë. Ama, pse njerëzve të qeverisë dhe beut ua kallëzon të gjitha ato që vjellin fshatarët kundra tyre, kjo nuk është ndonjë gjë e madhe: Fundi ta dinë ata se cili ua do të mirën e cili jo!

Te sheshi i manave vetëm Lame Qerosi ishte në qejf. Me buzën në gaz vështronte të dy mishrat që piqeshin në hell, lëngëzohej edhe lëpinte gishtërinjtë.

— U-u-u! Mis, mis, të plekun mirë-a? Beu japi mua sumë-sumë! Ha-ha-ha! — këto fjalë ja belbëzonte mu në hundë Rakos, sa herë që i dilte përpara.

— Ikë, bre, Lame, ikë, bre se s'ta kam ngenë! Tuaf njeri — i fliste ai hijerëndë edhe e shtynte me të dyja duart.

— Rak! Rak! Mis, mis! U-u-u-u! Lele, Rak! — belbëzonte Lamja dhe pengohej diku. Disa fëmijë e përqeshnin.

Fshatarët e tjerë rrinin nëpër hijet. Disa kishin ndenjor këmbëkryq, të tjerë mëgjunjazi, ndonjë i mbështetur a gjysmë i shtrirë. Disa të rinj qëndronin në këmbë. Të gjithë ishin ballë për ballë njëri me tjetrin. Ishin detyruar të vinte nga një burrë prej çdo shtëpie, por meqenëse ishte e diel, kishin ardhur edhe të tjerë për të dëgjuar muhabetin.

Kryeplaku, xha Tiri, që ishte bythë e brekë me Rako Ferrën, e kishte lajmëruar fshatin që një javë më parë: Beu kishte ardhur nga Tirana e ndodhej në Korçë. E kishte porositur se do të vinte vetë të dielën në fshat, që të rregullonte hakun që i takonte të mirrte nga lëmi i simvjetshëm. I kishte hedhur edhe një fjalë:

— Dëgjo, kryeplak, unë bujqërve të mi nuk ua dua kurrë të keqen. I kam si evlatërit e mi. Prandaj edhe nuk duhet të ma prishin mua. Unë s'dua t'ju rri mbi kokë si xhelat në kohë të lëmit. Vij ditën e diel dhe e rregullojmë qesim. Ju më paguani mua nja 150 a 200 napolona flori, pastaj shikoni punën. Ç'janë sot kaq napolona flori! Hiç një kuti burnut! Pastaj mos harrojmë se dhe të lashtat janë më të mira se vjet. A po jo!

Kryeplaku nuk pati guxim ta hapte gojën fare. Pastaj si t'i thoshte, kur s'kishte biseduar fare me Rakon? Mirëpo për djall, bashkë me të u ndodh edhe anëtari i kryepleqësisë, Tashkoja, një që ma ka tamam kokën e Gjikës! Edhe ai pa një pa dy, ja thotë:

— Ke të drejtë bej, po njëqind e pesëdhjetë napolona flori janë si shumë dhe fshati s'ka takat

t'i paguajë. Zotrote e di se ne jemi të këputur fare. Më pak, shumë më pak he, mund t'i gjendet çareja, por njëqind e pesëdhjetë, besa kam frikë edhe t'i mendoj.

Kryeplaku mbeti gojëhapur për guximin e atij budallajt. Beu i kishte mbledhur vetullat edhe ishte bërë flakë i kuq; duart i dridheshin si purtekë. Vështroi xha Tirin, sikur t'i kishte thënë ai ato fjalë — dhe, duke ju kërcënuar me grusht, i pat thënë:

— Kjo është puna ime. Ju, do të më jepni as më pak as më shumë, por dyqind napolona flori. Ndryshe hajt sikter, të gjithë jashtë nga çifliku. Harbutër! Unë ju bie me bukë e ju me gurë! T'ju mbushet mendja se unë jam zot i mallit, zot i çiflikut dhe do të bëhet ashtu si them unë.

U ngrit në këmbë i ndezur flakë:

— Harbutër! Doni të më hani hakun, mallin tim! Mjaft jua kam mbajtur gjer më sot hatërin, tani e tutje po s'jua futa të dy këmbët në një opingë, mos më thënçin Kapllan be! — vijoi të çirret.

Kryeplakut ju duk sikur u hap dheu dhe e përpiu. Ç'dall pati Tashkoja që llototiti kot më kot! Filloi t'i lutet sikur ja lëpinte këmbët:

— Të paçim sa malet, bej! Mos e merr punën ashtu! Do të rregullohemi. Zotrote je babaj ynë, ne sytë i kemi te ti. Po s'qe zotrote, ne na mori lumi fare! Do ta rregullojmë, do ta rregullojmë!

— He, he, ju di unë se ç'jeditër që jeni ju fshatarët! Ja si ata gorricarët që donin t'ja rrëmbejnë mallin Maliq beut të shkretë! Po këto nuk shkojnë tek unë. He-he, sa kam parë si ju, sa jam

regjur! — belbëzoi nëpër dhëmbë e pastaj shtoi i vendosur: — Të dielën të bëni gati të dyqind napolonat flori e të m'i numëroni në dorë. Dyqind e asnjë më pak. Dëgjuat! Hajt qafirë, shkoni gjeni shokët! ..

Të dy fshatarët kokunjur dualnë nga sarajet. Këto të gjitha fije e për pe ua tregoi Tashkoja fshatarëve ndërsa kryeplaku mblidhte muckën. E me këtë donte të thoshte se beu atë e kishte pritur shumë mirë, po Tashkon e kishte bërë lapan-joz!

Mirëpo ja dita erdhi. Fshatarët, të mbledhur kokë më kokë aty te manat, psherëtinin:

— Dyqind napolona flori, dyqind! Edhe kumbulla sikur të ishin, përsëri s'i mblidhnim dot në fshat, jo napolona flori!

Xha Postoli, një nga pleqtë që i peshonte fjalët mirë para se të fliste, shkundi prehërin e fustanellës nga hiri i duhanit, e mbushi çibukun përsëri, e ndezi me eshkën që ja dha Eftimi, e pasi nxori dy herë dumanë nga hunda, foli:

— Vërtet, dyqind napolona, le që s'paguhen, po as që numërohen! Kaq shumë që janë për ne! Po, kur të kap hajduti pas fytit, duhet menduar edhe se si të shpëtosh nga thonjtë e tij. Ai na dashka t'i paguajmë dyqind napolona qesim, mirëpo aq para nuk i bën i tërë bereqeti simvjjet bashkë me misrin, e jo të bëjë vetëm hisja e beut? Taksirati është se si do t'ja mbushim mendjen atij se! Atij aq i bën: të flak jashtë shtëpisë, të merr teshat, të merr kafshët, të korr edhe arën e ti, po të duash, ngordh me gjithë kalamaj rrugëve. E pastaj ec e

gjeje të drejtën! Prandaj, puna duhet menduar mirë. Kjo duhet rregulluar këtu midis nesh.

Të gjithë u vështruan sy ndër sy me dëshpërim. Fjala e xha Postolit ishte e drejtë, po shumë e rëndë për fshatin.

— Duhet rregulluar puna midis nesh. Shumë mirë. Por kur s'do ai, ne ç'farë do të bëjmë? — pyeti një fshatar i thatë e i gjatë.

— E mor, xha Korovesh, na thuaj edhe ti mendimin tënd. Si do të shpëtojmë prej kësaj mur-taje.

— Edhe unë, mor, djem, jam me ato që thotë Postoli. Duhet menduar puna mirë. Po e shoh se nuk është kollaj që të rregullohet. Ai nuk kërkon pak, po dyqind napolona ar. Edhe gratë, me nder, t'i shesim, nuk mblidhen dot aq para! Hisja e tij shumë-shumë mund të bëjë 60-70 napolona. Edhe për aq para punën e kemi pisk. Them se e kemi pisk, sepse ja sikur ta marrim shtruar, s'i mbledhim as aq. Ja të bëjmë hesap: Niçoja shumë shumë mund të paguajë dy napolona, Bojçeja një, Postoli një e gjysmë, Baruli gjysmë, Kaleshi dy pa një çerek... e njëri e tjetri ja na bëhen pesëdhjetë napolona flori. Të shtojmë edhe dhjetë napolona nga bagëtitë, na u bëjnë gjashtëdhjetë napolona. Gjer më dyqind na u dashkan edhe njëqind e pesëdhjetë. Këto ku do t'i gjejmë? Dyqind napolona flori u thonë, ore, jo shaka! Prandaj unë mendoj që beut t'ja tregojmë hallin mirë, hesapet t'i bëjmë bashkë e pastaj t'i lutemi të verë dorën në zemër: Më tepër se 60-70 s'kemi si të japim. Qesim do, mirë: Urdhëro paratë, aq të bën! Ja kështu ja themi.

Përsëri fshatarët u vështruan sy në sy: Xha Koroveshi e kishte me të drejtë: Më tepër se gjashtëdhjetë, ose shtatëdhjetë napolona nuk i paguanin dot, s'kishte si t'ja paguanin.

— Po sikur të mos e pranojë, çfarë do të bëjmë atëhere? — pyeti Gjergoja pak i ndruajtur.

— E po çfarë do të bëjmë? Ja na tregoni një rrugë . . . u përgjegjën nja dy pleq.

Vijoi një heshtje. Secili vriste mendjen, po asnjëri s'gjente rrugë shpëtimi. Kush pinte duhan, dikush shkunte opingat. Mishrat piqeshin në hell, era kundërmonte dhe fletët e gjera të manave pipëtinin. Lamja duke lëpirë gishtërinjtë, vinte rrotull, kurse Rako Ferra me pojakun e me kryeplakun herë kontrollonin mishrat, herë velenxat, herë vështronin nga rruga që të sjell në fshat, nga Gryka e Shkëmbit.

Gjikës i ziente diçka shumë e hidhur përbrenda. Gjithë këta burra kishin frikë të thoshin të vërtetën. U ngrit në këmbë dhe filloi të flasë, së pari i përmbajtur e pastaj si bubullim:

— Mua më vjen çudi, pse e zgjatim këtë muhabet kot. Xha Koroveshi e bëri hesap mirë e ne të tërëve na u mbush mendja se hisja e beut qesim nuk bën më tepër se gjashtëdhjetë napolona flori. Kjo është si një e një që bëjnë dy. Ama thënkërka ai se të lashtat simvjet qenkan të mira. Ai le të shohë Fushën e Korçës se si është nxirë kalliri. Po hajde ta zëmë se janë të mbara: atëhere mirë, mor zotëri, nuk e do qesim aq para, urdhëro zotrote vetë, mat vrahët, pastaj nxjerrim farën, nxjerrim armanxhillëkun dhe tepricën e ndajmë përgjysmë.

Ja kjo është zgjidhja më e mirë. Kështu, kështu i duhet thënë: Para s'kemi! Duhet të thërresim! Duhet të çiremi! S'ka kush të na shpëtojë tjetër nga kjo e keqe, veç vetë ne me duart tona. Mjaft nën skllavërinë e tij! I bëjmë temenara si kafshët, si skllëverit! Na ka mbrehur si qetë: na rrëmben kafshoren e gojës, na merr nderin, na pin gjakun kurdoherë, kurse ne e presim dhe e përcjellim peqe e me hejvalla! Ai na rreh, ai na shtyp, kurse ne e përkëdhelim. S'kemi kujt t'i ankohemi për këto të zeza. Të gjithë hajdutët me çizme janë nëpër punërat e qeverisë. Ne e pamë me sy hatanë, që pësuan gorricarët. Flakën njëmijë vetë nga shtëpitë e tyre, nga toka e tyre, e punuar denbabaden me djersën e me gjakun e tyre, për hatërin e një beu! Ja kjo është qeveria! Ajo mbahet me bejlerët dhe është e bejlerëve! Hajduti hajdutin mbron jo njerëzit e ndershëm, jo fukaranë si ne! Prandaj, të mos presim shpëtimin as nga zoti, as nga qeveria. Të drejtat tona duhet t'i ruajmë ne vetë me duart tona, me djersën tonë, me gjakun tonë! Mjaft e kemi përkëdhelur beun! Tani t'ja presim shkurt, fare shkurt: S'kemi para, bej! Nuk pjellim flori! Le të bëjë ç'të dojë! Më keq se ç'jemi, s'ka ku të vejë! Lemëni, pa ja numëroj unë të tëra!

Fshatarët e dëgjuan Gjikën kokunjur. Dikush kruante dhe mblidhte supet, të tjerë kafshonin buzët; disa të ndruajtur vështronin djathtas e majtas. Të gjithëve çerja e fytyrës sikur u kishte marrë një ngjyrë tjetër: sikur aty mu në mes të tyre kishte rënë një bombë! Kaq të rënda që ishin fjalët e Gjikës! Vetëm disa të rinj pëshpëritën:

— More, të folur që bëri!

Ndrekua, i ati i Gjikës, kafshonte mustaqet e gjata dhe, duke i rënë opingës me çibukun, belbëzonte tërë inat:

— Na mori në qafë, budallaj!

Xha Koroveshi pinte duhan pas duhani i shqetësuar dhe murmuriste:

— Mirë foli, po sikur u nxitua! Edhe ja thashë që në Kamenicë, se murit me krye nuk i bihet!

Së largu Rakoja kishte zgjatur veshët dhe po përgjonte.

Sa mbaroi fjalën Gjika, disa fshatarë e vështruan me bisht të syrit; të tjerët as që guxonin të ngrinin kryet. Vërtet bukur kishte folur, por e kishte tepruar. Nuk flitet kështu për një bej e për një qeveri! Vetëm disa të rinj, si Petroja i Zarçes, Ndoni i xha Koroveshit, i vajtën pranë dhe i thanë në vesh:

— Të lumtë, Gjikë! Kështu t'i flasësh edhe beut!

Gjikës i ziente kraharori si vullkan. Fjalët i nxori nga goja si bubullima vjeshte: Nga fytyra ishte skuqur, sytë i xixëllonin, mjekra i dridhej edhe zemra i rrihte fort. Në dorë shtrëngonte bishtin e sopatës, thua se mbante revolen gati për të qëlluar. Për të parën herë pati atë guxim të fliste në mes të fshatarëve aq hapur. Për të parën herë e ndjeu veten luan! E ndërsa fliste; i dukej sikur e kishte prapa Aliun e shokët e Korçës, që i jepnin zemër.

— Po t'i dëgjojmë çunat, lumi që na mori! — foli Ndrekua me zë të lartë. Lëvizi nga vendi dhe u shfry me inat: — Fut hundën aty ku s'duhet. Ne do t'i ndreqim punët e fshatit. Budalla!

— More edhe çunat nganjëherë duhen dëgjuar. Nuk i dilet vetëm me të butë! — ja priti një fshatar zeshkan dhe vështroi rreth e rrotull.

— Ashtu, ashtu, po e pësojmë si gorrëcarët e pastaj na ruat gazi! — kundërshtoi xha Postoli.

— Ama, marrëzira që foli Gjika! Po e merr veten në qafë më kot. Nuk shikon katandinë, po do t'i kundërshtojë edhe beut. Hë-hë, sa ka parë beu si atë... — murmuriti nëpër hundë një kushëri i Rakos.

Xha Koroveshi u gjend ngushtë: Nuk dinte si ta mbronte të nipin. Ai pat folur aq troç sa s'kishte ç't'i mbulonte. Po vuri re se fshatarët, jo se s'u kishte pëlqyer fjala e të nipit, por pse kishin frikë nga beu, nuk flisnin ose flisnin kundra Gjikës.

— Ore, si tha edhe ai atje, ngandonjëherë edhe çunat duhen dëgjuar, — filloi të flasë xha Koroveshi. Të gjithë vunë veshin të dëgjojnë edhe më mirë.

— Më të lumtë, plak! — ja bënë disa të rinj.

— Po bëj tetëdhjetë a nëntëdhjetë vjet. — Plaku kishte qejf të zmadhonte moshën. — Ja si më shikoni jam me një këmbë në varr. Kaq vjet, besa, asnjëherë s'më ka qeshur buza. Gjithnjë havazin e Mukës. Beu do 200 pula nga fshati, beu do 2000 vezë, beu do 20 shqerra, dhjetë desh, dyqind lira, dyqind barrë dru, pesëdhjetë okë gjalpë e do e do. Ku e di se çë! I ati i këtij, ai katili, njëqind herë na e ka shitur çiflikun, e njëqind herë na e ka rrëmbyer. Ashtu edhe Kapllan beu: — E mor ju, tani patjetër e shes çiflikun. Unë kam myshterinj sa të doni, që më luten e që më paguaj-

në shumë të majme, po unë nuk dua t'ju bëj keq juve. E keni punuar kaq vjet ju, ju duhet ta gëzoni. Të tjerët më japin tetëmijë lira. Për hatërin tuaj, paguani ju pesëmijë lira. Këto do t'i paguani në tri katër duar. Dhe ja çifliku bëhet i juaji. . ! — kështu na gënjenin dhe ne qorrat i përgjigjeshim. — «Peqe, bej! Të paçim sa malet, bej!» — E po atëhere më jepni në dorë pesëqind lira kapar e kusurin ditën e pazarit, — na thoshte. Ne mblidheshim, vinim rrotull, shisnim ç'kishim, ngrinim borxhe te njeri e te tjetri dhe ja dorëzonim kaparin.

— Mirë, javën tjetër vij vetë e ju jap një dorë për kaparin — na thoshte. Ikënte djema, e vinte pas dy tre muajsh. — Bej na jep dorën!

— Ç'dorë bre, ç'para kërkoni nga unë? Ato m'i dhatë se m'i kishit borxh. Besa, lidhni mirë gjuhën, se po shpifët, ja kjo na ndan — na kërcënohej dhe kapte me pëllëmbën e dorës dorëzën e kobures. Një gjë e tillë nuk na ka ngjarë vetëm një herë a dy. Ja janë të gjallë Postoli, Niçoja, Baruli, le të flasim dhe ata. Çdo vit e rëndo, çdo vit e rrëmbe! E që thoni ju, qëkur i mbaj mend unë, bejlerët tanë kanë marrë vetëm kapar pesëmijë lira turku, pa le florinjte e tjerë që ua jepnim për qesimllëk. Beu është gjarpër! Duhet t'i hapim sytë mirë. Të mos i japim as dyqind as edhe gjashtëdhjetë. Ashtu si tha Gjika: më mirë i themi: — Bej, para s'kemi. E që s'kemi, këtë e dinë edhe gurët e sokakut. Më mirë ta masë vetë. Kjo është puna më e paqme. . !

Plaku i theksoi fjalët e fundit duke i rënë me strallën majës së opingës.

— Po, ashtu i duhet thënë. Xha Koroveshi ka

të drejtë, — folën me një zë disa vetë.

— Ashtu i duhet thënë! I duhet bërë me gjizë një herë, pa të vijë në vete! Ndryshe s'kemi shpëtim! — shtuan disa nga të rinjtë.

Gjikës sytë i xixëllonin dhe nga fjalët e plakut ndjeu një kënaqësi. Sa bukur që foli. Tamam ashtu si ja donte zemra edhe atij. I vinte t'i hidhesh në qafë e ta përçafonte aty në mes të fshatarëvet. E kupoi se aq muaj që kishte folur me të, e kishin bërë për vete fjalët e tija. Vjet fliste krejt ndryshe, nga simvjet: — Beu ishte bej, e si i tillë mund të bënte ç'të donte. Bujku si bujk duhesh të bindej. — Ky ishte mendimi i plakut edhe i gjithë fshatarëve të tjerë. Po simvjet, jo vetëm që s'mendojnë ashtu, po xha Koroveshi ka guximin edhe ta shajë. Fshatarët e tjerë vinin po aty rrotull.

— Mirë, mor xha Koroveshe, ja themi ashtu si thua, po kush është ai që duhet t'ja thotë! — foli përsëri ai zeshkani.

— Kryeplaku — o!

— Xha Koroveshi — o!

— Të gjithë ne — o!

— E po, s'mund të flasim të gjithë bashkë. E mira është të flasë njëri prej nesh. E unë them të flasë kryeplaku. Pastaj ne të tjerët shohim e bëjmë.

— Ashtu qoftë! — dhanë pëlqimin pleqtë.

— E, bleu, bleu, ja-a-ja-a-a-a! — u dëgjua zëri memec i Lames.

Në mes të muhabetit sikur ra një bombë. Me të dëgjuar lajmin të gjithë u ngritën në këmbë dhe hodhën vështrimin nga Gryka e Shkëmbit. Ja tek vinin kaluar beu me tre sejmenët, të gjithë të ar-

matosur gjer në dhëmbë. Ata u kishin dhënë ujë kuajve dhe ishin vonuar buzë liqenit.

Përmes fshatarëve del Rako Ferra përpara, i bën temenara dhe ja kap kalin. Pas tij shkon kryeplaku me disa pleq të tjerë. E përshëndesin ashtu kaluar, e pastaj ja mbajnë kalin që të zbresë.

I pasuar nga fshatarët beu ndenji nën hijen e manit degëshumë e degëgjërë, mbi një shtresë prej dy pëllëmbësh velenxash.

— Lum ju, keni këtë ajër të pastër, keni këto hije që ç'ke me të! — U tha duke fshirë ballin me një shami mëndafshi. Era e mishrave të pjekur ja gudulisi shijen: lëpiu buzët dhe me shaminë e mëndafshhtë fshiu hundët. Pastaj vijoi:

— Rruga me kalë të lodh shumë, por më pëlqente ta bëja. Sidomos aty në Tiranë, të merr malli të shikosh një kafshë. Gjithë tromobila anembanë. Na mërzitën. Edhe në Kursal, kur rri, pluhuri të mbyt, — duke rrotulluar sytë shtoi: Pa shih, pa shih, këtu jeni në xhenet!

— E di që të mërziten automobilat! Pa pyetna ne që s'kemi as gomarë, me nder! — i tha zeshkani në vesh Koroveshit.

— E, e, kështu, kështu, kali me shalë e lodh, kurse ne me këmbë dhjetë sahat që andej, mehallah se lodhemi e! Ka të drejtë i shkreti, — ja priti një fshatar tjetër, që ishte aty pranë.

Beu, pasi u rregullua mirë vetë, dha leje që të ulen rreth tij edhe fshatarët. Vetëm Rakos këmbët nuk i zinin vend:

— E, bej, a më je lodhur pakëz? Rrugë e gjatë,

besa, ku vihet me kalë? .. Po ca raki rrushi me cazë meze sigurisht që të bën mirë.

Dhe Rakoja rentte djathtas e majtas me pojakun e kryeplakun dhe me fshatarë të tjerë. I suallën raki, i suallën dhe mezera plot: vezë të ziera, pula të tiganisura, mish të pjekur, djathë, qepka, kukurrec, sa edhe qumësht dallëndysheje.

— He, Rako, mos u mplaksh kurrë. Gjithmonë kështu të shoh në këmbë edhe të qeshur. Të lumtë! — e përkëdheli beu, kur i solli gjithë ato të mira. Sejmenët ja bënë me sy njëri-tjetrit dhe qeshën nën mustaqe. Sot edhe atyre u kishte rënë sopata në mjaltë: Do të ngopeshin mirë.

— Besa, njeriu aty në Tiranë, nuk di se si, bëhet fare maqinë. Vinin ditë që mërzitesha shumë dhe thoshja me vete: — Kur do të vijë koha e lëmit, të vete një herë nga çifliku, t'i shoh bujqërit e mi, të bëj një koqe muhabeti me ta, të bredh andej-këndej nëpër ato kodra dhe nëpër ato pyje të fshatit, të shtrihem andej buzë liqenit. Ore, jeni të lumtur ju këtu! Ku ka si fshati, mor derëzinj! Jeni në xhenet! Beu duke ngrënë meze e duke pirë raki rrushi edhe mjaltë nxirrte nga goja. Fshatarët e vështronin me habi:

— More, si shumë i ndryshuar duket! Si do t'i ketë punët? — pyesnin ata njëri-tjetrin. Vetëm Gjika ishte tërhequr mënjanë me Petron e me Ndonin dhe rrinin të mbështetur mbi një gardh lëmi.

— Tërë punët na i prish Rako Ferra e ferrë vërtet na është bërë! Llokmaxhiu na e hëngri shpirtin. Ndonjëherë i duhen mbledhur rripat mirë. Po të shohim se si do të sillet në kohë të lëmit, — u thosh-

te Gjika dhe prej së largu e vështronin Rakon me bisht të syrit dhe shtrëngonin dhëmbët.

— More, Gjikë, duhet të vesh ti atje. Mund të fillojnë për qesimin e duhet të ndodhesh. Po pe se nuk e katranosin pleqtë; atëhere bëja forra vetë. Mos prit! Daltë ku të dalë! — i dhanë zemër të dy të rinjtë.

— E kam vetë merak, — tha dhe ashtu si rrëshqitas u vajti pranë dhe ndenji te bishti.

— Shiko, bir, mos llap shumë, se na more më qafë. S'ja kemi ngenë të mbetemi në të katër rruget për hatër të fshatit! Ti vështro katandinë tënde, pa ka kush mendohet për të tjerët. — Këto fjalë ja tha i ati në vesh, sapo ndenji.

— E, mor baba se si i merr këto punë me aq frikë. Ne nuk do të zihemi me të, po do të kuvëndojmë.

— Unë të them, kij mendjen! Të gjithë të kanë marrë me sy të keq, me Rako, me qehajallarë, me kryeplak, bile edhe vetë beut ja kanë vënë në vesh fjalët e tua. Bir, s'ja kemi ngenë për të tilla belara!

Gjika uli kokën.

— I mbyturi s'do t'ja dijë nga shiu! — murmuriti. I ati bëri ç'bëri, u largua gjysmë i kërrusur dhe vajti ndenji pranë pleqvet.

Muhabeti, me rakinë e me meze përpara, u zgjat shumë, për gjëra të përgjithshme. Prisinin të vinin nga Shën Pali kryetari i komunës, zoti Llaqi me postkomandantin. Ata i kishte lajmëruar pojakun, pas porosisë së Rakos e të kryeplakut, që të vinin në Drithas e t'ja shtronin një herë bashkë me beun. Mirëpo, autoritetet atë ditë na kishin vajtur

në Kallamas, se na paskej ngjarë një vjedhje e madhe në një depo të beut: Atje kishin filluar të korrat dhe një fshatar i këputur, që s'kishte as ara, as duaj, por që beu i kërkonte medoemos t'ja jepte, na qenka ngritur në mesnatë e na paska shpuar një vrimë nga një hambar po të beut e na paska marrë një shinik grurë. Mirëpo, për djall, aty afër na paska kaluar qehajaj i beut e na e paska zënë. Vu, alarmi u dha kudo në fshat: hambaret e beut u vodhën. E të fillojnë të çirren, të thërresin, të rendin njerëz poshtë e lart, e ja edhe pushkë: pam-pam! S'e mirrte vesh i pari të dytin. Lajmëruan komunën e postkomandën aty në Shën Pal e që atë minutë ngrihet kryetari i komunës, vetë postkomandanti me dy tre xhandarë e në mesnatë arrijnë në Kallamas. (Mos harrojmë se Kallamasi me Shën Palin nuk mbajnë as gjysmë ore në këmbë). E filluan hetimet, pulat, byrekët, kërcënimet, rakia! Kur kishte vajtur dje të shtunë pojaku, që t'i lajmëronte, priti gjer vonë natën, por ata akoma nuk ishin kthyer. U pat lënë fjalë. Tani i prisnin. Bile beu, sa zbriti, ishte interesuar për ta, e kur i thanë se nuk kishin ardhur akoma, mblodhi vetullat dhe nuk i erdhi mirë. Duke pirë, herë pas herë edhe pyeste:

— Si, akoma nuk po duken?

Po beu pati një oreks aq të madh, sa s'pati durim t'i priste autoritetet e vendit, po dha urdhër që t'i sillnin drekën. I suallën përpara tërë të mirat!

— Besa, aq sa hëngra këtu, s'kam ngrënë as në Tiranë, as në Korçë! Vend i bekuar, hava e bekuar! — përsëriste ngandonjëherë, duke kafshuar thelat e tiganisura të pulës.

Pas buke vajti në kullë të vet, që të çlodhej pakëz. Natën do ta kalonte në fshat e kishte kohë për të biseduar me fshatarët.

* * *

Pasdreke fshatarët një nga një e dy nga dy u mblodhën përsëri te Sheshi i Manave. Grupe-grupe po kuvëndonin jo për këtë, jo për atë punë, dhe venin nga venin përsëri fjalën e sillnin te beu e te bejlerët. Rreth xha Koroveshit ishin grumbulluar disa të rinj e nja pesë pleq dhe diç kuvëndonin. Kur vajti atje Petri i Zarçes, dëgjoi këto fjalë të xha Koroveshit:

— More, se si u bëra edhe unë djalë: ku, para disa kohësh s'ma mbante ta zija emrin e beut për të mirë, jo për të keq, kurse tani. . . — dhe e hëngri fjalën, duke tundur kryet e duke buzëqeshur. — Më kërkoni tani një përrallë të, hajde, hajde se nuk jua prish, po e shihni se duhan s'paskam marrë. Kush do të shkojë gjer te Koroveshica të më sjellë?

Të gjithë të rinjtë pranuan të shkonin. Plaku porositi më të voglin prej tyre:

— Shko ti, Telkë, i thuaj Koroveshicës se e kam vënë aty në qilar nën sendukun e Dinovicës. Telka sakaqë vajti e erdhi.

— Hej, mor djem, juve s'ju është shtrydhur kripa mbi kokë, s'keni shkallmuar hekurat me dhëmbë! — filloi muhabetin xha Koroveshi — Pa na shihni ne: këto thinja e këto zhubra i kemi dhuratë nga hallet. Ju s'e arritët plakun e Nelos ta

shihnit me një sy. Ju s'i keni parë këmbën e djath-të Kaleshit me dy gishtërinj; as që ju ka vajtur mendja të pyesnit pse i ati i Stefos, Zarçoja, e kishte pasur veshin e majtë të prerë si nishan kopeje. E sa të tjera e sa të tjera!

Plaku, i kredhur në mendime, shkrepri urorin me eshkën dhe ndezi pipën. Shtëllunga tymi filloi të nxjerrë nga goja e nga hunda, sikur nxirrte peshën që i rëndonte prej vjetësh në zemër. Të rinjtë e vështronin gojëhapur.

— Po, . . . ç'them që s'i dini: i dini, i hiqni, i keni dëgjuar nga pleqtë, nga plakati, shumë gjëra të këqia edhe sot i shihni vetë me sy. — Vijoi xha Koroveshi. — Po ato që i bënte Sinan bej Plasa në Fushë të Korçës, ama, s'ma merr mendja t'i dini, se sot atje kanë mbetur vetëm gërmadhat e sarajeve të tija.

— Sinan beu!

— Sinan bej Plasa, që ju nxiftë shpirti atje ku po kalbet, — mallëkuan pleqtë nëpër dhëmbë.

— Mos është ndonjë gjysh i Kapllan beut ky Sinan bej Plasa? — pyeti një nga të rinjtë.

— Është soj, po se çfarë soj nuk e di, po të gjithë të një çanaku janë, — vijoi xha Koroveshi. — E, që thoni, ky Sinan Bej Plasa ishte lemeria e Fushës së Korçës, ishte tmerri i fshatravet tona! Ju keni shkuar në Korçë. Në të dalë të Plasës, aty nga e djathta, edhe sot shihen mure të rrënuara nëpër arat e lëruara. Ato ishin sarajet e Sinan beut. Në kohën e tij ky ishte më i fuqishëm edhe se vetë sulltani. Sarajet e tija ishin si ato të sulltanit, mbrenda kishte edhe qumësht dallëndysheje. Thonë se sa

herë që lyente sarajet me sherbet, gëlqeren e shuan-
te jo me ujë, po me qumësht! Dëgjoni, me qumësht
deleje e dhije, që ua mirrte fshatarëve.

— Bre, bre, ç'katil paska qenë! — pëshpëri-
tën disa.

— Sinan beu kishte jo një grua e dy e tri, si
kanë sot disa nga bejlerët tanë, po një harem të tërë
me gra, tamam si sulltani vetë. E këto gra të në-
mura të tëra ishin vajza e nuse të rrëmbyera nga
njëri e nga tjetri nëpër fshatrat rreth e rrotull. Me-
hazallah se i shpëtonte një vajzë ose një grua, që ja
kishte vënë syrin: ja në harem e shpinte, ja në pus
e hidhte! Dy herë në vit mblidhte tërë nusët e tërë
vajzat e fshatrave, gjoja për t'ja larë sarajet, qili-
mat, e për të bërë peta. Po këtë e bënte për tjetër
gjë: Ai i shihte një e nga një e atë që i pëlqente, e
ndante nga shoqet dhe e mbante lart në sarajet, sa
të shfrynte epshet, i mallëkuari, e pastaj ose e lë-
shonte, ose e fuste në harrem, ose në. . . pus! Asnjë
fshatar nuk guxonte të bënte kasolle me oxhak! Ty-
mi duhet të dilte vetëm nga oxhaku i Sinan beut!
E thonë se kur paska shkuar një shetitje nga De-
vulli, mu në Progër na paska parë një shtëpi me
oxhak. Të tërbohët atëhere ai, që aman, ore! E kap
fshatarin me darë pas gjuhës dhe ja tërheq, aq
shumë sa ja këput; pastaj e kap pas veshëve, e ja
heq, ja heq, sa mbetën edhe veshët në darë! E
ashtu si ishte tërë gjak e detyron me sejmenët të
hipte mbi çatinë e ta prishte oxhakun në sy të tij!
Dha urdhër t'ja marrin tërë tokat që kishte si të
tijat, i vu zjarr shtëpisë e atë, lidhur, e mori me

vete, dhe emri i fshatarit s'u dëgjua më. Sigurisht që mbaroi në pus!

— More, more, katili, ç'paska bërë! — pëshpëritnin fshatarët.

— Po pse i mundonte kaq shumë fshatarët Sinan beu? — Këtë pyetje e bëri Petri i Zarçes.

Plaku bëri sikur u mendua një copë herë, pastaj shtoi:

— Thonë se fshatarsia shpeshherë bënte lidhje e ngrinte krye kundra tij. Këta ja patën vrarë në një pusi të vëllanë; bile një sene aty motit fshatarësia i patën zënë pusi edhe atij dhe për pak xheç e kishte lënë kokën: E që atëhere halë në sy i kishte fshatarët. — «Këta do të na hanë kokën ndonjë ditë, po hë, farë të mos mbetet prej tyre!» — Ja kështu mendonte ai për fshatarsinë, kështu i ndërcente të tjerët.

— Bre, bre, katili! — pshertinin ata që dëgjonin.

* * *

Dielli ishte në të perënduar, kur doli beu nga kulla, i pasuar nga sejmenët e nga kryepleqësia. Rako Ferra ecte më afër tij dhe i thoshte diçka në vesh. Ndejtën te mani. Kishte fjetur mjaft dhe ishte çlodhur mirë.

— E po tani, pa të shohim punën tonë. Si jeni simvjet me bereqetrat? Mashallah, më duket se ju qesh zemra të tërëve. Ashtu de, kur të keni ju, natyrisht, do të kem edhe unë! — e hapi muhabetin beu.

Ai nxori prej xhepit kutinë e vogël prej argjendi, e hapi me kujdes. Me majat e gishtërinjve mori ca burnut, e hoqi me vrimëzat e hundës e pastaj. . ngriti kokën lart, rrudhi ballin, hapi sytë e lotuar, mblodhi buzët dhe hundën, pastaj mbushi faqet dhe. . . pfun! — teshtiu. Flakë sikur i dualën nga sytë.

— Shëndet! Shëndet, bej! — murmuriti dikush.

Nxori shaminë e mëndafshtë dhe fshiu hundët, buzët e mustaqet. Pas kësaj mori kutinë e duhanit — një kuti me katër gurë të çmuar sipër, e dhuruar në Stamboll nga një pasha, që ishte në rrethin e Sulltanit në Ildis Qoshku — mori një cigare me majë ngjyrari dhe sejmieni i parë ja nderzi. Pastaj kutinë e futi përsëri në xhep, pa i zgjatur ndonjërit një cigare. Të gjitha këto i bëri më nge e dalëngadalë.

— Kështu, kështu, simvjet bereqetrat i keni të mbara! Gjynah të ankoheni! — vijoi.

— O, na ze buka, bej, po të ankohemi dhe sivjet! — ja vërtetoi fjalët Rako Ferra.

— Unë ju dua të mirën juve, prandaj nuk dua t'ju qëndroj mbi kokë në kohën e lëmit. E rregullojmë këtu midis nesh, si është e mira. Unë nuk dua të dëmtoheni, por as ju nuk duhet të bëni kabull, që të dëmtohem unë!

Pak larg manit, aty nëpër gjerdhet e lëmenjve të Gales e të Shumarit, gratë u mblodhën përsëri. Së largu e vështronin beun e ngjallur e faqekuq.

— Pulat tona e kanë ngjallur kështu! — pëshpëriti një plakë, duke lidhur shaminë në kokë.

— Koskat i mbeçin në gërmaz! — shtoi e së Zizes. Kjo ishte me inat, sepse pojaku që në mëngjez, ja kishte therrur zogëzën më të majme për t'ja bërë meze beut.

— Hë, ti, hë, më hëngre zogëzën sot! — i kërcënohej fytyrëmvrejtur.

Edhe e Gales po shfrynte diçka kundër beut: Ajo u kallëzonte grave se si i kishte bërë një byrek me gjizë e me vezë; i kishte hedhur edhe një okë gjalpë se ndryshe nuk i shkonte beut!

— Unë bëra një pogaçe të bardhë, të bardhë qumësht! miellin moj motra, e sita tri herë me sitën e verbër!

— Të gjitha, të gjitha, moj, ashtu i kemi dhënë.

— Na qenka thënë të heqim. Unë kam nipçen të sëmurë dhe i ka vajtur mendja për një vezë. Nuk i kam dhënë; për beun edhe zjarrin ja vemë shtëpisë!

— E po kështu na qenka thënë! Mjer ne!

Te mani beu, ashtu rrëshqitas-rrëshqitas, i numëroi ato që i takonin nga hisja e tij: Dhe këto ishin:

— Efendëm, simvjet do të më jepni sa të doni nga zahireja. Pastaj që thoni ju, do të më jepni edhe njëqind e pesëdhjetë napolona flori qesim për të lashtat. Mendova më parë nja dyqind, po s'dua t'ju rëndohem shumë.

— Pak kërkoka! — psherëtitën disa fshatarë më një anë.

— Pse s'na kërkon edhe gratë, edhe shpirtin!
— belbëzoi Gjika.

— E, ç'thoni ju? Hajt flisni, — pyeti beu me zë më të lartë.

Fshatarët rinin kokunjur me sy të ngulur përdhe.

— Flisni, pse mendoheni. Unë kërkova hakun, asgjë më tepër.

Fshatarët ja drejtuan sytë kryeplakut dhe xha Koroveshit.

— Hakun, pra hakun, kërktoj! — përsëriti beu pak i nevikosur.

— Jo, bej, nuk kërkohet haku ashtu. Ke gabim të madh! Ne po na vdesin fëmijët e s'kemi t'u japim një lugë qumësht, kurse zotrote hala me të vjetrat, na kërkon gjëra që s'i kemi, e që s'mund t'i japim! — u dëgjua papandehur një zë i fortë fshatari. Fliste Gjika. Ishte në këmbë: kishte lënë përdhe kleçkën, që e gdhente, kurse thika e hapur i varej nga rripi. Me sy gjysmë të mbyllur e vështronte beun edhe sikur priste përgjegje për t'ju hedhur.

Fshatarëve sikur u qeshi buza, por, të tronditur, kthyen kryet nga mbrojtësi i tyre dhe e përkëdhelën me sy.

— Posi, hakun kërkon zotrote! — ja pohonte Ferra.

Beut gjaku i hipi në kokë: Nga fjalët e ashpra të Gjikës u trondit shumë. Cigarja i ra nga dora. I zverdhur dhe, duke u dredhur si purtekë, u ngrit në këmbë dhe vuri dorën mbi kobure. Me një shenjë të tij, sejmenët bënë gati pushkët. Dukej se do të derdhej gjaku gjer në gju. Por pas pak sikur e mblodhi veten: ngriti dorën e djathtë, mblodhi

grushtin dhe, duke u kërcënuar, u shfry:

— Ç'bushtër të ka pjellë ty harbut i Drithasit! Më flet këtu sikur më je zot çifliku! Qafir! Pizevenk! Harbut! Për allahun, të zë ja mu në mes të mexhelizit e ta këput kokën si të kecit! Qafir! Pizevenk! Harbut! Rebel! Nuk di se ke të bësh këtu me një bej, me Kapllan beun!

Gjika nuk lëvizi nga vendi. E vështronte kurdoherë me sy gjysmë të mbyllur. Duket sikur kishte për t'i thënë edhe fjalë të tjera më të ashpra, më të rënda.

— Ama, ç'ja bëri paq! — pëshpëriti Petri.

— Vërtet, ja priti mirë turririt! Ta mbajë mend tërë jetën e jetës! — shtoi Ndoni.

— Guxim i madh, guxim budallaj! Beu tani mund ta flakë rrugëve! — mendonin fshatarët e tjerë, megjithëse u erdhi shumë mirë, për ato që kishte folur.

Nga pleqtë asnjë nuk kishte hapur gojën. Të gjithë kafshonin buzët e nuk dinin nga t'ja fillonin. Papandehur u ngrit Rako Ferra dhe i foli beut me të mirë e me të butë:

— Bej, të paçim sa malet! Të puthim këmbë e duar! Mos ja vë re fjalët këtij se është djalë. Ai llap më kot, se s'ja var torbën njeri. Zotrote punën e ke me pleqtë!

Beut i erdhi çehrja në vend. U ul mbi velenxat, duke i hedhur një vështrim përpinjës Gjikës. Pastaj ndezi një cigare.

— S'kam të bëj me rebelat e fshatit! Atyre do t'ua tregoj vendin ndonjë ditë! Unë dua të ujdise me ju pleqtë, — shtoi pak i zbutur. — Ju si thoni?

— Ne, bej, e dimë se zotrote kërkon hakun tënd. Po të lutemi, bej, të paçim sa malet bej, të na lehtësosh pak. . .

Këtë herë ju lut kryeplaku. Por sikur e kapi dikush për fyti dhe fjalët nuk i mbaroi se ja ndërpreu Tashkoja, anëtari i kryepleqësisë, një burrë nja dyzet e pesë vjeç, me një nishan të zi, si ulli, në mollëzën e djathtë.

— Zotrote e di, bej, se ne nuk kemi ngrënë as pula, as gjalpë, as shqerra, po i ruanim vetëm për zotërinë tënde. Tani na kërkon përsëri zahire si qëmoti! Pastaj, bej, jemi njerëz, helbete, sëmuremi e i sëmuri do ndonjë vezë a ndonjë lugë qumësht. E vërteta është se edhe njëqind e pesëdhjetë napolona flori janë shumë, shumë sa s'bëhet. Ku t'i gjejmë kaq para? Ne jemi fukarenj, bej, e s'kemi ku vemi, s'kemi ku ankohemi: Zotrote je zoti ynë, zotrote je babaj ynë.

Fjalët e para sikur i ranë posi fjalët e atij harbuti, po aty nga fundi sikur e ndreqi pakëz. Mirë-po a nuk ishte ai që i kishte folur po ashtu edhe mu në sarajet e tij në Korçë? Sikur ishin lidhur me atë harbutin atje tej edhe ato që s'harrinte t'i thoshte njëri, i plotësone tjetri. — Kështu mendoi beu, sa dëgjoi fjalët e anëtarit të kryepleqësisë. U mvrenjt nga fytyra, ndezi një cigare dhe kërciti dhëmbët. Kryeplaku e vuri re se ai nuk ishte kënaqur nga fjalët e Tashkos. Menjëherë, sikur ju li-rua fyti dhe plotësoi fjalët që do t'i kishte thënë më parë, po të mos ja ndërprisnin.

— Të puthim këmbë e duar, bej, jemi në dorën tënde, bej! Mëshirona!

«He, he, duhet t'u qëndrosh këtyre harbutëve me çekan kokës, ndryshe të marrin nëpër këmbë. Më flasin sikur ata janë zot çifliku e jo unë. Kryeplaku vetëm kallais. Rako Ferra, po, por ai është i vetëm» — mendoj, pastaj me zë të lartë tha:

— Dëgjo, kryeplak: unë ta thashë edhe njëndizaj në Korçë: unë dua hakun tim, ju hakun nuk do të ma hani. Hiqeni nga mendja këtë! Kam qeverinë me vete, kam komunën, poskomandën, sejmënët, qehajallarët. Ju këshilloj të mendoheni mirë, se ndryshe do ta paguani shtrenjtë!

— E ç'të mendohemi, mor bej! Zotrote na sheh si jemi, me një këmishë në trup dhe me një rrogaz në shtëpi. Ç'katandi pret prej nesh? Më mirë është kur të shimë, urdhëro zotrote ose dërgo njerëzit e tu. Matin vrrahet, nxjerrin armaxhillëkun, farën, spahillëkun e tepricën e ndajmë. Ja këtë gjë e mendojmë të gjithë.

Këtë herë fjalën e kishte xha Koroveshi. Foli pak, po me vend. Gjikës ju çel fytyra.

«Sikur t'i mbushet mendja xha Koroveshit, bën punë, jo shaka! Edhe Tashkoja, anëtari, xheku flet mirë, po e ka me hënë, si të themi.» — mendoj Gjika me vete. Edhe fshatarëve të tjerë u erdhi mirë.

Kapllan beu u bë nevrík: kafshonte qimet e mustaqeve, lëvizte nga vendi edhe sikur kërkonte diçka për t'i rënë fshatarit plak, që foli me aq ftohësi e me aq pa përfillje. I vajti mendja te porosia e të ndyerit baba, që e kishte lënë këtë dynja këtu e tridhjetë vjet më parë: — Bir, kij mendjen se në çiflik dalin kurdoherë disa harbutë shumë të rre-

zikshëm. Ata e sjellin fshatin vërdallë! Duhet t'ua shtypësh kokën, se ndryshe ta rrëmbyen çiflikun!

Sigurisht që harbuti, plaku dhe ai anëtari i kryepërqësishë do të kenë qenë nga këta habitë të rrezikshëm që e nxjerrin kryet tani. Por, hë-hë, se ja punonin atij. Pa le të guxonin një herë e të shihnin se me kë kishin të bënin! Do t'i le të ngordhin si gorricarët! Qeveria e Lart Madhërisë u ka dhënë mësim të mirë, po ja që nuk duan qafirët të nxjerrin mësim nga pësimet e tjetrit.

U ngrit në këmbë i inatosur. Pas tij u ngritën të gjithë.

— E shoh, se ju doni të ma rrëmbeni çiflikun, të më hani hakun. Të gjithë, edhe ju pleqtë flisni si harbuti, atje në fund. Po ta dini, se le që s'e lë hakun, por edhe shpirtin do t'jua marr. He-he ç'pandehni! — u foli me kërcënim. Pastaj çau përmes fshatarëve edhe u drejtua për në kullë.

TRASHËGIMTARI

1.

Të zënë për dore, daj Kasëmi, Kasëm efendiu, me Gimçen e vogël, pasi çanë përmes Grykës së Mehanes, më në fund gjetën një copë hie para kafenesë së Refikut. Me t'u ulur në çimenton e ftoh-të të trotuarit, daj Kasëmi hoqi qeleshen e bardhë dhe fshiu djersët e qafës me peshqir. Vapa e gushtit digjte e përcëllonte. Zagushia të merrte fymën, ashtu siç ndodh shpesh herë kur dielli të djeg si saç mbi kokë dhe qielli është veshur me avuj të hirtë. Qytetin e kishte pllakosur heshtja e mesditës, veç andej, nga opingarët, dëgjohej goditja e shurdhër e një çekani mbi kudhër.

— Bunallëk i madh. Do zoti e na lëshon një pikë shi, — murmuriti Kasëmi, — dhe, pa u ngutur, hoqi brezin e kuq, me të cilin shtrëngonte pantallonat prej shajaku, zbërtheu komçat e jelekut, hoqi këpucët e çorapet dhe futi këmbët në ujin e vijës, që rridhte buzë trotuarit. Kasëmi ndjeu t'i freskoheshin këmbët, mbylli sytë nga lezeti dhe tundi kokën:

— Oho — ho! shpëtova, o çun! — ju kthye

Gimçes. — E dogji kuçedra këtë vit. Mjerë fukaraja.

Mirëpo, kur hapi sytë, vuri re se ujët e vijës po turbullohej.

— Hej, tobestafkërllahu, — ja pat me inat. — As rosat s'të lënë rehat.

Gimçja la gazetat në trotuar dhe vrapoi për-pjetë vijës. Pas pak te sheshi i Leshrave u dëgjua gagaritja e shqetësuar e rosave...

... Kasëm efendiu sapo i kishte kapërcyer të pesëdhjetat. Mustaqet e thinjura i qenë zverdhur nga tymi i duhanit, që s'e hiqte nga goja gjithë ditën. Megjithëse ishte i dobët, në fytyrën e tij të thatë rrudhat sapo kishin zënë të kryqëzoheshin në gropat e faqeve e në ballin e gjerë. Vetullat i kishte të dendura, ende të zeza, sytë të vegjël e shumë të thellë. Natën, cipa e syve dukej sikur i errësohej, i bëhej më e ëmbël, dhe atëhere pamja e Kasëmit zbutej e qetësohej. Po ditën, në dritën e diellit, sytë e tij e humbisnin këtë ëmbëlsi dhe dukeshin si të mbushur me mjegull.

«Daj Kasëm, mos rri në diell, se t'u doli fare boja syve!» — tallej shpesh Gimçja.

Kasëmi buzëqeshte duke përkëdhelur kokorodhet e zeza, që mbulonin qafën e dobët të Gimçes, si dhe gjysmën e veshëve të hollë, ku s'dukej të lëvrinte asnjë pikë gjaku.

«Unë e hangra kullotën. Kaq e pata. Për mua të rroni ju, rinia! — ja kthente Kasëmi me zërin e tij të butë, duke e shikuar Gimçen me sy të turbullt e plot mjegull. — Më përpiu kuçedra!»

«Ç'kuçedër?» — ja priste mendimet zëri i hollë i Gimçes.

«Kjo, mor bir!» — i përgjigjej Kasëmi duke i rënë gjoksit me dorën e thatë e plot damarë.

«Nuk e ngordhin dot doktorët atë kuçedër?»

«Ata duan para, kurse paraja ka shkuar në fund të dheut».

«Merri efendiut të madh!»

«Efendiut të madh i ka hyrë kuçedra në bark!»

Gimçja i vogël picërronte sytë në dilemë për të kuptuar se cila ishte kuçedra e vërtetë: ajo e goksit të daj Kasëmit, apo ajo e barkut të efendiut të madh.

Kasëmi na ishte i nipi i Aqif Shahinit, ose i efendiut të madh, siç e thërrisnin në qytet, i cili, përveç arave e shtëpive, ullishteve e bahçeve me portokalle, edhe floririn e kishte të shumtë e pa hesap. Njerëzia fliste me shaka se, për të mos ju «mykur» floriri, vetë plaku Aqif Shahini e kishte bërë zakon ta përziente me lopatë dy herë në vit dhe, kur ishte mot i lagur, katër herë. Aq sa i kishite dalë nami për pasuri, aq i kishte dalë edhe për prapësi! E ç'nuk rrëfenin! Të nëntëdhjetë e nëntë të zezat. Por se mos duhet besuar gjithçka që flitet! Kishte zëra që thoshin se të shoqen na e paskej mbytur me duart e veta këtu e dhjetë vjet më parë, kur ajo i zbuloi haznën e floririt në kopsht. Po... nejtse, këto janë të shkuara e të harruara. Tani, në pleqëri, ç'është e vërteta, pamja e efendiut tregonte një burrë të urtë, që s'para ua kishte qejfin llafeve të tepërta. Rrallë e tek hynte e delte ndër miq dhe ishte njeri pa huqe e pa vese. Të nipin e përzuri nga shtëpia pesë vjet më parë. Që kur e mori vesh Kasëmi nga doktorët se i kishin hyrë

fluturat në mushkëri, e lëshoi veten fare. Muret e bahçes së madhe pranë shtëpisë u gremisën, portokallet zunë të thaheshin ngaqë Kasëmi s'para çante kokën për to. Pulat e bardha të racës u pak-suan, disa muarën dhenë, disa u futën në tavë, me-ze për Kasëmin. Jo, zemra e efendiut të madh s'i duroi dot këto të prapa që pillte koka e të nipit. E përzuri nga shtëpia, po, ama, s'e la në ditë të hallit: e futi të grinte duhan në havanet e Isuf Briskut, i vetmi mik dhe shok që i kishte mbetur efendiut në pleqëri.

Kurse Kasëmi, i bindur se vdekja i vërtitej mbi kokë dhe se daja do t'ja bënte të tërë mallin teqesë, iku me qejf nga shtëpia e fendiut të madh. Dhe tani ai s'dëshironte asgjë, veç, pas vdekjes, ja kishte qejfi të shkonte në xhehnm, pasi atje, siç flitej, na vloka ahengu ditë e natë. . .

Aty e tri vjet më parë, kur të kuqtë nisën luf-tën në Spanjë, Kasëmi na zuri miqësi me jetimin që shiste gazetë, me Gimçen e vogël. E mori në kalibën që kishte zënë me qira, dhe e quajti si djal-lin e vet.

«Hajt, Gimçe, këndoje njëherë, ç'thotë gazeta sot?» — pyeste çdo mbrëmje Kasëmi.

«S'më mbeti asnjë! U shitën të gjitha!»

«Po ai, kuçedra, — dhe zgjaste dorën nga shtë-pia e efendiut të madh, — e bleu?»

«Edhe ai!»

«Hi-hi-hi-kum-kum-kum,» — i kthehej e qe-shura në kollë Kasëmit.

«Ah, daj Kasëm, pse nuk kollitesh njëherë e mirë në mëngjez, që të biesh rehat gjithë ditën?»

«E, or bir, nuk e di ti se këto fluturat e mia s'flenë as ditë as natë. As në punë s'më lënë radhë».

Dhe pikërisht kjo kollë ja hangri shpirtin Isuf Briskut vite me radhë. Sa herë që Kasëmi i mëshonte thikës së havanit, aq herë edhe kollitej. Kurse Isufit i duhej një punëtor i gjallë, të grinte duhan nga mëngjezi në mbrëmje.

Një ditë prej ditësh, Isufi i havaneve na u ngrit me bastun në dorë, rrumaduc e i trashë siç ishte dhe, cap-çup, shkoi te shoku i vet.

«... Kështu të them unë, efendi, nipin e ke në ditë të hallit. Për mua, le të grijë duhan sa të ketë qejf, po është turp për ty. I kapi të pesëdhjetat. Le të rrojë edhe ai një çikë rehat, se nuk e ka të gjatë, e mbyti kolla.»

Efendiu i madh, që u ndodh me orë të mira, tha:

«Mirë, le të vijë. Po brenda në shtëpi s'e duroj dot. S'dua të më shkeli në prak. Ja, atje në bahçe, le të bëjë një vend në magazinë e pulave».

Shkuan tre muaj që kur Kasëmi u vendos në magazinë e pulave. Gimçja gjeti një copë strehë në një han të vjetër në të dalë të qytetit. Po me gjithë këtë ndarje, miqësia e tyre, jo vetëm që s'u ftoh, po përkundrazi. . .

— Të lumtë, o çun, që m'i përzure ato rosa! — foli Kasëmi duke shikuar ujët e vijës që po kthjellohej rreth këmbëve të tij. — Të poqi dielli. Hajde ulu e na thuaj ndonjë të re.

— Ç'lu-u-uftë e madhe është bërë dje në Spanjë, daj Kasëm! Janë ngritur në këmbë komu-

nistët e gjithë botës për të shkuar në Spanjë! — I afroi buzët te veshi. — Më duket kanë shkuar edhe nga Shqipëria!

— Ej! — ja priti Kasëmi sa për të qenë në fjalë. Pastaj futi, si zakonisht, gishtat në xhepin e jelekut dhe nxori prej aty gjithë sa kishte: dy lekë. Njërin e mbajti për vete, tjetrin e hodhi në prehërin e Gimçes së vogël. Po Gimçja nuk deshi të merrte. Fytyra e daj Kasëmit ju duk shumë e verdhë dhe e lodhur.

— Daj Kasëm, mbaje për vete lekun. Sot e nxora bukën e gojës. Gazetat shiten menjëherë. Lufta e Spanjës.

Daj Kasëmi heshti. Gimçja vazhdoi:

— Mua s'më vjen mirë, kur më jep gjysmën e parave.

Daj Kasëmi llapaçiti këmbët në ujin e vijës. Për një çast mjegulla u zhduk nga sytë e tij. Mori frymë thellë dhe foli:

— Sikur të kisha jo shumë, po një grusht para, do të të blija një këmbishë të re, dy palë pantallona, një palë të shkurtëra përmbi gjunjë, si këto që ke veshur, një palë të gjata e të ngrohta, deri në thembër të këmbës. Verës një palë sandale, dimri këpucë me qafa, çorape leshi. Edhe çadër.

Duke ëndërruar gjithë këto të mira, shitësi i vogël i gazetave ngriti këmbët e zbathura, lëkura e të cilave ishte bërë si shollë e argasur, dhe i futi në ujët e vijës, pranë këmbëve të daj Kasëmit.

— Ashtu, bir, ashtu, se t'u dogjën.

«Plluq-plluq-plluq» rrihnin këmbët e tyre në ujin e freskët.

— Daj Kasëm, unë s'pranoj asgjë, — foli Gimçja me zë të plotë, jo vetëm për t'i shtuar rëndësinë vetes, po edhe për t'i prerë rrugën atij gëzimi të papritur që i rrëmbeu zemrën. — Vetëm kur të vdesë efendiu i madh. Vetëm atëhere ti do të bëhesh i pasur dhe do kesh para edhe për mua.

— Si the ti? Kuçedra? Nuk vdes ajo kuçedër para meje, jo! — ja preu fjalën Kasëmi dhe ja futi lekun në xhepin e vogël të këmishës. — Edhe në vdektë, pasurinë e tij e pret teqeja. Ptu! Prapë u turbullua ujët! — briti Kasëmi dhe s'e bëri të gjatë, mbathi çorapet e këpucët, vuri qeleshen në kokë, mblodhi brezin dhe u ngrit në këmbë.

Dielli kishte zënë të varej nga perëndimi. Frynte një veri i hollë. Nëpër rrugët e qytetit u dukën njerëz të veçuar që shkonin në zyra, ose për të hapur dyqanet.

Kasëmi dhe Gimçja, të zënë për dore, çanë përmes rrugës së kasapëve, dualën në Rrugën e Drejtë dhe, si zakonisht, Kasëmi u fut nga porta e madhe, kurse Gimçja u ngjit me lehtësi pas murrin, ra në bahçen e portokalleve dhe, sa hap e mbyll sytë, u gjend në majë të arrës, pas së cilës qepej një hardhi e madhe rrushi. Kasëmi rrinte te dera e magazasë dhe buzëqeshte me shkathësinë e çunit tek hidhej si gjer nga dega në degë. Kur vuri re se Gimçja s'po e arrinte një vesh rrushi, Kasëmi i lëshoi zë:

— Këpute me gjithë bisk, or çun, këpute!

— Është gjynah, daj Kasëm.

— Këpute, po të them! Kuçedrën do kursesh ti?!

Kur po hanin rrushin, të shtruar këmbëkryq te dera e magazasë, një tufë stërçokash ra në majë të arrës.

— Daj Kasëm, po e hanë rrushin.

— Le ta hanë, bir, — i tha ai. — A nuk e shikon sa lezet u ka?

— Daj Kasëm, vetëm një kokërr portokalle hangra vjet.

— Ja ku i ke. Kur të piqen, ha sa të duash. Vetëm ai atje lart mos kuptojë gjë.

Me të ikur Gimçja, Kasëmi, i shtrirë mbi hasër në mes të magazasë, dëgjoi një copë herë se si rënkonin dërrasat e vjetra të dyshemesë nën çapat e kujdesshme të efendiut të madh. Sakaq trokitën dhe nallënet e shërbëtores. «A më të lumtë ajo pallë këmbe, Hanife! Thyeja dërrasat atij qafiri, të marrtë Kasëmi të ligat!»

— Hanife! — briti atje lart efendiut i madh. — Sa herë të kam thënë, ec me terezi, se ma shkallmove dyshemenë.

«Hi-hi-hi-kum-kum-kum», — buburiste e kollitej aty poshtë Kasëm efendiut i vogël.

2.

Kaluan ditë dhe javë. Një mëngjez nëndori, ndërsa Kasëmi po pregatiste shportat e shkallët për të vjelur portokallet, efendiut i madh na u gdhi shumë i sëmurë. Siç e shpjegonte Hanifeja, pilafi me gjeldeti, që hangri në darkë i ra në zemër dhe po ja merrte frymën urtë e butë, pa pikën e sikletit.

Në mëngjezin e ditës së dytë, efendiut kërkoi

të nipin. Kasëmi u ngjit lart si me frikë dhe ra në gjunjë pranë kokës së të sëmurit që po hiqte shpirt. Plaku në fillim e shikoi me qortim, pastaj i buzëqeshi dhe i zgjati një çelës të vogël.

— Të përzura nga shtëpia që të vije mend. Mallin tim nuk dua të ma hanë dervishët!

Pas një minute, Aqif Shahini mbylli sytë përgjithmonë.

Gjithë atë ditë, Kasëmi u tulat në magazinë e pulave e s'u bë i gjallë. Aq shumë u shastis, sa mezi e muarën në xhenaze. Si mbaruan të gjitha zakonet, Kasëmi zbriti shkallët dhe u shtri përsëri në magaza, i mpirë, i hutuar, pa qenë i zoti të mendonte për asgjë.

Në mbrëmje, me t'u errësuar pak, Hanifeja solli një llambë të ndezur, se efendiu i madh e pat futur elektrikun vetëm në dhomën e vet. Kasëmi, i mbledhur kruspull në cep të magazasë, s'bënte as gëk, as mëk.

— Efendi, ta kam shtruar gati dhomën, — i pëshpëriti Hanifeja.

Efendiu u ngrit si me përtim, përpëliti sytë nga drita e llambës, që mbante Hanifeja në dorë, dhe tha padashur:

— Ç'e djeg kot vajgurin. Është akoma dritë.

Hanifeja shtangu një hop, po efendiu mbushi faqet dhe e shoi vetë llambën.

Ndërsa po ngjitej nëpër shkallët, Hanifeja zuri t'i numëronte porositë, që i përkisnin si shërbëtore e vjetër e shtëpisë. Duke i hedhur këmbët me terezin e duke mos shkelur në ato shkallë, që dukeshin më të vjetëruara, Kasëmi dëgjonte nga Hanifeja

se arat buzë lumit efendiu i kishte dhënë me të tretë, mullirin e kishte lëshuar me qira dhe aksioni i fabrikës së duhanit atë vit na i paska kapur të pesëqind napolonat. Në majë të shkallëve Kasëmi e ndjeu veten si të dehur, i merreshin mentë e s'mbushej dot me frymë. Mbase i erdhi keq për veten: «O zot, mos edhe unë s'e kam të gjatë?» — pyeti me trishtim. U kap fort pas parmakëve dhe thirri, pa e kuptuar as vetë:

— Hanife! Ec me terezi, se ma shkallmove dyshemenë!

* * *

Kasëmi s'vuri gjumë në sy tërë natën. Me t'u futur në dhomë, u ul mbi shilten, ku pat ndenjor efendiu i madh, mbylli sytë dhe s'lëvizi me orë të tëra. Zjarri bubullonte në vatër, kusia e pilafit ziente, drutë e ullirit zimonin, macja gërhiste, Hanifeja dremiste në këndin tjetër, era vërshëllente mbi hatulla, telat rrapëllinin në rrugë, Kasëm efendiu psherëtinte dhe mendohej me sy të picërruar. . . I vinte keq për vetveten, që kishte jetuar si qeni nëpër vrimat e ulicat, nëpër barakat e botës e në magaza aty poshtë. Mori trespitë e dajës, që ja kishite varur Hanifeja te këmba e oxhakut dhe u ra taktak, e menjëherë ju derdhën mendimet si lumë. . . E ç'të mendonte më parë? Si një tufan, kur pështjellon e merr me vete gjithçka që gjen përpara, ngre pluhur e bëzhdila, letra e gjethe, e, pasi i rrotullon me një shpejtësi të mahnitëshme, befas i shpërndan

dhe i zhduk në hapësirën e pafund, ashtu edhe mendimet e Kasëm efendiut bridhnin e rrokulliseshin në kokën e tij të mpirë, pastaj zhdukeshin pa lënë asnjë gjurmë. «Hi-hi-hi, — qeshte e fliste me vete tërë gëzim e hidhërim. — Si more, qerrata, zure këmbën e efendiut të madh! Na u bëre i pasur, me florinj, me toka e me irate. . . Njëmijë rrënjë ullinj, pesëqind napolona në fabrikë! Mulliri! Arat me të tretë! Bahçet me portokalle! Dhe unë jam vetëm, fillkat i vetëm në këtë botë, pa asnjëri të afërt, pa asnjëri të dashur! . . . «Kum-Kum» e ngishte kolla dhe Kasëm efendiu hidhte vështrimin e vëgëlluar rreth e rrotull si të kërkonte ndihmë, mbështetje, përkrahje e shpëtim nga «fluturat», që e tmerronin aq shumë. «Nuk vdes, dëgjon, apo jo?» — i drejtohej zërit të brendshëm që e ngacmonte orë e çast.

«Kum-kum-kum!» s'e linte të qetë zëri. Deri dje zotrote e prisje vdekjen me qejf, bile të pëlqente xhehnemi. . .»

«Jo, pra, jo!» — e ndërpriste Kasëm efendiu.

«Kum-kum-kum!» — gjëmoi kolla dhe Kasëmi thirri me sa pat në grykë:

— Hajt, sikter, shko vetë në xhehnem! — e të gjitha mendimet u pështjelluan dhe u tretën nga koka e tij.

Me të dëgjuar britmën e efendiut, Hanifeja hapi sytë, u ngrit me një të rënkuar dhe shtroi sofrën. Asgjë nuk i shijoi Kasëm efendiut: as pilafi me pulë të zier, as hallva e hoshafi. Pas darke, kur mbeti vetëm, rroku përsëri tespitë, u ul mbi shilte e me kokën tym e sytë duman nguli vështrimin në fla-

kët e kuqe të zjarrit. Kur nga dhoma tjetër u dëgjua gërhitja e rëndë e Hanifesë, Kasëm efendiu brofi në këmbë si djalë i ri, ra në gjunjë para kasës së hekurt, që efendiu i madh e kishte vendosur në krye të krevatit, në vend të komodinës, dhe e hapi. Ç'të shikonte! Qese të mëdha e të vogla, të lyera me dyllë, ishin vënë stivë njëra mbi tjetrën. Kasëm efendiu u zgjidhi grykat dhe i derdhi në pllakën e metaliktë të kasës. Shkëlqimi i floririt i vrau sytë. Pa e kuptuar as vetë, futi kokën brenda dhe e mbështeti faqen mbi florinjte e ftohtë, që, me tringëllimën e tyre, tek rrëshqisnin njëri mbi tjetrin, i nanurisnin në vesh një këngë të bukur, që i kujtonte Kasëm efendiut parajsën e jo xhehnemin.

«Shpëtoi fukaraja! — i pëshpëriti zëri i brendshëm. Lum pleqtë që do të kenë azil, njerëzit s'do të vuajnë më për bukën e gojës, qyteti do të lulëzojë, vorrezat do të rrethohen me mure e me selvia. . .»

— Hajt, sikter, shko vetë në vorreza! — briti përsëri, Kasëm efendiu.

— Kum-kum-kum, — ju përgjegj zëri. — Së shpejti do plakesh, pa asnjë njeri të afërt mbi kokë, do zvarritesh si krimb. . .

— Pusho, s'dua t'ja di për flutura. Do blej pallto, këpucë, çadër! . . — dhe këtu Kasëm efendiu erdhi në vete: palltoja, këpucët, çadra i kujtuan Gimçen e vogël, të cilit ja kishte premtuar sapo të mbliidhte një grusht para. . . Aty për aty ndau tre florinj, i futi në kuletën e vogël dhe vendosi që me ato të vishte e të mbathte Gimçen. . . Pastaj futi kokën në kasë dhe zuri të numëronte kaushët, që

s'kishin të numëruar. Numëro e harro, u ra me grusht dhe i grumbulloi përsëri në mes të kasës.

Kështu Kasëm efendiu, papritur e pakujtuar, u bë zot i një pasurie shumë të madhe.

3.

Megjithëse dimri hyri thellë, megjithëse, jo vetëm malet, po edhe rrugët e qytetit u mbuluan me dëborë, prapseprapë Kasëm efendiu nuk bleu dot asgjë për Gimçen, bile as edhe një palë këpucë gome që shiteshin aq lirë te Him Katarrja. Herë s'i pëlqente stofi i palltos; (Kasëm efendiu bënte be e rrufe se palltot e Bim Hurrës nuk rronin as një dimër); herë s'i pëlqente ngjyra e këpucëve (për djalin e ri këpucët duhet të ishin kafe e jo të zeza). Herë s'i pëlqenin pantallonat kafe (për një çunak si Gimçja pantallonat duhet të ishin të zeza). Kurse çadrat, që shiteshin atë dimër, jo vetëm që ishin të dobëta, (me bosht druri e jo hekuri si vitin e kaluar), por edhe shumë të shtrenjta. Pesë franga (ar!) një çadër! «Se mos të mbron nga gurët çadra! Për disa pika të imta shiu të paguash pesë franga! Jo more!» E kështu, hë për hë, tre napolonat mbetën të paprekur në kuletën e Kasëm efendiut. Ndërsa Gimçja zvaritej, si më parë, këmbëzbathur, me një këmishë të shkurtër, me xhaketë të hollë vere, që ja kishte blerë tri vjet më parë Kasëm efendiu. Dimri e thau dhe e mpiu fare. U nxi djali, u mblodh sa një grusht. Dridhej, vraponte e thërriste.

— Hajde gazeta me lajme të reja! Taze gazeta!

Dhe, me t'i shitur të gjitha (nganjëherë me to nën sjetull), hipte shkallët e kullës së Kasëm efendiut dhe futej në dhomën e zjarrit, duke sjellë me vete të ftohtët e rrugës. Kasëm efendiu e priste, si gjithmonë, buzagaz, e shikonte me dhëmshuri, i përkëdhelte kokorithkat e zeza dhe i thoshte:

— Ngrohu, Gimçe, ngrohu, se të përpiu kuçedra, — dhe sytë e daj Kasëmit visheshin si me lot e si me mjegull. Pastaj merrte tespitë, të trashëguara nga Aqif Shahini, dhe i lëshonte dalë e mengadalë, një e nga një, tak-tak-tak, tamam si daja i vet. Shikonte Gimçen (Gimçja ishte i verdhë), shikonte zjarrrin (zjarri ishte i kuq), e mendohej a s'mendohej!

Gimçja, sa merrte avullin e parë, i thoshte:

— Daj Kasëm, përsëri të mbytën mendimet?

— E-e-e... mor çun!

— Që kur erdhe në këtë shtëpi, ty s'po të qesh fare buza!

— Hallet.

— Çfarë hallesh? — çuditej Gimçja.

— Duhet ndërruar çatia e mullirit.

— Punë e madhe!

Kasëmit i vagëllohej vështrimi e mezi i dëgjohej zëri:

— Humbas tre muaj qira!

— Për këtë dëshpërohesh?

— Jo vetëm për këtë. Po sikur të ulen çmimet e cigareve vitin që vjen? Atëhere ç'të bëj me aksionin e fabrikës? Portokallet këtë vit na shkuan dëm. Nuk i bleu Italia. Edhe bujku i Arës së Gjatë nuk jep më tri çereke misër për Murrën...

— Sa? — pyeti kot Gimçja, të cilit i vinte keq tek shikonte daj Kasëmin të trishtuar.

— Sa? — Gishtat e daj Kasëmit vërtiteshin para syve. — Dy çereke. Dy. Njëzet lekë më pak në vit. Eksiq.

Më në fund Gimçja turbullohej. Se mos ishte halli vetëm te çatia e mullirit! Çmimet. Qiraja. Aksioni. Portokallet. Murrua. Ohu! Mendja e tij e vogël dhe e pastërvitur nuk i kapte dot të gjitha. Një ndjenjë e trishtueshme, ndjenja e dhëmshurisë së djalit ndaj babait që vuan e s'gjen derman, push-tonte zemrën e vogël të çunakut dhe, padashur, koka e tij mbështetej te supi i daj Kasëmit. Gimçja dremiste duke ndjerë në fytyrë avullin e zjarrit që bubullonte nga shkarpat e Hanifesë, ndërsa duart e dridhshme të daj Kasëmit i përkëdhelnin me dashuri kokorithkat dhe qafën e hollë. Rrinin ashtu një copë herë. Sytë e daj Kasëmit mbuloheshin nga cipa e hollë e mjegullës. Ja dhe kolla, ajo kollë e butë, e thatë, që dukej sikur dilte jo nga goja e daj Kasëmit, po nga supet e tij që ngriheshin e uleshin vazhdimisht.

Një shaka:

— Daj Kasëm, sa herë të kam thënë, pse nuk kollitesh njëherë e mirë në mëngjez, që të biesh rehat gjithë ditën?

— Se mos është kollë kjo? — kundërshtonte daj Kasëmi duke larguar kokën e Gimçes nga supi i vet. — Ashtu kot. Elenisem!

— Harrove?

— Çfarë, mor çun?

— Në verë ti më thoshe se kishe kuçedrën në gjoks!

Daj Kasëmi e kishte përgjigjen në majë të gjuhës:

— Tallesha. Tallesha. S'kam gjë. Jam si molla.

Dhe Gimçja mendonte se daj Kasëmin do ta kishte zënë një hall më i madh që s'e quante për gjë «kuçedrën» e gjoksit. Ky hall duhet të ishte aq i madh, sa e kishte detyruar daj Kasëmin të mos i ndante më paratë përgjysmë me të, të mos ja jepte më lekun që ja kishte bërë tain sa herë takoheshin. Daj Kasëmi sikur dremiste me vështrim të ngulur në flakët e zjarrit, Gimçja ngrihej, shtrëngonte gazetën nën sqetull dhe zbrapset në majë të këmbëve. Në qoshk dëgjonte zërin e butë e të dashur të Hanifesë si magripët e vajit të Tuf Kadës:

— Gimçe, na, haje këtë përshesh me qumësht, po haje shpejt.

Gimçja çuditej: ku e kishte hallin Hanifeja që i thoshte gjithmonë: «Haje shpejt»? E, ndërsa Hanifeja vërtitej nëpër qoshk, nga dhoma e zjarrit, befas dëgjohej zëri i Kasëm efendiut:

— Hanife! Sa herë të kam thënë, ec me terezi, se m'i shkallmove dërrasat!

Hanifeja i merrte lugën nga duart Gimçes dhe i thoshte:

— Ikë shpejt, se më le pa punë!

Dhe Gimçja fluturonte në rrugë, i çuditur për zërin e egër të daj Kasëmit tek i bërtiste Hanifesë.

— Hajde gazeta me lajme të reja! Taze gazeta!

I zbathur, gjysmë i zveshur, i nxirë nga të ftohtit, qëndronte para vitrinave të Bim Hirrës, shikonte palltot e mëdha dhe fliste me vete: «Me-gjithatë, daj Kasëmi do ma blejë një pallto. Ai s'po

ma jep lekun që mban te xhepi i jelekut të zi. E kursen për pallton time, për këpucët, për pantallonat. . . »

Duke kujtuar se nuk kishte ç'të hante për drekë, përplaste këmbët e zbathura pas kalldrëmit të ftohtë, lëshohej në vrap si keq i egër dhe thërriste:

— Hajde gazeta me lajme të reja! Taze gazeta!

* * *

Në pikë të dimrit, Kasëm efendiun e lajmëruan se Gimçja i vogël ishte gdhirë shumë i sëmurë. Djali duhej shtruar në spital. Para së gjithash duheshin dy lekë për karrocën. Pastaj, po të vinte dorën në zemër, Kasëm efendi mund të paguante disa franga që Gimçen ta shtronin sipër në pavion, e jo në bodrum, ku lëngonin të sëmurët me raport vobeksie. Duhet të kishte marrë të ftohtë: sëmundja do të zgjaste, shenja pleviti.

— Është zverdhur, është tharë e digjet horë, — përsëriti hanxhiu, një burrë i thyer në moshë, me një palë sy babaxhani që shikonin pa të keq e me një farë dyshimi të çiltër për heshtjen e gjatë të Kasëm efendiut. Ai kishte dëgjuar për dashurinë e efendiut ndaj jetimit të vogël. Megjithëse asokohe efendi ishte vetë i varfër, ai s'e pat kursyer lekun e fundit për Gimçen. Po tani që kishte tërë atë mall e gjë? Prandaj hanxhiu priste me bindje t'i hidhte menjëherë dy lekët për karrocën, të ngrihej në këmbë, të përkujdesej për shtrimin e djalit në spital e, më në fund, të tronditej e të shqetësohej si për të vetmin njeri të dashur në botë, si për birin në shpirt, siç flitej lart e poshtë.

Po Kasëm efendiu rrinte këmbëkryq pas zjarrit, dëgjonte në heshtje, shikonte me sytë e mjegulluar, që nuk shprehnin asgjë dhe tundte kokën në mënyrë të atillë, që hanxhiu e kuptoi qartë se efendiu nuk e kishte fare mendjen te fjalët e tij, po diç bluante me vete, vazhdonte fillin e një halli, që s'kishte fare lidhje me plevitin e Gimçes.

Megjithatë, hanxhiu përsëriti:

— Djalin e shpëtojnë vetëm disa franga. Sot në mëngjez Gimçia i gazetës foli kot e kot, zuri në gojë emrin e zotërisë tënde. Sa është zverdhur! I ke parë zotrote kallmishtet e Gorgës? Ashtu janë bërë edhe krahët e këmbët e cunit. Qafën, ah, sa të ho-ollë e ka qa-qafën! — klithi hanxhiu, tundi kokën dhe shtrëngoi buzët për të mbajtur një ankth që i përdëlleu gjoksin. Hoqi oelshen nga koka dhe zuri ta vërtiste nëpër duart e mëdha e të ashpra, ndërsa sytë e tij të urtë e babaxhanë shikonin me ngulm Kasëm efendiu, që rrinte këmbëkryq e rrihte tespitë në heshtje.

Ose nga fjalët e nga zëri i mallëngjyer i hanxhiut, ose nga vështrimi i atyre syve babaxhanë, më në fund Kasëm efendiu lëvizti pak nga vendi dhe ngriti kokën:

— Është keq Gimçja, the? — pyeti me gjysmë zëri.

Hanxhiu, me sprovën e njeriut të vuajtur, e kuptoi menjëherë se Kasëm efendiu ishte prekur.

— Shumë keq, efendi. S'ka fuqi të thotë një fjalë. E çfarë? Çuni ka mbetur në ditë të hallit. Hani im, zotrote e di mirë, është fare i çartallosur.

Suferina të pret. Akull e cikmë. Gimçja s'ka as pallto, as këpucë, as...

— Hë-ë!

— Eja zotrote ta shikosh vetë.

Heshtje.

— Kum-kum-kum! — u kollit më të thatë Kasëm efendiu. — Çhë-ë, — teshtiu.

— Shëndet!

— Ejvalla!

— Dy çapa larg është hani, — shtoi hanxhiu duke dyshuar në dëshirën e bashkëfolësit.

— Dy çapa, dy çapa, — murmuriti efendiu. — Kolla. Reumatizma mund të më mbërthejë këmbët, — dhe u ra gjunjve me çapokët e thatë të gishtave.

Dy burrat ranë përsëri në heshtje. Vështrimi i hanxhiut u bë më i mprehtë, më i ngrysur. Kasëm efendiu dukej më i qetë, po edhe sytë e tij ishin vagëlluar dhe, si zakonisht, gati u përletën nga cipat e mjegullës që u ndeh mbi to.

— Sa keq, sa keq! — murmuriti dhe kërkoi me gishta në xhepin e jelekut të zi. Nxori një tufë lekë, i vuri në pëllëmbë të dorës dhe u mendua një copë herë. Pastaj hodhi diçka pranë opingave të hanxhiut që rrinte në këmbë në buzë të hasrës. Hanxhiu u kërrus. Ngrysi vetullat: Kasëm efendiu kish-te hedhur vetëm një gjysmë leku!

— E-e-e! — nxori një tingull të mbytur hanxhiu, fshiu pëllëmbët pas shallvareve, vuri qelshen në majë të kokës dhe u zbraps në heshtje, pa e prekur gjysmën e lekut.

Në të dalë të dimrit, kur u muar vesh se Gimçja qe bërë më mirë dhe s'kishte më nevojë për asgjë, Kasëm efendiu shkeli për herë të parë në prak të spitalit. Ngjiti shkallët dhe u fut në njërën nga dhomat e pavionit. Me të hedhur çapin e parë, efendiu shtangu në vend. Perdet e mëndafshhta, çarçafët e bardhë, jastëkët e lartë, era e barnave, të gjitha këto ishin të jashtëzakonshme për Kasëm efendiu. Befas u trondit. Një luks kaq të madh nuk mund ta paguante Murat hanxhiu. «Mos duhet t'i heq unë shpenzimet e djalit?» — pyeti vetveten. Po, megjithëkëtë, me të parë hanxhiun aty pranë, sikur u çlirua! Dhe vetëm atëhere sytë e tij hetuan. . . mbi jastëkët e lartë e të bardhë nxinin kokorithkat e shkurtëra, ndehej një kokë e vogël, një palë buzë të holla e të thara, ngrihej si thikë një hundë e tretur, përpëliteshin dy sy të thellë, rrethuar me qemer të zi, po që vështronin plot gëzim e hare atë që hyri. Ky ishte Gimçja i vogël, Gimçja i gazetës.

Kasëm efendiu u çapit, shtrembëroi fytyrën nga mallëngjimi, u kërrus mbi të sëmurin dhe tundi kokën si me qortim:

— Sa keq! Sa keq! Ç'pate, mor bir, që u sëmure?

Gimçja buzëqeshi plot mall e dashuri duke zbuluar dhëmbët e vegjël, të verdhë si fletë vjeshte. Murat hanxhiu u ngrit nga karrigia dhe i liroi vendin Kasëm efendiu. Ky u ul dhe, po me atë zë të mallëngjyer, tha:

— Sa keq!..

— Ohu! Tani jam fare mirë, daj Kasëm! —
piskati zëri i dobët i djalit.

— Ashtu? . . . Më mori malli për ty, qerrata! Ja,
kjo zemër e di! — dhe sytë e tij u ndeshën me sytë
babaxhanë të hanxhiut. Hanxhiu i buzëqeshi çiltër,
si të mos kishte ndodhur asgjë midis tyre.

— Unë pyeta daj Muratin: «Pse s'vjen daj
Kasëmi?» Daj Murati më tha: «Daj Kasëmi u sëm-
mur». Ah, ti do të vije menjëherë te unë, po të mos
ishe sëmurë!

Hanxhiu uli sytë dhe u hoq mënjanë në heshtje,
kurse Kasëm efendiu u prek shumë e më shumë.
Ngriti duart dhe fërkoj faqet e thara të djalit. Sytë
e Gimçes u përplotën. Duart e Kasëmit u drodhën.
U drodhën nga malli e nga dashuria, nga ai mall
e nga ajo dashuri, që ruheshin thellë në një kënd
të zemrës së plakut e që prisnin rastin më të vogël
të gufonin e të delnin jashtë. Edhe Murat hanxhiu
u prek e diç deshi të thoshte, po s'dihet sepse nuk
e gjeti fjalën që donte. Infermiera rrinte te praku
dhe shikonte në heshtje, me kokën të kthyer më-
njanë. Pamja e saj dukej e qetë: ajo s'merrte pjesë
në atë që po ndodhte në dhomë.

— Shërohu shpejt! — foli sërish daj Kasëmi.
— Shërohu, spitali nuk është për të rinjtë.

— Unë u shërova fare, daj Kasëm. Do shes
përsëri gazeta.

Kasëmit i shkuan sytë te një kokërr portokalle
mbi komodinë. Kafshoi buzët, u kollit lehtë dhe tha:

— Ç'bëra unë! S'të solla asgjë për të ngrënë.
Hë. . . qerrata. . . Kujtova se doktorët nuk lejojnë
ushqime në spital!

— Unë s'kam nevojë për asgjë, daj Kasëm. Më sjell daj Murati çdo mëngjez, ose portokalle, ose hurma. . .

Kasëm efendiu sikur u ngërdhesh pak dhe shikoi Muratin. Hanxhiu uli sytë si i zënë ngushtë.

Kasëm efendiu nuk iku shpejt: ai bisedoi me Gimçen e me Muratin. Ai përsëri ra në mendime. Sytë ju vagëlluan më se një herë. Ah, megjulla, aq e afërt me lotët. Kolla!

Dhe Gimçja:

— Daj Kasëm, të kam thënë, kollitu njëherë e mirë në mëngjez, që të biesh rehat tërë ditën!

— S'është kollë kjo, jo! Ashtu kot, s'kam asgjë!

Para se të largohej, Kasëm efendiu futi gishtat në xhepin e jelekut të zi. E kishte vendosur që në shtëpi t'i dhuronte diçka Gimçes së vogël. I vërtiti gishtat një copë herë dhe, më në fund, e kapi atë që kërkonte. I rrumbullaktë i vogël, me dhëmbëza. Duke e nxjerrë jashtë, vështroi Murat hanxhiun, infermieren dhe befas u step. Pse t'ja jepte në sy të tjerëve! Pse të mos ja jepte në shtëpi? E lëshoi përsëri në xhep, u ngrit e tha:

— Me të dalë nga spitali. . . Nesër?! — u çudit duke shikuar infermieren që foli nga praku; — Nesër, në mëngjez herët, të vish te unë, qerrata!

* * *

Në mëngjez, era e Krastës ulëriu mbi qytet. Retë u çaprashitën, sqota rrahu xhamat dhe ushë-

tima e lumit jehoi me rrëmbim. Në qiellin e zymtë e të lagësht s'dukej asnjë zog, asnjë stërqokë. U bë sterrë, era pushoi, një shi i dendur, shi shkurti, rrodhi litar-litar. Ullukët gurgulluan, vijat e ujit u derdhën mbi kalldrëm, sheshet u mbushën tej e tej.

Kasëm efendiu hapi sytë dhe deshi të ngrihej «Ah, duhet fjetur edhe pak. Sa mirë sikur të mos vijë sot Gimçja!». Mbështeti kokën mbi jastëk, mbylli sytë dhe dëgjoi si nëpër gjumë ushëtimën e errës, që shpërndau shiu, degët e portokalleve tek përplaseshin njëra pas tjetrës, zërin e Hanifesë:

— Ngreu, efendi. U bë vonë, të hash mëngjezin.

«Ohu, se mos ka tjetër punë Hanifeja. A nuk e shikon ajo se kiameti mbyti dheun?»

Përsëri erë, shi, ushëtima e lumit, gurgullima e ullukëve. Kasëm efendiu u ngrit pak e prapë ra: sikur i merreshin mentë. Ja dhe kolla: kum-kum-kum! Sa mirë sikur të mos vinte sot Gimçja!

— Ngreu, efendi!

«Ohu, se mos ka tjetër punë Hanifeja!»

— Ngreu, efendi!

— Ngreu, daj Kasëm!

Ah, ky është zëri i Gimçes! Erdhi! Tani duhet ngritur!»

Dhe u ngrit. Mezi i hapi sytë, mezi e mori veten, mezi u vesh. Në fillim shqoi një njollë të zezë, pastaj Gimçen, tek ngrohte këmbët e z bathura pranë zjarrit.

— U shërova! U shërova fare!.. Po... punë s'kam! — shqiptoi me gjysmë zëri e tërë frikë, si-

kur kjo fatkeqësi do të trishtonte më shumë daj Kasëmin, se atë vetë. — Gazetat i shet një çun tjetër.

Kasëmi e ndiqte me sytë e tij ende të përgjumur dhe heshtte si mumje.

— Daj Kasëm, pse të janë skuqur sytë?

Asnjë përgjigje.

— Daj Kasëm, ç'punë do bëj unë tani?

Asnjë përgjigje.

— A?!

— Ti?! — shqiptoi daj Kasëmi dhe zëri ju drodh në grykë nga mallëngjimi.

Gimçja mbështeti kokën te supi i daj Kasëmit dhe tha:

— Punë e madhe, daj Kasëm! Mos u dëshpëro, çun i ri jam unë, do gjej një punë sa për të jetuar.

Kasëmi e shikoi me sytë e mjegulluar:

— Ah!.. Ah!.. — ofshani. Në ato çaste ai kishte dëshirë të madhe ta ndihmonte djalin. Ju kujtua premtimi i djeshëm. Futi gishtat në xhepin e jelekut të zi dhe e gjeti përsëri monedhën e vogël, të rrumbullaktë, me dhëmbëza. Ja futi në grusht shpejt e shpejt:

— Merre këtë... çerek leku dhe... ikë, qerrata!

Nga dritarja e veshur me avull Kasëm efendiu ndoqi me sy një djalë të vogël, thatim, të mpirë, të zveshur e të zbathur, që ecte në rrugë, pa çarë kokën fare për shiun që rrihte mbi shpatullat e hajthme.

— Çun i ri. S'ka keq. Po nuk shiti gazeta, shëndoshë shpatullat. Mund të bëhet hamall. Po unë

plaku si mund ta ngrys jetën pa këto! — dhe tre napolonat e taksura për Gimçen; që i mbajti deri më sot në fund të kuletës, i futi sërish në kasën e hekurt, majë grumbullit që zverdhonte. Çereku i lekut shkëlqeu mbi vatrën një kohë të gjatë.

Dhe kështu mjegulla nuk u zhduk asnjëherë nga sytë e Kasëm efendi Shahinit.

PARA FURTUNËS

«Tring-tring-tring», i ra ziles kryetari mbase për të dhjetën herë.

— I lutemi popllit aqe poshtë, qetësi-i!

Njëri nga xhandarët u dha në derë dhe ju kërcënua me gisht nja dy vetave që bënë zhurmë më shumë se të tjerët.

Kur u shua pëshpëritja e fundit, atëhere u dëgjua përsëri zëri i butë, po autoritar i kryetarit:

— I pandehur, përgjigju drejt e mos dredho. Ti ke vjedhur depon e Stamlesit.

I pandehuri e shikoi kryetarin nën vetulla me një buzëqeshje thumbuese. Pastaj e ngriti kokën lart dhe befas sytë e tij u rrëgjuan e u picërruan mu si të gjuetarit kur bëhet gati të shtjerë. Lëpiu buzët, bile hapi edhe gojën për të folur, po tamam atë çast ndërroi mendje, uli kokën, futi dorën në xhep, nxori një paçore të zezë prej basmaje dhe, pa u ngutur, fshiu mirë e mirë djersët, që i kishin mbuluar qafë e fytyrë bashkë. Pas kësaj, i pandehuri i mbylli fare sytë e vegjël ngjyrë plumbi.

— Zoi kratar, — plasa nga vapa, — foli ai si me vete. — Unë jam vetëm me këmishë, po zotrote, sa keq do ta kesh me tërë atë xhybe të zezë.

Një e qeshur përfshiu sehixhinjtë, që kishin mbushur sallën e gjyqit.

«Tring-tring», i ra ziles kryetari.

— I lutemi popllit aqe poshtë, qetësi-i!

Heshtje.

Kryetari na ishte një palo burrë, i gjatë e i trashë sa të thoshe. Si njeri i ditur e me shkollë, kryetari i Elbasanit shquhej për durim e gjakftohësi të pashoqe, që, siç e pohonin vetë ata hajdutë, që kishin pasur fatin të qendronin para tij, të plaste në lëkurë e të bënte të pranoje edhe atë që s'e kishe bërë. Po se mos mbarojnë me kaq cilësitë e kryetarit tonë. (Elbasani një kryetar mban mend të ketë pasur si ai!) Gjatë gjithë seancave ai vështronte a s'vështronte duart e veta të bardha e të ngjallura, me damarë të fryrë ngjyrë mavi; pastaj, kur e merrte fjalën prokurori (të cilin, me sa kuptohej, kryetari s'para e kishte në zemër), ai mbyllte sytë e dremiste paq. Duhet thënë hapur se kryetari ishte njeri i qetë dhe i kënaqur me vetveten. Dhe kjo shpjegohet për arësyen e thjeshtë se gjyqet e zakonshme nuk kishin kokëçarjet e gjyqeve politike, si, përshebull, të gjyqeve që ishin zhvilluar kohët e fundit në Tiranë, ku komunistët i bënë rezil kryetarë, prokurorë e ministra. Ku gjyqi i zakonshëm, ku ai politik! S'mund t'i krahasosh kurrë! Në të zakonshmin, ai dhe gjithë kolegët e tij s'kishin nevojë për asnjë përgatitje. Mjafton të dihet shkurtimisht padia, aq sa dinte dhe kryetari ynë për të pandehurin. Prandaj nervat e tij të fjetura mbetën të patronditura, megjithëse padia ishte për një mall të vjedhur prej qindra napolonash e me-

gjithëse i pandehuri, dy muaj me radhë, s'kishte nxjerrë asnjë fjalë të saktë nga goja. . . E, kur ai e hodhi fjalën te vapa, kryetari heshti një copë herë dhe vrau mendjen për t'i dhënë një përgjigje, në mënyrë që t'i mbyllte gojën, jo vetëm të pandehurit, po edhe «popllit aqe poshtë», që aq fort ja kishte ënda të qeshte.

— I pandehur, folë drejt e mos dredho! — filloi kryetari me zërin gjithmonë të butë. — Duhet ta dish mirë se në gjyq s'bën as vapë, as ftohtë. Në dimër ndezim stufën, në verë hapim dritaret, — përfundoi ai dhe, me madhështi të veçantë, nxori shaminë e mëndafshtë për të fshirë nga balli bulat e djersës.

— Zoi kratar! — ja ktheu i pandehuri. — Me këtë vapë plas edhe derri e jo zotëria juaj që jeni i ngjallur tamam si. . . — dhe për pak i shpëtoi fjalla «derr», po e mbajti veten dhe kafshoi gjuhën. — Zotëria juaj thoni pastaj. . . pastaj. . .

«Kum-kum», u kollit kryetari. Nxori përsëri shaminë dhe hodhi gëlbasën. Gjyqtari, që ishte ulur në krahun e djathtë, rrinte gjithë kohën pa lëvizur, me bërryla të mbështetur mbi tryezën, me grushta në tëmtha e me vështrim tretur diku gjetkë, përtej dritares. Vetëm kur gjëmoi kolla e kryetarit, ai erdhi në vete, nxori shaminë dhe, pa u ngutur, fshiu faqen me një gjest të hapur neverie; si zakonisht, kryetari e spërkati me ciflat e gëlbasës së tij kronike. Nga ana tjetër e tryezës së mbuluar me cohë të gjelbër, gjykatësi i dytë ishte aq i shkurtër, sa, kur kryetari ktheu fytyrën andej për të shkru-

hur kollën e dytë, ai u mblodh e u bë sa një grusht. Po shaminë nuk e nxori: kësaj radhe qe përkulur me kohë e ciflat i kaluan përmbi kokë.

Sa për prokurorin, që ndodhej larg nga kjo valle, ai s'bënte gjë tjetër veç shkruante, pa e ngritur kokën, dhe vetëm kur vuri re se kolla e kryetarit e ndërpreu procesin, atëhere mori leje me një të tundur të lehtë të kokës dhe u ngrit tërë rëndësi.

— I pandehur, Taf Çapeku, — foli ai me zërin e ngjirur e të vrazhdë, si gërnetë e çarë. — Ti pohove se atë natë që ndodhi vjedhja ishte në shtëpi të Xheke garsones. Po? . . Po ç'bëje ti atje?

— I pandehur, përgjigju. Ç'punë kishe ti te Xhekja? — ja shkrepë prokurori për herë të dytë.

Taf Çapeku e shikoi një hop dhe tundi kokën si për t'i qarë hallin.

E qeshura shpërtheu si gjithnjë, dhe shpërtheu aq e fortë, sa u drodhën xhamat e kërcitën stole e karrige bashkë. Vetëm një njeri nuk qeshte. Ai nuk qeshi asnjëherë. Kafshonte fijet e mustaqeve dhe shikonte të pandehurin nën vetulla. Herëherë bënte sikur donte të fshihej pas kurrizit të fqinjit, po më kot: shpatullat e tij të gjëra, trupi i tij i mbushur e i ngjeshur si top, s'gjente vend të strukej. Prapë dëgjonte, shikonte të pandehurin dhe bëhej gati të fliste, të thoshte diçka që i vërtitej majë gjuhës. Po prapë heshtte. Heshti dhe kësaj radhe, duke e shikuar të pandehurin me përdëllim e dhëmshuri. Edhe i pandehuri, kur gjente rast, shikonte nga ai dhe diç i fliste me vështrimin e hirtë të syve të tij të vegjël e të lodhur. Vështrimet e tyre kryqëzoheshin e përsëri shkëputeshin. Po kë-

saj radhe gazi s'kishte të pushuar. Burri shkopsiti këmishën qumësht të bardhë, zbuloi gjoksin leshtor, kafshoi çipin e mustaqeve të gjata dhe brofi në këmbë. Pasi shikoi me madhështi rreth e rrotull, thirri:

— Pushoni!

Një hop heshtje. Dikush kuisi. Të qeshura. Një zë:

— Sot Tahiri s'qenka në qejf!

Tahir Krasta përplasi këmbën pas dyshemesë. Një fjollë pluhuri ndriti në brezin e artë të rrezeve të diellit, që futeshin nga dritarja e madhe e sallës. Thirri:

— Pushoni!

Sakaq, atje, në mes të tryezës së gjelbër, kryetari doli nga tundia e ëmbël e dremitjeve. Kurse Taf Çapeku, me të dëgjuar atë britmë të njohur, u kthye i tëri nga Tahiri, që kishte mbetur në këmbë si një trung i goditur nga rrufeja. Dy burrat u shikuan përsëri sy në sy. *E nga ky shikim edhe një rëzit sikur u stepën, edhe heshtja ra ngadalë në atë sallë të mbushur dënga e plot vapë.*

Prokurori, që s'ishte ulur ende, vazhdoi:

— Zoti kryetar! Siç e shikoni, — foli ai duke u kthyer nga trupi gjykues, — i pandehuri Taf Çapeku është bashkëpunëtor me Xheke garsonen. Pasi vodhi depon në fjalë, ai shkoi në shtëpi të saj, se vetëm atje e ndjente veten të sigurtë. Unë kërkoj që Xheke garsonia të arrestohet pa vonesë. — Kaq tha prokurori, shikoi me inat rreth e qark dhe u ul duke trokitur me çok një cep të tryezës.

— Ore, s'jam unë hajduti! — briti Tafa.

— Folë drejt e mos dredho! — u nxeh kryetari.

— Drejt po flas, zoi kratar!

Sa herë që Taf Çapeku përgjigjej, Tahir Krasta ziente me vete e kërciste dhëmbët me të madhe. Apo s'kishte ky Tahiri një palë dhëmbë të bardhë qumësht e të mëdhenj si të kalit, që, kur i kërciste, e detyronin edhe kryetarin të tundte zilen mbi kokën tullace e të thoshte:

— I lutemi popllit aqe poshtë, qetësi-i!

E përsëri:

— I pandehur, kujt ja shite topat e letrës?

— Me zor thua zotrote, — u nxeh Tafa. — Oj! Unë i paskam vjedhur! Unë një herë mbaj mend të kem vjedhur. Pantallonat e brekët e kapidan Xhaferrit. E di pse? . Ç'i duhej kapidanit të lahej në Shkumbin pa brekë. Dhe ku! Mu aty ku fshataret përveshin kofshët e kalojnë vaun. Ja dogja me shkrepse. Nga inati. Dhe kapidani mbeti lakuriq për ibret. . .

Shpërtheu e qeshura. Vetëm Tahir Krasta kafshoi fijet e mustaqeve dhe heshti. Koka e kryetarit u tund. Xhandarët turfulluan. Rrëmujë. Dhe në këtë rrëmujë, vështrimi i Tahirit u ndesh me vështrimin e lodhur të Taf Çapekut.

«Tring-tring-tring».

— Pesë minuta pushim! — foli kryetari, duke shikuar me shqetësim kolegët e vet.

Para se të fillonte seanca e dytë, Tahir Krasta drodhi një cigare të trashë. Ngriti dorën dhe e hodhi përmbi kokën e dy xhandarëve. Cigarja ra në prehër të Tafës. Dhe Tafa e ndezi. E thithi thellë. E që nga larg falënderoi Tahirin me bishtin e syrit. Pastaj, secili u zhyt në mendimet e veta. . .

. . . Duke u zvaritur drejt depos së Stamlesit, Tahir Krasta u tremb. Ku ishte Tafa? U kthye dhe e gjeti rrëzë kapërcyellit.

— Pse nuk vjen? — e pyeti.

— Nuk vi.

— Ne vendosëm ta vjedhim bashkë depon.

— Ne s’jemi hajdutë.

— Ne duhet të jetojmë. As fenerët e mi, as nallanet e tua s’na mbajnë dot me bukë.

— E di. Po unë nuk vjedh. S’kam vjedhur kurrë.

— Edhe unë s’kam vjedhur kurrë, po sonte do vjedh.

— Unë jo.

— Ne s’po vjedhim ndonjë fukara.

— Njësoj. Ne po bëhemi hajdutë.

— Ne po vjedhim një shoqëri të pasur.

— Njësoj. Ne po bëhemi hajdutë.

Ishte errësirë e plotë dhe Tahiri nuk e shikonte dot fytyrën e shokut. Ai mezi dallonte trupin e tij të vogël, të lëshuar mbi kapërcyell. Dy shoqët qendruan një copë herë në heshtje. Pastaj heshtja u prish. Në fillim u dëgjua një kuisje e lehtë dhe e përmbajtur. Koka e Tafës filloi të tundet.

Edhe trupi i tij i vogël filloi të dridhet. Tahiri mbajti vesh. Uli kokën dhe përgjoi. Taf Çapeku po qante. Po qante me dënese.

— Pse? — e pyeti.

— Nga turpi! — u përgjegj Tafa dhe u ngrit në këmbë. Pranë Tahirit ai dukej si një fëmijë e parritur. I zgjati torbën me vegla dhe iku. . .

Të nesërmen u fol nëpër qytet se ishte thyer depua e Stamlesit. Dyshimi ra mbi Taf Çapekun. Dikush e kishte parë të ecte pas mesit të natës nëpër rrugicat që të çonin drejt depos. E arrestuan. Dhe pas tre muajsh e nxorën në gjyq. U bënë shumë seanca. Po Taf Çapeku s'e tha një fjalë me vend. Nga të pangrënët e nga lodhja që bërë sa një grusht. Tundej mbi karrige e mezi mbante drejtpeshimin. Kur i hodhi Tahiri cigaren, Tafa e shikoi si për t'i thënë: «Kusuret e tua po heq!». E kur Tahiri i hodhi cigaren e dytë, Tafa s'pati kohë ta ndizte. Mbi tullën e kryetarit tringëlloi zilja e vogël me xhufkë mëndafshi.

Seanca filloi. Si gjithmonë, Tafa u ngrit dhe qëndroi përpara tryezës së gjelbër. Ai ishte i shkur-tër, tryeza shumë e lartë. I pandehuri dhe kryetari i shikonin njëri tjetrit vetëm majën e hundës e lartë. Në seancën e fundit ra më shumë në sy dobësia e Tafës: i zverdhur, kokulur, buzëvarur, ai dukej sikur s'dëshironte asgjë, veç të shtrihej njëherë në atë dysheme, pastaj tym të bëhej. Sytë e tij të vegjël, gjysmë të mbyllur, tregonin se Tafa ishte futur thellë në mendime, hahej e brehej me vete, lidhte e zgjidhte kushedi se çfarë. Kafshonte buzët, lëvizte supat, ngrysej dhe përsëri treste vështrimin herë te

kryetari, herë te Tahiri, që kafshonte qimet e mustaqeve, i zhytur edhe ai në mendime të thella.

— S'kam vjedhur gjë, zoi kratar.

Sa herë që mbaronte fjalën, Tafa vështronte i frikësuar trupin gjykues, prokurorin, pastaj, si të kërkonte ndihmë, i hidhte një vështrim turmës, që kishte mbushur sallën deri te dera e koridorit, ku herëpashere jepnin çikë fytyra kureshtare. Koka e Tahir Krastës shquhej mbi të gjitha.

— I pandehur, folë drejt e mos dredho. Kum-kum-kum. . . Po kush e vodhi, pra?

— Hajdutët, zoi kratar. Unë s'jam hajdut.

Tahiri u tund e kërciti dhëmbët. Edhe stoli ku qe ulur rënkoj.

Dha e mori kryetari me Tafën, derisa më në fund u lodh e heshti. Pastaj ai priti që ta merrte fjalën prokurori, po, me sa dukej, prokurori i kishte mbaruar të gjitha rezervat e veta. Atëhere kryetari pyeti majtas e djathtas gjykatësit e topitur, po edhe ata s'deshën të flisnin.

«Tring-tring-tring».

— Seanca e dhjetë hapet nesër në mëngjes.

«Bobo! — u dëshpërua Tafa. — Edhe nesër po ky avaz!»

— Nesër?! — pyeti e briti ai me të keq dhe befas fytyra e tij e zverdhur dhe e lodhur u skuq e u bë flakë. — E di ç'ke ti, zoi kratar, unë them që ta mbyllim sot gjyqin.

Kryetari u çudit. Hapi sytë pa ngjyrë dhe shtangu.

— Ore, çfarë do ky gjyq nga unë? — briti sërish Tafa. — Ja ku po ta them: e zëmë se unë

e vodha Stamlen. Unë e vodha. E dëgjove zotrote? E vodha dhe mallin e shita që të nesërmen nëpër fshatra. A do më, zoi kratar? — foli Tafa dhe aq shumë ishte tendosur, thua se do t'i hidhej në grykë kryetarit. — Më hëngërt shpirtin. U bënë dy muaj që më mbani në gjyq. Ja ku e gjetët hajdutin. Unë jam. U kënaqët? Hë!

Një pëshpëritje e një «a-a-ah» i zgjatur fluturoi nëpër sallë dhe mori arratinë jashtë dritareve të hapura.

«Kum-kum-kum», u kollit kryetari, derisa «poplli aqe poshtë» u qetësua.

— I pandehur, na përshkruaj me hollësi dhe me imtësi dhe me saktësi dhe me urtësi rrethanat në të cilat kreve vjedhjen.

— Atë natë binte një vesë shi, mu si ai tollumi i bashkisë. . .

— Atë natë ishte mot i mirë! — ja preu fjalën, gërneta e prokurorit, pa marrë leje.

— A-a-a-a! Tamam. Mirë e ka zoi prokuror. Atë natë, pra, binte një vesë shi. . . — e nisi përsëri tregimin e vet Tafa dhe zuri të shpjegonte çdo gjë me hollësi. Na kishte parë çudi me vetveten Taf Çapeku! . . Ja kështu: largoi tjegullat. . .

— Ti nuk hyre nga çatia, po shpove murin! — ja priti kryetari.

— A-a-a-a! Tamam! Mirë e ka, zoi kratari. Kështu largova tjegullat, una, xhani vëllait dhe bulldum rashë brenda. . .

Merreni me mend, ai pikë Tafë, një pëllëmbë mbi tokë, si kleçkë e kallam, na e kishte hedhur në krahë kuintalin e letrave të duhanit si pa të keq.

Bile, duke dalë, na i kishte rënë në tokë një supara, një supara e vetme! Si kujtoni ju, se mos e la Tafa pa e marrë? Qe kërrusur me tërë atë peshë mbi shpatulla dhe «tak» e futi në xhep. E foli e foli Tafa, duke e mbushur tregimin e tij me ca «tak e tak e fët e fët», derisa u lodh jo vetëm ai që fliste, po edhe trupi gjykues që dëgjonte.

Vetëm një njeri, vetëm Tahir Krasta dëgjonte me sy të çaplyer dhe diç bërbeliste me vete. Qe vrejtur burri, qe zemëruar e s'po e mbante më karrigia. «Gënjen, horri, gënjen» murmuriti më në fund. Xhandari aty pranë iu kërcënua me gisht. Tahir Krasta heshti. Heshti dhe kafshoi mustaqet.

— E kështu, zoi kratar, kalova vaun unë, xhani vëllait, e. . . — e foli e foli, Tafa, derisa kryetari i preu fjalën. Hollësitë ishin të mjafta. Po, kur i erdhi radha prokurorit për të dhënë pretencën e tij, Tahirit ju errën sytë. Kujtoi se aq e pat burri. U ngrit dhe thirri, thirri aq shumë, sa turma u shkund, si të zgjohej nga një gjumë i rëndë.

— Unë e vodha Stamlen e jo ai! — ushtoi zëri i tij në sallë.

Heshtje varri. Kryetari shtrëngoi çipin e tryezës me duart e bardha. Koka e madhe, si satac, zuri t'i tundej e fytyra i mbeti pa gjak. Me përvojën e tij të vjetër, ai e ndjeu se gjyqi i vërtetë tani do të fillonte.

— Unë e vodha Stamlen! — briti Tahir Krasta për herë të dytë, kapërceu parmakët, që ndanin popullin nga trupi gjykues, dhe u ngul si shtyllë para tryezës së gjelbër. Pranë tij, si një filiz i venitur dhe i parritur, tundej Tafa. Taf Çapeku. Ai ishte

mjaft i lodhur e s'donte të mendonte më për asgjë. Dhe asgjë s'i bënte përshtypje. Tahiri e shikoi nga lart poshtë, i vuri dorën në sup dhe i tha:

— Shko e ulu në vendin tim, se po të merret fryma.

Tafa buzëqeshi hidhur dhe mbeti pranë Tahirit. Tahiri vuri duart në ije dhe iu drejtua për herë të tretë kryetarit të shastisur:

— More, a më dëgjove çfarë thashë unë?!

Kryetari ngriti kokën dhe shikoi me vëmendje fytyrën e Tahirit. Tahiri deshi të fliste, po kryetari kapi zilen dhe i ra. Kësaj radhe zilja tringëlloi shurdhër, dhe jo si zakonisht mbi tullën e kryetarit, po aty, nën mjekrën plot tul, ndërsa dora e tij ishte aq e lodhur dhe e pafuqishme, thua se do t'i këputej e do t'i binte mbi cohën e gjelbër.

Pas tij u ngryps prokurori. Lapsi i ra nga tryeza në dysheme. Xhandari ngriti lapsin. Sytë e prokurorit ishin ngulur te zilja e kryetarit, që binte pa pushim. Gjykatësi i shkurtër mbështeti mjekrën në buzë të tryezës dhe shikoi pa kuptuar asgjë. Qafa e gjykatësit të dytë qe futur në shpatulla, si e bufit para rrezeve të diellit.

Tahir Krastës nuk i pëlqeu zemërimi i trupit gjykues. E pa të udhës të thoshte nja dy fjalë të mira sa për t'i zbutur pak.

— Zoti kryetar! — foli ai dhe bashkë me zërin e tij edhe tringëllima e ziles u shua. — Mos kujto se jemi njerëz pa besë. Mos kujto se jemi popull hajdut, as unë, as ky Taf Çapeku që shikon këtu. Ne kemi lindur ashtu, siç ke lindur edhe zotrote. Po zotrote e ke të siguruar jetën, kurse unë. . . Unë,

ore, unë Tahiri, — dhe i ra gjoksit me grusht Tahir Krasta, se ju duk sikur kryetari e pyeti me atë të tundur të kokës. — Duro, zoti kryetar. Mos u mër-zit, se njerëz jemi edhe ne. Nëna na ka bërë të gjithëve njësoj.

Kur shqiptoi fjalën «njësoj» Tahiri vuri re se kryetari u drodh. «Tani erdhi në vete!» — mendoj ai.

— Kështu, pra, zoti kryetar! Pa na pyet njëherë me ç'punë s'jemi marrë? Më jep leje zotrote e t'i numëron Tahiri ty një për një! I shikon këto duar? — I zgjati përpara si dy lopata të mëdha. — Punoj fenerë e nallane, korita e samarë, edhe opinga, edhe misër kam mbjellë, po barkun s'e kam ngopur kurrë me bukë. Atëhere pa na thuaj zotrote, ç'të bëjmë ne të varfërit? . .

Tahiri heshti një hop. Kur ai shqiptoi fjalën «të varfërit», vuri re se kryetari u drodh për herë të dytë. «Ashtu de! — foli me vete. — Tani e mblo-dhi mendjen top!».

— Kështu, pra, zoti kryetar, — e nisi fjalën Tahiri. — Ç'të bëja tjetër? Vendosa të vjedh. Dhe vodha. Po nuk vodha në derë të fukarasë. Stamlen vodha.

Kryetari u shkund. Tahirit i mbetën fjalët në gojë. Gjykatësit as jepnin, as merrnin. «Pse rrinë si gurë varresh?» — pyeti ai.

— Kështu pra, zoti kryetar, — foli Tahiri, duke peshuar mirë me të dyja këmbët, — prandaj jemi bërë hajdutë. Kanë ardhur kohë të këqia; se, po të qe ndryshe. . .

— Çfarë po të qe ndryshe-e-e! — briti krye-

tari, ndërsa xhybja e tij e zezë mori veri dhe mbuloi tryezën e gjelbër.

Zilja u ngrit përsëri mbi tullën e kryetarit dhe, duan të thonë, se tingulli i saj vazhdoi të dëgjohej edhe kur xhandarët e pastruan sallën e gjyqit, edhe kur portat qenë mbyllur e pulltosur mirë.

* * *

Seanca u mbyll e s'u hap më kurrë. Pas disa orësh, nën tundimin e një maramenthi të lehtë, kryetari firmoi këtë raport:

«Naltmadhnisë së Tij, Zogut të Parë, mbretit të shqiptarëve, Tiranë.

Prej qershorit e deri në gusht të vitit 1938, në Elbasan u zhvillua gjyqi i një të ashtuquajturit hajdut. Që në seancën e parë, i pandehuri dhë shenja të rrezikshme. Po, dale e me ngadale, puna erdhi që aty sa ai filloi të tallej, kurse populli aqe poshtë qeshte. Kjo asht një provë e gjallë e lidhjes midis popllit dhe të pandehurit, të cilit i doli përkrah personi i rrezikshëm, Tahir Krasta, me qeleshe, pa shenja të veçanta, i gjatë dy metra e me mustaqe. Në gjyq u shqiptuen fjalët: «Nana na ka ba të gjithëve njësoj». Pak ma vonë: «Të varfërit». Pak ma vonë: «S'ngopemi me bukë». E ma në fund personi në fjalë e plasi sheshit kur tha: «Kanë ardhë kohë të këqia, se, po të qe ndryshe...» Mu këtu, në këtë pikë, trupi gjykues dyshoi se i quejtuni Tahir Krasta ishte i kuq e komunist i rrezikshëm.

Naltmadhni, pas një konsultimi, ne e pamë të

arësyeshme t'i jepnim fund këtij gjyqi, që kishte qëllim provokimi. Kjo asht punë shkatërrimtare e të kuqëve. E, për këtë shkak, gjendja e popllit të Elbasanit asht acaruem, e prandaj i lutemi Naltmadhnisë së Tij, mbretit të shqiptarëve, që të urdhënojë ministrin e punëve të brendëshme për të nisur nga Tirana me urgjencën ma të madhe forca të xhandarmërisë, se këto forca që disponojmë ne këtu nuk na mjaftojnë. Përsa i përket sa xhandarë duhen nisun, gjykojeni vetë, Naltmadhni, se qyteti i Elbasanit, ku jemi ne, asht fare gropë, kurse rreth e qark asht i rreth e qarkuem me male».

Ditën tjetër, maqinat që sollën forcat e xhandarmërisë sulmuan qytetin nga të katër pikat themelore të horizontit: nga Tirana, nga Peqini, nga Gramshi, nga Librazhdi.

Pritej të plaste nga çasti në çast? Aty ku fëshfërinin gjethet e plepit, aty ku krakiste ndonjë stërqokë, ose mjaullinte ndonjë mace, aty gjendeshin dhe xhandarët me helmata e me thika synjitat.

Ja, kështu e pësuan atë vit qyteti, Tahiri e Tafa, të cilët prisnin në birucë të dilnin përsëri në gjyq. Në gjyqin politik. Po ata edhe kësaj radhe vendosën të mos vinin avokat. E ç'u duhej avokati atyre? A s'ishin vetë të zotët e gojës?! Ata donin punë e bukë e jo llafe!

PORTOKALLET

Ishim duke hyrë në qytet kur autobusi ynë, papritur e pakujtuar, frenoi në vend. Udhëtarët u shkulën nga fronat të trembur e vetë, që isha në krye, desh i hipa shoferit në shpinë. Po ky çeli derën me vrull dhe, ndërsa hidhej jashtë, i dridhej bulçia e majtë. Si zbriti, vuri duart në ije dhe me fytyrë të ngrysur shihte njeriun me kazmë në dorë që desh e shtypi. Ky i fundit, nga sulmi i kanosjeve, u ndal si një maqinë që i këputet zembreku, uli kryet dhe heshti.

— Jo jo, nuk të shtypja, — foli shoferi, — të pashë, të njoha dhe kaq, bjeri kazmës, qen!

Të gjithë vështruam njëri-tjetrin në sy e ngritëm supet. Autobusi u vu sërish në rrugë. Flokët e shoferit qenë ngritur përpjetë, po megjithkëtë ai u foli miqësisht dy tre fëmijëve, që i prenë rrugën dhe fare në fund, kur autobusi qëndroi në agjensi, shoferi lëshoi një psherëtimë, sikur deshte të fshinte me të ndonjë kujtim të largët e të zyrtë:

— Të më falni udhëtarë, njerëz prej gjaku jemi dhe. . .

Kureshtjen time unë e kënaqa ditën kur shoferi, Vangjel Veriga, kishte pushimin:

«Është një histori e dhimbshme, më tha, sapo u shtruan në bisedë. — Sigurisht ti je djalë i ri dhe nuk di gjë nga ajo kohë kur unë isha çirak, ndihmës, qen dhe baltë. . . Pardje ti nuk e njohe njeriun me kazmë, por ai më njohu mua. Ai ka qenë ustai im në vitet e para kur unë dola në jetë për të mbajtur shtëpinë me bukë. Më kishte çirak në «hambarin» e vet, më dërgonte ku kishte punë, më kishte mësuar të fshehtat si të sillem me klientat e tij. Bie fjala, i vinin tre katër miq në dyqan, unë shkoja në kafenenë përtej e porositja me një mënyrë pak të çuditshme: «katër kafe të mira e një për ustanë»; kjo donte të thoshte; katër kafe dosido e një kafe të mirë. Di ja si duhej përcjellë ky e si ai tjetri, cilin e deshte ustai e cilin jo. Nuk do të tregoj si më mbante pas në pazar me shportë e thes në dorë, gjëra të vogla ato. Po le t'i biem shkurt: Ai qe hambarxhi. Po dale se ti mbase nuk e di ç'do me thënë. . . Hambarxhi quhej një pasanik që grumbullonte bereqet e çfarëdo malli tjetër. E vendoste në depot e veta dhe pastaj priste shkurtin, kur shtrenjtohej, e ca më shumë lutej të bëhej ndonjë zi buke dhe të mblidhte lëkurët. . . Zoti Nikolla, i tillë qe. Nga fytyra ka qenë burrë i pashëm, me sy gjithë të qeshur, me gaz në buzë e uzurë në majë të gjuhës.

Ka qenë dimër, tregu qe zbrazur nga portokallet dhe ustai nuk kishte asnjë kokërr në depo. Thërriti shoferin e tij, Mihan, dhe kërkoi të bëheshin gati për udhë: U nisëm me shevroletin e tij për në Sarandë. Ustai, Miha dhe unë, si ndihmës. Që këtu ngarkuam fasule. Shpina ime i vendosi një për një thasët në karrocerinë e kamionit dhe u nisëm.

Ishte dhjetor i vitit 1943, kohë lufte. Sa arritëm në Sarandë, shitëm mallin shpejt e shpejt dhe ngarkuam portokaj. I mbuluam mirë me mushama dhe u nisëm pas mesnate. Ustai bënte hesap që nga mbrëmja e ditës së ardhshme të mbërrinim në qytet.

— Shkelja gazin, Miha, — urdhëroi ustai dhe Miha ja shkeli gjer në fund.

Qe ftohtë atij dimri; xhamet anës na u veshën me okitë që sapo muarëm përpjetë Muzinën, kurse xhami përpara vishej me avull, ndërsa fshirëset venin e vinin si fshesa të vogla dhe e fshinin. Sido-kudo afshi i nxehtë i motorit nuk qaste akullin atje. Po u duk se kjo ishte veç e përkohshme, sepse sapo kaluam Gjirokastrën e i hymë Grykës së Këlcyrës, ndërroi gjendja. Xhamat e anës u veshën me akull, ndërsa xhami përpara zu okitë. Pa ndaluar maqinën, delja vetë nga kabina në parafango. Gryeja ciflat e akullta me ksistër e sërish futesha brenda. Anëmbanë frynte. Suferina vërvitej në qiell, ulërinte pas xhadesë sa na duhej të qëndronim herë pas here, sepse, sado të forta që ishin dritat, nuk shquanim dot përpara. Ustanë e mbanim në mes të kabinës, ai kishte mbështjellë këmbët me kuvertë deveje, mbante pallto stofe të trashë, dorëza lëkure, galloshe të holla mbi këpucë e një shishe konjak në dorë. Ngrinte pijen herë pas here e mua më xixëllonin sytë pas «Barbarosos» që shkëlqente nga ndriçimi i yjeve të artë mbi etiketë. Një herë të vetme ja zgjati edhe Mihas, po kur prisja të ma jepte edhe mua, ai hodhi një vështrim të urrejtur mbi buzët e mia e foli:

— Mblidhu ore, se na nguce...

Unë bëja çmos të strukesha fort mos zija shumë vend dhe i kaloja çastet e mia nën peshën e një frike të patreguar. Çdo njeri që hasnim rrugës, më kallte lemerinë. Ndonjë udhëtar e ngrinte dorën, si përshëndetje, e mua më zinte tmerri: «Bobo — mendoja — ky po na kërkon vend në maqinë». Se e kisha pësuar edhe herë të tjera; le të që dimër a verë, ustai të zbriste nga kabina për pesë lekë të shkreta. Kur qe puna për fitim ai shiste dhe të jëmën.

Dita na u hap dhe gjer në Përmet nuk na ndodhi gjë. Zbritëm këtu dhe u futëm në një kafene. Ustai shkoi të ngrohet pas banakut, kurse ne me Mihan muarëm nga një çaj. Pas xhamit dukeshin fëmijë me çomage nër duar e qese në shpinë, nër duar mbanin gështenja të ngrohta; një gegë shiste hallvë koskë, një tjetër me një ibrik të bardhë shiste kupa me salep të nxehtë. Topa pupagjeli me sheqer ishin vendosur në një vitrinë karshi. Më kishte kapur malli dhe shihja si i shastisur përjashta kur Miha më foli: — S'i kemi punët mirë.

— Pse, o Miha?

— S'e shikon? Ai po bën pazar me një udhëtar.

Kur ngrita sytë andej pashë ustanë me gisht të ngritur lart:

— Një, i thoshte, një napolon kartë gjer në Korçë. . .

Mua më kapi tmerri.

— Mos u tremb! — më dha zemër Miha, — do t'i flas unë.

Nuk kaloi ndonjë çerek ore dhe ustai doli kë-

tej. Pas i vinte udhëtari me valixhen në dorë, i veshur dhe i mbajtur mirë. Dukej se do të qe nga tregëtar e përpjetë.

— Ndize motorin, shofer — urdhëroi ustai, — kemi edhe një «pasagjer». Ti Vangjel hidhu lart... Unë mbeta. Miha e hoqi mënjanë.

— Të bëj rixha, o usta, po gjynah për ndihmësin, është ftohtë, kiamet, nuk qëndrohet jashtë.

— Hajde, hajde, se e di unë atë punë, ti shih timonin aty. Vangjeli ëshë djalë, ehu kur isha djalë unë...

Atëherë guxova edhe vetë.

— Djalë vërtet, usta, por njeri jam, nuk e shihni si ulërin veriu!

Ai ktheu shpinën e nuk foli fare. Vetë u bëra për të lidhur buzën. Nofullat nisën të më dridhen dhe sytë m'u mbushën me lot. «Duro, o i biri i fukarajt, — i fola vetes, — duro e mbaj veten, ke njerëz në shtëpi, prindër për të pleqëruar, motra për të pajuar... dhe ju nofulla mos u dridhni tani, prisni, keni kohë».

Mbeta si gur varri te rrota e parë. Miha më dha dorëzat e tija e futi një bidon me ujë pranë vetes. Pastaj më foli ngadalë:

— Bëhu burrë, do ta qëndroj maqinën dëndur rrugës që të ngrohesh pas motorit.

Sa zura të hipi në karroceri, më foli ustai:

— Shiko mos rrish mbi mallin, unju mbi fuqinë e benzinës.

Dhe fuçia ishte mu në fund të karrocërisë nga krahu i majtë, që veç të ftohtit do më troshaniseshin edhe zorrët. Po këtë kush e qante!

Në një të përpjetë, filluan edhe ethet e mia. Më ishte i kotë mundimi për të ndaluar nofullat mos shkallmoheshin. Veç mbaja gjuhën kutulaç nga frika se mos mbetesh edhe pa të. Trupi m'u bë dru, këmbët nuk i ndjeja dhe vetë dridheshja. Nga gryka zunë më delnin ca rënkime që ngjanin me agullimet e ujqërve në janar. Po ç'mund të bëja tjetër, veçse të duroja? Pas ndonjë ore Miha më foli:

— Si dukesh, Vangjel?

Ja ktheva përgjegjen me një krahasim që nuk shkruhet në kartë. Lutesha që mos shpohej ndonjë gomë. Dhe për fat nuk u shpua. Më dukej se maqinës, hekurit, ju dhimbsa unë, po ustait jo. Ai për një napolon kartë më la të ngordh. Pak më tej, Miha frenoi.

— O Vangjel, — më thirri, zbrit se na u zu tubi i karburantit.

Këtë e kuptova menjëherë. Ishte puna që të ngroheshja unë.

Çelmë kapakun e motorit.

— Si dukesh? — foli shoferi ngadalë.

— Keq, o Miha, keq...

— Mos qaj, — më tha, — mos e lësho veten, nuk dua të qash në sytë e tij, të merr për ters dhe të pushon nga puna. Do të lëshoj ujin e nxehtë të radiatorit... (aty për aty ktheu mendje) jo, jo se mos qullesh e bëhesh më keq, por ver duart afër motorit. Ja, atje mbi atë tubë bëjmë sikur ndreqim diçka.

Nëpër të çarat e mbulesës hodha një sy nga kabina. Dukej se atje muhabeti kishte shkuar thellë.

— Dolën miq, që u daltë shpirti nga hunda.

Unë ngrohja duart, kurse ai nxori vidhat e kabileton e një kopertoni të brendshëm.

— Do ta mbushim me ujë të nxehtë nga radiatori, veç ta marrësh zvarrë, mos e shohë ai.

Unë hapa çelësin e radiatorit e ai zbriti, mbushi llastikën me ujë të nxehtë. Pastaj e zvarrisi prapa e ma shkeli syrin nëpër kandelat.

— Gati, usta! E ndreqëm!

Sërish u vumë në rrugë. Këmbët i ndjeva më mirë, por kjo ishte një ndihmë sa bujare aq edhe jetëshkurtër. Pas ndonjë çerek ore llastika u ftoh krejt. Ngrica, era, suferina, cikërimat e dëborës më vërsuleshin nga të gjitha anët e unë nuk kisha me se të mbrohem veçse një gjysmë kapoti të vjetër që kundërmonte naftë e vaj. Mendova të ha një portokall. Ngrita një kind të mushamasë dhe mora një kokërr. I hoqa lëkurën me dhëmbë se gishtat nuk më punonin. Po nuk qe e mundur ta haja, portokalli qe i ftohtë dhe m'u duk i hidhur si helm. Jo sikur do ta haja, po sikur do të më hante. Shihja malet anash, pishat e rënduara me borë, ndonjë ujk që rendte si i marrë nëpër akuj, ortekë bore që rrëzoheshin nga majat. Diku larg e larg dëgjova të shtëna armësh e mendoja:

«Ku jeni o shokët e mi, ku jeni, o partizanë, a nuk delni këtu në mes të kësaj batërdie e t'ja shtrojmë me portokaj, t'i kallim zjarrin maqinës dhe të ikim larg, tutje nëpër foletë tuaja!.. Ejani, unë ju dua sot këtu, të shihni hambarxhinë si e ka lënë çirakun të vdesë nga e ftohta, ejani të shihni një shëmbull të gjallë se si vuan e heq fukaraj, ejani!..»

Asnjë përgjegje për mendimet e mia. Veç era ulërinte dhe motori grindej, duke tërhequr me mundim barrën e rëndë. Zinxhirët e rrotave të pasme tringëllinin pas akujve dhe tymi mavi i motorit zhdukej sapo delte. Sa vinte ndjehesha më keq. Pëqiri po më ftohej, ky ishte fundi im; ma kishte mësuar im gjysh prej kohësh. Ai kishte qenë qiraxhi në kohë të Turqisë: «Po t'u ftoh vetja, — më thoshte, — vajte, mbarove, ke vdekur, pra bëj çare me kohë».

Por diçka duhej të bëja. I duhej gjetur një rrugë së keqes, një çare, një mënyrë. Kam vënë re në jetë, se kurdoherë që i kam thirrur nevojës, kjo më ka mësuar. Nga maja e së përpjetës që po zbrisnim pashë një kalorës. Një i dytë po e hiqte kalin e një njeri i tretë po e mbante për krahu kalorësin. «Ky do të jetë i sëmurë, — mendova, — dhe i sëmurë rëndë saqë e kanë shpënë tek mjeku në këtë cikmë» Sa u ndeshëm përballë me ta, unë u bëra shenjë dhe u flakërita pesë portokaj ndër këmbë. Kali qëndroi, e ai që e tërhiqte u turr pas kokrrave pastaj ngriti duart e më përshëndeti. Edhe i sëmuri me fytyrë mbuluar me shall të zi, u kthye nga unë e më përshëndeti. Kjo më gëzoi e sikur më ngrohu. Se si thotë fjala: Bëj të mirë e hidhe në det.

Tani që hodha çapin e parë, duhej të hidhja edhe të dytin edhe të tretin.

Po kalonim në Tri Urat. Grykat oshëtinin nga era dhe thëllimi priste si brisk. Asnjëri nuk dukej kurkund. Por kur sheh lumin e madh që gurgullon zhurmëmadh nëpër akuj, të ngjallen kaq dëshira, kaq mendime. . . Se lumi është i madh, i gjatë që

këtu e gjer në det. Dhe gjer në det anësh tij ka njerëz, ka fëmijë që koloviten me slita në akull, që e kapërcejnë me ura e lesa. Na, o lumë, merr portokaj, nanurisi mbi valët e tua e shpjeri tutje, larg, t'i marrin fëmija ndër duar, të qeshin, të gëzohen.

Hakmarrje! Hakmarrje! — sa e ëmbël që je!

Më muarën zjarr krahët nga hovi i hedhjeve dhe sikur nuk e ndjeja më të ftohtët e parë. Kaluam Leskovikun, Sotirën, fushëzën e saj të vogël dhe maqina filloi të zbresë nëpër Gërmenj. Kalamanët e shkollës, si e kanë zakon u turrën pas saj. Unë s'e bëra të gjatë. . . Fillova t'i qëlloj me portokaj. Një, pesë, dhjetë, njëqind. Fëmija sikur u tërbuan nga gëzimi, rendnin si të marrë duke u rrëzuar nëpër dëborë. Motori ulërinte, automobili vërvitej përpara e fëmijët fishkëllonin duke treguar në pëllëmbë portokajtë e verdhë. Një çamarok i vogël po rendte akoma pa pasur gjë ndër duar. Rrëmbeva pesë kokrra e ja hodha. Turma ulërinte nga gazi e mësonjësi i çuditur doli te qoshja e shkollës e tundte dorën me gaz në fytyrë. Për çudi, e ndjeva veten fare mirë. Gëzimi i të tjerëve ta ngroh zemrën, por edhe gjithë ato lëvizje të shpejta duke hedhur portokaj. . . të merr trupi zjarr. Mendova një çast: «Kjo që bëj është vjedhje, flakërij mallin e botës, bëj mëkat». Por një zë tjetër sikur më foli në vesh:

«Mirë se ti hyn në hakun e tjetrit, po ai tjetri atje brenda ç'bën? Atë, si thotë fjala, as pleshti nuk e kafshon prej një humbjeje të tillë, kurse duke të lënë ty këtu. . . po ta merr shpirtin, po të mbyti. E përse? Për një napolon kartë.» Po sikur të më

pikasë? Do kërkojë shpagim. Po çfarë t'i jap unë? Krahët e mi! E mirë, ai i ka se i ka. Ku të dalë pra. O burra! Afër Shalësit një tufë çunash po nxirrin dushk të thatë nga lisnikët. Në fillim ata u trembën, pandehën se i qëlloja me gurë. Pastaj u mblodhën dhe zunë të shiheshin sy ndër sy. E kuptoja që nisën të brohorasin, të çirren, të thërresin, po nga zhurma e fortë e motorit nuk dëgjoja gjë veçse shihja gojët e tyre që gati çaploheshin. Ata vraponin, unë i qëlloja gjersa krahët m'u lodhën e gjaku më vërshonte me forcë. Trupin e ndjeja valë dhe zemrën e kisha gjithë gaz.

«Ai qen mendon se unë do të ngordh këtu. Ku ta dish? Ai mbase nuk mendon fare për mua. Ose mendon si për ndonjë qen. Por, jo, jo, unë nuk ngordh, jo, unë do të rroj, unë jam djalë i ri, shokët e mi, luftojnë maleve. Ah sikur një nga këta portokaj, një i vogël fare, një mandarinë fundja, një e tillë të bëhej bombë, t'ja vërvitja sipër ustajt, ta bëjë copë-copë e të merrja malin përpjetë. Po sikur të rrëmbej manivellën, t'ja fut mu në kokë, t'ja dërmoj kafkën e të kërcasë malit!»

Hakmarrje! Hakmarrje — sa e ëmbël je!

«Po ç'del nga një vrasje e tillë? Asgjë. Në u shoftë ky hambarxhi, ka të tjerë. A prishet godina po i hoqe një gur? Jo. Duhet hequr gjithë gurët që të shëmbet kjo godinë e vjetër. Dhe vetëm kështu ngrihet pastaj godina e re. Po, dale, ku i kam dëgjuar këto fjalë?

Çudi! Unë që kam kurajo edhe ta vras, qëpari mendoja se është mëkat që flak portokajtë. Ha, ha, sa budalla që isha!»

Ndjenja të çuditshme po më lëvrinin përbrenda, por kryesorja qe se ndjehesha mirë.

Dëgjova zërin e shoferit që më pyeti?

— Ej, Vangjel, si ndjehesh?

— Mirë, Miha, jam fare mirë.

Diç bisedonin brenda e m'u duk sikur shoferi më fliste akoma. Pa i fola:

— Mos the gjë, Miha?

Ai zgjati kokën nëpër dritaren e kabinës:

— Jo, jo, ustai flet, thotë se Vangjeli është djallë i fortë, duron shumë, i zjen gjaku... dëgjon?

— Ashtu vërtet, gjaku më zjen, po, po.

Në Korçë arritëm më të mugëtirë. Përpara se të filloja nga shkarkimi, ustai i hodhi një sy mallit.

— Të shohim një herë, mos kanë ngrirë rrugës, po ti, mor malukat, — m'u shkreh mua, — sa copë farmakose?

— Të betohem, usta, as edhe një — dhe nuk gënjeja.

Por sa çeli mbulesën ai mbet në vend. I gjithë fundi i karrocërisë ishte bosh.

.....
— ... do të m'i paguash gjer në santimin e fundit. Dy muaj rrogë i ke brenda, e sapo të mbarosh zhdëmtimin, të mos t'i shoh më sytë. Në hambarët do mos shkelësh më, hajdut i keq, merr samarë e Hodos dhe qëndro ti në vend të hamallit, Hodua në vendin tënd.

Asaj nate nuk më zuri gjumi. Në mëngjez dola që të takoj Gaço Vidhën. Ky ishte hidraulik, dhe më afronte për bisedë gjithnjë. E gjeta në oficinën e Vasilit duke ndrequr një tubë. Ja tregova gjithë ngjarjen.

— Po ç'ke ndër mend të bësh? — më pyeti ai.
Ju përgjegja menjëherë: — Kam vendosur t'i kthej
portokajtë në bomba.

Ai lëshoi matravidhën e më pa në sy.

— S'ke frikë nga gjithë kjo e ftohtë?

— Jo, o Gaço, unë jam i fortë, duroj shumë,
unë u ngroha duke flakëritur portokaj. . . kurse po
të hedhësh bomba.

Atij i qeshi nuri e më ra në sup.

— Veç kam një hall, — i shtova, — si do t'i
bëhet çareja familjes.

— Për të mendojmë ne, nuk je ti i pari. Nisu!

Të nesërmen po ngjitesha përpjetë malit të
Mborjes me një copë kartë në gji. Nëpër shkëmbenj-
të e avushës thepa-thepa, ulërinte veriu. Bota ish
bërë kallkan, kurse mua më dukej sikur shihja për-
para kalamaj me portokaj nër duar, tek çirreshin
e këndonin në një valle gazmore.

AI QË TALLEJ ME URINË E TJETRIT

Do t'ju tregoj një ndodhi nga e shkuara, për ato kohëra, kur edhe iriqi mbështillej nën gjambat e tij, si bujku nën shark, nga frika e Myftar bej Vadhizës, zot mbi tokë e zot mbi rob, atje në zemër të Myzeqesë. Megjithëqë ajo kohë shkoi dhe erdhi një mot që bëri të dridheshin edhe bejlerët atje nën lëkurë të tyre, prapëseprapë do t'jua rrëfej këtë ndodhi, historinë e xha Liut dhe të birit, Kolit, djalë që s'i mbeste as qerrja as opinga në baltë, ç'i punoi Myftar bej Vadhizës, si ja lëriti mishin e barkut dhe si e bëri që të presë një zakon fort të vjetër.

* * *

Xha Liu ishte një burrë plak. Kishte dy djem, me kokat atje lart dhe një çupë që e pat martuar përtej lumit, në dherat e buta.

Shpeshherë e dëgjoje Xha Liun të grindej me vete e të pështynte poshtë e përperjetë, sepse, siç thoshte dhe vetë, nuk e kishte ngopur ndonjëherë barkun, një të ngopur të shëndoshë, që të të sjellë

paqe në zemër e gjumë në qepalla. Së ndjerës Fro-sinë, kishte tre vjet që i kishin zënë kockat rehat nga gërnja e plakut dhe e kishte lënë të varfërin xha Liu në mes të dy nuseve, që s'para ja mbanin nderin dhe sininë.

Xha Liut, tani në pleqëri, nuk i bënë duart më për punë parmende e nuk merrej me gjëkafshë, veçse për çeplendi, kthehej në kasolle kur e shtrëngonte uria dhe mbllaçiste copën e misërt kur ja sillte nusja e vogël. Thoshin për të se shpirtmadhja grua nuk e kishte ngopur ndonjëherë nga duart e saja, se nuset e tija e shikonin në ninëz kur shtrohej në sofër dhe hante si i paparë me sy, se barkun e kishte mjaft të madh për koçekun e tij të vogël. Po, xha Liu, shikonte udhën dhe as që çante kokën t'ua shpinte gjuhën në vend bashkëfshatarëve që merreshin me barkun e tij.

Po, a kishte punë e zanat ky Liu?.. mund të pyesë ndonjë. Kishte. Në fshat, dhe mik në vafsh, nuk rri dot pa punë e jo plaku ynë, që ishte mësuar e i hanin duart sa herë i ndjente bosh. Edhe mjeshtërinë që i mësoi moshë e nevoja s'e kishte të keqe. T'i gdhente e t'i mprehte ata hostenët sa që rrudhnin fshatarët nga anë e anës për të vënë në dorë një hosten dru frashëri, me atë bodecin e të holluar si gjilpërë. Edhe qetë e ndjenin keq këtë thumb të hollë, që të kafshonte tulet, posi grenjës dhe, si rrudhnin nja dy herë lëkurën e trashë të vitheve, ja merrnin rrugës me link, aq sa u trokoshiste barku nën vete.

Gjithë veglat e plakut ishin një brisk i madh briri, veshi i të cilt, shkuar nëpër një gjalmë të dy-

llosur në vruk, nxirrte kokën nga xhepet e gjera të shallvareve, si dhe nga një gjysmë lime, pjesën tjetër të së cilës e kishte bërë një masat me të cilin, rrinte e kaliste me orë të tëra tehun e mpirë të thikës. Me këto allate të nxirrte xha Liu nga duart e tija ata farë hostenë, që kishin marrë dhenë për të shëndoshë e të lehtë që ishin. Në fshat, kur ja shpije ndonjërit në majë të hundës, të hakërruhej:

— Rri uzur o i uruar se do të hash kurrizit hostenin e shëndoshë të xha Liut...

Të tillë ishin hostenët që punonte plaku. Thoshin se thumbi i tyre bënte edhe buajtë që ta shikonin shtrembër e me gjysmë syri këtë xha Liun tonë.

Atë që pata për të thënë mbi xha Liun, e thashë, po historia e tij nuk mbaron me kaq. Një ditë edhe barku afif i plakut u mbush dhe u mbush aq shumë sa u shemb e plasi si mulla e pulës së detit, kur zotërinjtë e mirë i hedhin me të dyja duart një javë përpara festave.

Dhe ja si rrodhi puna:

Në fshatin Kumas të Myzeqesë, se xha Liu ishte nga Myzeqeja, kishte konakët edhe i madhi i fshatit, Myftar bej Vadhiza. Tregojnë se ç'nuk tregojnë për këtë bej, po unë nuk do përsëris sa thuhet për të, se, ndoshta do t'ja keni dëgjuar emrin dhe namin, po do të qëndroj tek një teke e tij e vjetër, e cila ka lidhje me urinë e xha Liut tonë.

Thonë se Daut beu, i gjyshi i beut tonë, pas-kish zbritur në Kumas të Myzeqesë mote të shkuar, që përtej, nga Arrasi i Mallakastrës së butë. Se si u

bë zot i gjithë atij malli, pleqtë e asaj kohe, që e kishin arritur, e rrëfejnë kësisoj:

Në kohërat kur sulltani nxori në shitje tokat belik të Myzeqesë, qëlloi të ishte mytesarif në Berat një turkoshak, me emrin Kadri Pasha. Ky pasha, si gjithë shokët e tij, me të vjedhur e me të grabitur kaq e kaq herë të tregut të Beratit, që e hapte natën me pazvanët dhe e gjykonte ditën me kadiun e me ryshfete e bakshishe që mirrte andej-këtej, sikur të kishte patur jo një po dhjetë palë duar, na kishte bërë para të madhe. Në pleqëri, kur tha të hiqej nga buka e sulltanit, i pat mbetur peng që s'kishte vënë ndonjë çiflik atje në Myzeqe. Edhe tani që po shiteshin çifliqet e qeverisë për një copë bukë, Kadri Pashaj s'po ja mirrte dot terzinë të shtinte në dorë arat e lakmuara, sepse ligji ua kishte ndaluar zyrtarëve turq të blinin tokat e shtetit, të nxjerra në tellall. Dha e bot Kadri Pashaj, një muaj të tërë që t'ja gjente volinë kësaj pune dhe, atë që i deshi zemra ja kishte marrë tani përsipër truri. Meqë mendja e hollë e turkoshakut ishte e prerë për kësi punësh e meqë s'ka ligj që nuk mund të zihet gjëkund, ashtu siç nuk ka poçe pa vegje, edhe kësaj së keqe ja gjeti shërimin meh-muri turk: Thirri në Berat Daut efendinë, spahi në Arras, shok taborri e mik shtëpie, ja hapi zemrën dhe i tregoi se si qëndronte puna. Kur pa që edhe këtë herë efendiu nga Arrasi vuri dorën në zemër dhe e ledhatoi me një buzëqeshje të hollë plot lakmi, pashaj i Beratit hapi grykën e qeses dhe i dha para, që të blinte në emër të vet, po për të, çiflikun e begatë të Kumasit, plot ullishta, vreshta

e tokë buke; i mori fjalën se do t'ja kthente këtë çiflik me të bërë emër pashaj dhe i kërkoi më në fund se me ç'farë mund ta shpërblente për këtë shërbim të besës. Daut Vadhiza e falënderoi për këtë besim që po i epte dhe i kërkoi një borxh sa për të blerë një ullishte aty në të rrëzuar të fshatit. Kështu, si në endërr, Kumasi, çifliku më i bukur i atij krahu, u bë pronë e Daut efendiut. Që atë ditë, megjithëse bota u çudit se ku i gjeti tërë ato para efendiut me gjysmë opinge i Vadhisë, e thërritën bej.

Emri është emër në këtë botë dhe Daut bej Vadhiza, pasi u bë bej, nuk kishte qejf të kthehej prapë në efendi. Vërtet, ujdia me turkoshakun ja kishte rritur nepsin që të bëhej zot i vërtetë i Kumasit, po si t'ja bënte me pashanë e Beratit që perëndia e Sulltani i kishin dhënë shëndet e fuqi?.. Ylli i tij i mirë nuk e la të prishte shumë: Një ditë, kur Kadri Pashaj kthehej nga Kumasi, (të cilin çdo javë shkonte e shikonte) ra liksht nga pela dhe vdiq sakaq e kësisoj s'arriti të puthë dot fermanin e tekahyllëkut e të gëzonte hapët e faqe botës çiflikun e tij të Kumasit. Bota thonë se Daut bej Vadhiza i kishte lëshuar, që pas, zekthin pelës së sertë të pashajt, po kjo s'ka fort rëndësi. Pa shkuar mirë moti, Daut bej Vadhiza u a la trashëgimtarëve të pashajt atje në Anadoll borxhin që kishte marrë për ato njëqind rrënjë ullinj në të rrëzuar të fshatit. Sa për çiflikun e Kumasit, të drejtën, Daut beu priti, me zemër të ngrirë, mos i dilte i zoti, po, siç duket, pashaj e pat marrë të fshehtën me vete. Meqë gjuha në gojë s'është vulë

në dyll që të qëndrojë në vend mot e jetë, Daut bej Vadhiza e hëngri fjalën dhe shpëtoi kësisoj edhe emrin e mirë të pashajt edhe çiflikun e tij të majmë. Kështu, pa shkrehur top e pa thyer gjë shat, efendiu na u bë zot i vërtetë i Kumasit, drejtoi kurrizin, kreu mustaqet dhe, kur e thërrisnin tani e tutje «beu i Kumasit», nuk bënte më sikur s'dëgjonte.

Po, nipit të tij, Myftar bej Vadhizës, s'ju desh as të heshte as të fshihte gjë për t'u bërë zot i çiflikut. Ai e trashëgoi, në zemër të paqme, drejt e nga i ati. Pikërisht për këtë ai fitoi, me kohë, një zakon të keq fort: rrinte gjithë ditën shtritur në minder dhe kënaqej duke gogësitur vetë e duke dëgjuar të gogësinte paguri i rakisë, sepse, me të mbaruar së gogësituri vetë ja jipte pagurit të rakisë me «gu,gu,gu...» Siç e shikoni, Myftar beu nuk trashëgoi nga i gjyshi dhe i ati as punën, as dhelpërinë, po vetëm çiflikun, minderet dhe gogësimën. Po sidoqoftë, këtë trashëgim ai e pasuroi tepërt me teke të tjera dëfrimi.

Duan të thonë se në gjithë jetën e tij vetëm një fjalë me mend kishte thënë ai dhe kjo kishte qëlluar kështu: Një ditë, kur e gjykuan se Myftar beu ishte bërë burrë, (burrëri që e tregonte të bredhiturit e tij pas ruspive e çingive), e ëma dhe i ati e hoqën mënjanë dhe njëri e shtrëngonte dhe i bërrtiste e tjetri i lutej e i fliste që të martohej. Atëhere kishte ngjarë çudia; i biri u ishte përgjegjur:

Linda një herë për qejfin tuaj, po për qejfin tuaj nuk do të martohej, deh!..

Thanë se tërë puna që bënte Myftar bej Vadhiza në çiflikun e tij që të gogësiturit. Po, do të hanim në të drejtën e tij sikur të mos përmendnim edhe një dëfrim tjetër, të nxjerrë e të pëlqyer shumë nga ai. Ky dëfrim ishte të bënte shaka e të mekej gazit me urinë e të tjerëve. Kjo, thoshin fshatarët, aq sa i firaste e i ligte ata, aq e ngjallte Myftar beun, sikur gjakun që humbnin bujqërit nga këto teket e tija të kthehej dhjamë tek ai. Kësisoj shakaja e beut ishte njësoj si zemërimi i tij: po të të zinte, s'e mbanje dot në kurriz. Kështu s'e mbajti dot as xha Liu i shkretë.

Kumasi, siç thoshte prifti i fshatit, duhet të kishte bërë ndonjë gjynah me zotin që kishte rënë në këtë të keqe me beun. Mos të vije tek Myftar bej Vadhiza për ndonjë hall koke: për meranë e ndaluar nga qehajallarët, për vijën e mullirit apo për lerën e buajve, do të ta punonte rrëngun fët, se beu kishte marrë një huq: s'të dëgjonte qarje pa mos i sjellë një furrik vezë peshqesh. Megjithëse pulat t'i vriste e t'i faroste për mos gjë, sidomos kur kthehej nga gjahu duar bosh, vezët prapëseprapë t'i kërkonte. Se mos i donte për të ngrënë, që të thuash hajde deh... Jo mor jo, edhe këto t'i kërkonte për sherr e për rrëng, për brengë të bujqërve e për gaz të tij.

Po, drejt të flasim, këtu ka pakëz faj edhe nusja e vogël e xha Liut. Kur u nis i vjehri t'i qahej beut për nja dy copë lëndë që ja kishin zënë qehallarët, nuk gjeti tjetër vend ku t'ja shtinte ato të shkreta vezë, që do t'ja shpinte beut, po vajti e ja futi, siç e kanë zakon myzeqarët, rreth

e rrotull mullës, nën këmishë, sikur të ishin gjer-dhan fishekësh.

Edhe beu, mërzitur nga të ndenjurit, shkak donte. Kur hyri xha Liu ngëc-ngëc, ca nga pleqëria, ca nga ndrojtja e ca nga që i rëndonin vezët atje rreth mullës e s'e linin të drejtonte trupin, beu brofi në këmbë që atje nga divani ku qe shtrirë e shpirë mirë e mirë gjithë atë pasdreke.

— O, mirë se na erdhe subash Liu. Po na mori malli, deh!.. dhe vuri një fije buzën në gaz, nga qejfi i rrëngut që i shkrepiti t'i punonte.

Xha Liut sikur ju ngroh pakëz zemra dhe filloi të kërkonte vezët nëpër mullë. Po beu nuk e la në punën e tij.

— Afrohu, afrohu mor xha Liu, të rrokemi një herë, të nxjerrim mallin, se kanë vajtur kohë që s'më ke urdhëruar në konakët... dhe, duke ju afruar vetë e pa i lënë udhë bujku që po mirrte e po ipte me nojma t'i shpjegonte se ç'kishte në trup, i këputi një të shtrënguar plakut sa i kërcitën jo vetëm kryqet e këputura nga lodhja e moshës, po edhe vezët e mbuluara atje rreth e rrotull belit. Atëhere, nga barku i xha Liut, që u shfry si për çudi, filloi të rrjedhë një lëng i trashë, i verdhë si pizgë pele në vapën e korrikut.

— Bej, bej... unë ja hoqa nga goja fëmisë e zotrote talle kësiso, u përtyp xha Liu, duke shikuar veten në atë ditë, tek kullonte vezë e gjallë.

— Merreni e nxirrmani jashtë harbutin, se më ndyri konakët pizgëmadhi i dreqit!.. bënte sikur zemërohej një hop beu dhe, si shtrihej mirë në divan, ja kriste gazit sa tundeshin edhe çatmat

e konakut. Si qeshte kështu një copë herë të mirë, mirrte nga parvazi i dritares shishen e rakisë dhe gazi i tij vinte e shuhej në gurgullimën e pagurit.

Për xha Liun, sikur të mos qe mjaft shakaja e beut, ja t'i plasë buzën edhe e reja me të sajat atje te gryka e pusit.

— Korba unë, ç'më je bërë në këtë ditë o baba! dhe kryqosi duart, duke e vështuar nga brezi e poshtë. — Po si s'e mbajte dhe një çikë të flamosurin, po na turpërove kësisoj?..

— Po rri moj e bekuar e mos kundo ashtu... Ver govatën shpejt se, në do të diç mirë mirë, fajën e ke ti, me ato të flamosura vezë.

* * *

Beu shyqyr që gjeti punë dhe qehajallarët s'të qasnin tek dera e konakëve e s'të ngjisnin lart po mos të kishe me vete pjesën e vezëve mbi shpësurina. E nuk t'i donte këtej e tutje as në shportë as në trastë, po, ashtu, myzeqarçe, nën këmishë e sirosur rreth e rrotull belit.

Si s'mbeti burrë në fshat pa u përshëndosur e pizgosur sa të mos e lante dot as lumi i thellë i Beratit e jo pusët e cekëta të Myzeqesë, na u mblo dhën një ditë gratë nën hijen e një fiku e rrahën t'i gjejnë çarje së keqes që i zuri me shakanë e beut. Le që ju turpëruan burrat, po ju ranë edhe thonjtë mbi govatë, duke regjur e larë barkun e këllqet e tyre, llustrosur nga e verdha e vesë e bërë tutkall pas këmishës së pëlhurtë e shallvareve të drillta.

Dhanë e muarën, e kthyen mbarë e prapë atë të flamosur gjuhë, sikur të qe pe e s'futej dot në vrimën e gjilpërës e më në fund i ranë shkurt: Do t'i kërkonin beut, t'ju dëgjonte një lutje dhe ju vunë një mëngjez të tërë e tohlluan një bakllava me majën e miellit, me petë të holla si të kartës së cigarit, të madhe sa një gur mulliri, turr në sherbet sheqeri e kuar në mjaltë zoge dhe zgjodhën xha Liun, si më plak e i gojës që ishte, t'ja shpinte beut e t'i lutej të dëgjonte një rixha që i bënin gratë e Kumasit: të priste zakonin e të përshëndoshurit dhe të të thyerit vezë se kishte mbetur fshati pa shtruar kllockë.

— Atë të dërgojmë, ishte hedhur e kishte thënë një grua nga lagjja e sipërme. — Me të nisi, me të të bitisi huqi i keq i beut.

— Mirë, mirë e keni mejtuar, po ku më gjetët mua, — ua kishte pritur xha Liu, kur e thirrën dhe i vunë përpara duarsh gjithë atë bir tepsi me bakllava. — Ç'të keqe kam bërë unë që të lëngoij gjithë rrugës, apo që kësisoj t'ja bije në vend oreksin beut?.. dhe plaku mori rrugën drejt konakëve atje sipër, duke e patur mendjen gjithë udhës te tepsia me bakllava që ja bënte me sy atje përpara duarve.

* * *

— Oho... o...o! Mirë se të pruri halli a e mira o xha Liu, u ngrit në këmbë e foli që atje tutje Myftar bej Vadhiza. Po, meqë në vend të vezëve, mbuluar rreth e rrotull belit, ai i pa në duar një

tepsi të madhe me bakllava, u prish në fytyrë dhe menjëherë e mblodhi veten për të gjetur ndonjë rrëng të ri.

— Bej, — hapi gojën xha Liu, mbetur më këmbë tek praku i derës, duke kërkuar vend ku të lëshonte tepsinë e rëndë. — Urdhëroni e bëni kabull të mirrni këtë tepsi me bakllava, të dërguar nga bujkeshat e Kumasit e më jepni leje t'i qahem zotërisë suaj, nga ana e tyre, për një turp që e ka gjetur fshatin tonë, bërë për gaz të botës e mbajtur në gojë nga të gjithë... dhe xha Liu, duke folur e duke ecur, vuri mbi fron bakllavanë.

Qehajaj, duke dëgjuar këto fjalë të rënda nga goja e harbutit, ishte ngritur mbi shalët e tija të gjata dhe po priste me sytë nga beu. Po beu e kishte mendjen gjetiu.

— Hë, hë... ti na qenke, ti o xha Liu, ti o lukth shthurur e gjuhë shkurdisur!.. Ç'flet për tjetër turp kur i ke nxirë faqen fshatit me atë pangopësinë tënde?.. dhe, si i shkeli synë qehajajt që t'i vinte plakut përpara tepsinë me bakllava, e urdhëroi: — Ha!

— Bej, është bërë për zotërinë tënde e jo për një copë fukara si unë...

— Kur ha ti, ngrënë jam unë. Të mos ngrihesh andej pa u dëndur mirë. S'dua njerëz të bëzitur në çiflikun tim.

— Bej, mos qesh kësisoj...

— Ha të them!

— Po është taksur për zotërinë tënde, o bej, qysh...

— Lëri fjalët dhe ha, të them!..

— Po kanë për të ma nxjerrë nga hundët ato gratë, o bej, po dëgjomë një herë...

— Ha, të them! Sa për atë, po të jap fjalën edhe pa të dëgjuar. Grave s'ua prish unë, jo.

Xha Liu ngriti supet, sikur të ishte përpara grave e të deshte të shfajësohej, u mendua një copë herë nga të fillonte, nga mesi apo nga anët dhe, kur beu e urdhëroi për së dyti «ha!», i ra drejt e s'pyeti më. Si hëngri mirë e mirë, pa e ngritur kokën nga tepsia e si e ndjeu veten të ngopur paq, çoi sytë dhe pa beun.

— Ha, të them, gjersa t'i nxjerrësh fundin tepsisë. Pa e përfshirë s'ka të ngrihesh!

Tepsia shkoi gjer afër gjysmës. Atëhere plaku ngriti kokën prapë. Në sytë e tij përzihej sikleti dhe kënaqësia dhe njeriu nuk kuptonte dot në i lutej beut që të ngrihej apo të hante edhe ca.

— Bej, më ra liksh në mullë, — tha pas pak, si ndjeu një shuk të rëndë plumb aty mbi kërthizë.

— Ha, të them! S'dua që bujqërit e mi të mbajnë namin në gjithë Myzeqenë për babëzinë e tyre. Ha!

Xha Liu, i zënë ngushtë përpara bakllavasë që s'kishte të mbaruar dhe asaj drej mullë që ipte e nuk zgjerohej dot, e pa dhe një herë beun dhe ju fut tepsisë. Po këtë radhë sulmi i tij s'mbajti shumë. Sapo kaloi gjysmën e ëmbëlsirës, e ndjeu veten si të prerë në mes.

— Aman, o bej, vajt tek s'mban më! Epmë urdhër të ngrihem!.. — dhe tregoi mullën që i kishte dalë përpara si kacek, duke truar e mallëkuar që ju mbush kaq fët.

Çliro ushkurin!.. — urdhëroi beu. — Po s'të shëmba së ngrëni sot sa të të dalë nami tjetër soj, mos më thënçin Myftar bej Vadhiza. Ha!

— Bej, mos bëj shaka me barkun e fukarasë, se s'është mësuar ashtu si i zotërisë tënde...

— Bluaj me dhëmbë e jo me gjuhë, qafir, të shohim një herë a mund të ngopet dhe barku yt!.. dhe i bëri shenjë qehajajt të sillte kotruven. — Pi dhe ha! S'dua të ndjellë njeri babëzi në çiflikun tim!

Si thau kotruven me një të ngritur, xha Liu e ndjeu veten më të lehtësuar nga velitja që i kishte shtyrë në bark gjithë ajo tepsi me bakllava. Sikur t'ja kishte hequr njeri me dorë atë siklet që e zuri aty më parë e sikur t'ja kishte shuar njeri me frymë atë zjarr që po i përvëlonte të përbrendshmet e barkut, iu vu tepsisë si për së pari. E mblodhi mendjen se pa e fshirë mirë gjithë sininë nuk do të ngrihej që andej dhe s'i çoi më sytë që të pyeste. Vetëm kur kapërceu dhe dorën e fundit me të mbeturat e petëve të bymbyera në shirup mori një herë frymë e ngriti kokë. Këtë herë vështrimi i tij ishte si turbull. Sytë e zgurdulluar i shpinte sa andej këtej, sikur të kërkonte ndonjë kapërcyell a ndonjë shteg për të dalë gjëkund, megjithëse për t'u ngritur nuk po ngrihej dot.

— Aferim!.. ja bëri beu duke i rënë sinisë me këmbë e duke e vërvitur tej. — Ngrehu!

Beu urdhëroi, po, për herë të parë urdhëri i tij nuk shkoi në vend. Plaku, me sytë mbetur përpjetë në tavan, as luante, as ngrihej. Një gogësimë e fortë buçiti jashtë e, sikur të kishte qenë ndonjë

tapë që pat mbyllur afshin e shpirtit të tij, u pasua me një «of» të gjatë e të thellë. Me duart shtrënguar mbi lukth, sikur të mbante një plagë plumbi, u shtri sa gjatë gjerë mbi dysheme.

— Oh, vdiqa, unë që s'pandehja se mund të vdesë njeriu dhe nga e ngrëna e tepërt!.. U mat të ngrihej, po këmbët nuk i urdhëronte dot.

— Merreni zorrëtharin, nxirreni përjashta që të shfrefjë mirë poshtë e përpjetë!.. urdhëroi beu. E, si u shtri më brinjë në nimin e divanit, ja plasi gazit me qehajanë për babëzinë e harbutit dhe zu të mburrej për rrëngun e ri që i polli mendja.

— Ama hëngri sa plasi, bej; s'ka për t'u qarë më as në këtë botë as në tjetrën, ja guduliti gazin, beut, qehajaj.

— Tani e tutje s'do të thonë më se i ngordh urie bujqit e mi... — dhe beu ja krisi përsëri të qeshurit.

Tani, çdo shkrehje e gazit të tij pritej e përzihej jashtë me «ofet» e «ufet» e xha Liut të shkretë, i cili, rënë në hendekun ku e kishin hedhur shërbëtorët e beut, mbante barkun me dorë e s'bënte dot çap tutje.

Që atë mbrëmje, bashkë me rënkimet e xha Liut, u përhap në fshat lajmi i shakasë së rëndë që i kishte punuar beu plakut. Njerëzit e tij mbrehën qerren dhe e sollën në shtëpi. Gjithë natën u përpoq i gjori që të shkarkohej nga gjithë ai siklet që e kishte zënë nën vete si ndonjë mullar i madh. Në mëngjez, kur këndezi i shtëpisë lajmëroi që nga topili i plehut agimin e ditës së re, xha Liu, i vrrarë nga gjithë ai zor që s'i doli dot përjashta,

dha frymën në krahët e nuseve të tij. Kur vajtën e i thanë beut se plaku kishte plasur e bërë «buf», ai kishte shpërveshur dhëmbët:

— Ashtuzë, deh, sot e paskëtaj ka për të dalë fjala se në Kumasin e Myftar bej Vadhizës njerëzit pëlccasin së ngrëni... dhe ja krisi prapë gazit, duke gudulitur në brinjtë, që të qeshte, qehaja bashin e tij, i cili, në hop, zuri ijet me dorë dhe s'u përmbajt më.

Kështu e përcolli për në atë jetë, bujkun e tij, Myftar bej Vadhiza.

Xha Liu shkoi, veç, brengat e bujqërve të Kumasit nuk i mori dot me vete, po sikur la aty edhe hallet e tija. Myftar bej Vadhiza, si nxori këtë shaka të re, nuk harroi as të vjetrën.

* * *

Me kohë, të gogësiturit dhe të gurgulliturit e pagurit ju shtua dhe të numëruarit e tespijeve. Korrat e qelibarta të tespijve shkojnë e vijnë, venë e kthehen, si t'i duash, po ato të shkreta vite shkojnë e s'duken prapë e për Myftar bej Vadhizën kishin shkuar vitet më të ëmbla dhe kishin ardhur mote mjaft të prapë. Kështu pranvera e vitit 1942 nuk e gjeti në qejfin e parë. Një dhembje në trup e një siklet atje në zemër po ja gërryenin shpirtin si me nishter. Pleqëria ju shpif si shpejt me sëmundjen e spërdhesit, teksa pafuqia ndaj bujqërve atë mot ugursëz për të ju shfaq në tërbimin dhe shkumbëzimin që e zinte dhe e linte dy tri herë në ditë, sa herë kishte të bënte me harbutët. Po zako-

nin e shakave me bujqërit nuk e kishte prerë. Kjo i kishte mbetur që të ngrinte në sytë e tij e të mbannte madhërinë dhe fuqinë e parë, që kishte marrë të tatëpjetën, ashtu siç po mbanin dhe hunjtë e shumtë muret e vjetra e më të rrëgjuar të konakëve.

Në maj, në Myzeqe edhe në mos të rëntë rrezja e diellit drejt e mbi çafkë të kokës, prapëseprapë përvëlon si në pisk të korrikut. Pluhuri i rrugëve, ngritur për qiell nga qerret dhe kafshët që kthehen pazarit aty më të thyer të ditës, të përmiell flok e qepallë e të zë frymën si ndonjë pezhishkë merimange; teksa gjinkallat, ndjerë si shpejt për të gjalla këtë verë ndahen e çahen së cinxërituri atje në majë të vidhave dhe çdo gërvishje e zërit të tyre kthehet në trup në pikë djerse që merr e gjarpëron nëpër leshtë e kraharorit duke të gudulitur keqa.

Një pasdite të tillë maji po kalonte beu i Kumasit, shtritur atje mbi nimin e divanit, posa hapur sytë nga gjumi i vapës. Kishte çelur në kanatë dyer e dritare, po pikë ere nuk lëvrinte nëpër dhomë dhe perdet e mëndafshhta që, lëshuar në atë plogështinë e tyre, dukeshin sikur të qenë rënduar edhe ato nga djersa, i shtinin beut keq vapë. Bulza djerse i buçkonin nga kraharori i hapur e në këmishë, ashtu siç vrijon ngadalë-ngadalë, në tulin e njomë e të posa prerë të kombishtit, lëngu bimor.

Mbytur në djersë ishte beu, po mendja i punonte. Priste ndonjë bujk, t'i binte sipas zakonit, të tretën e vezëve mbi shpesurina. Vriste mendjen të gjente ndonjë shaka të re, se ajo e vjetra sikur nuk do ta guduliste dot në këtë vapë, po ja që s'po i pillte koka gjë.

Në këtë gjendje e me këto mend e gjeti Koli, djali i vogël i xha Liut, kur hyri në divanin e konakëve, me dorë në zemër e me mullën plot.

Bujku, sikur të kishte prurë me vete freskun e detit, hoqi vapën dhe prishi plogështinë e beut dhe të konakëve: perdet lëvizën, qehajaj hapi gojën nofëll më nofëll dhe beu u ngrit në këmbë.

— Oho...o! buçiti sikur t'i bënte vetes veri Myftar bej Vadhiza. — Mirë se të pru perëndia, o Koli, që të më flladitësh një fije këtë qerata vapë që më piu së gjalli. Afroju!.. — dhe beu, plogët-plogët i bëri me dorë. — Qasu këtu të të këput një të rrokur të mirë e që të të shpijë ty dhe mua bashkë... — dhe, përsëri në vend të shkonte bujku të beu, po shkonte beu tek bujku.

Myftar bej Vadhiza, si hapi një herë krahët posi bozhat (1) e kënetës kur shkundin leshterikët përpara se të marrin fluturimin, i dha bujkut një të shtrënguar sa, kushdo që të ndodhej aty do të kishte thënë me vete se për të mirë e popullor ky bej s'e paska shokun.

Më kot po prisnin gazin patare të beut, siç ndodhte rëndom, sa herë përshëndeste bujqër e thyente vezë. Ata që u gjendën atë ditë në konakë, degjuan të qeshë i pari qehajaj. Duke marrë me mend atë që do të ngjiste me bujkun, qehajaj s'pritti dot të qeshurën e beut që po vononte. Po, edhe sikur ta kishte mbajtur e të kishte pritur beun, ashtu siç e donte radha, prapëseprapë i parë e pa shok do të kishte mbetur në gazin e tij. Beu, si mblodhi krahët kular rreth belit të bujkut dhe e shtrëngoi me

1) — pelikani.

sa fuqi që pat, sikur të ishte kokërr ulli për t'i nxjerrë vajin, u hodh në tërsëllimë nja dy hapa pas, sikur ta kishte kafshuar shëgjetlla në vend të lik dhe ja dha ulurimës me sa pat në kokë, duke ngritur në këmbë konakët e duke ju dhënë qiellin sorrave, mbledhur atje majë postrosë së çatisë.

— Lanetosu, gjidi kodosh e bir kodoshi!

Qehajaj, që reshti gazin dhe u pre fët në fytyrë, siç pritet veza e me të rënë në ujë të valë, pa të zonë, që, në pallmë e sipër ngriti këmishën dhe zbuloi barkun. Nga lllapat rrathë-rrathë të mullës, sikur t'ja kishte bërë njeri shosh me një grush saçma të imta a sikur t'i kishin shkuar ijeve gjithë hostenët e xha Liut, buçkuan dhe pëllcitën jashtë pikat e gjakut, të cilat, si e lerosën në të kuq, muarën tatëpjetë, siç mirrte sa herë pizga e verdhë e vezëve tëposh shallvareve të bujqërve.

— Jashtë e bëmu def nga sytë, qen bir qeni!

— Aman, o bej, s'të paçë faj... ngrinte supet e mudohej, pa u nxituar, të nxirrte diçka që atje nën mullë Koli i xha Liut. Si hoqi që andej dy iriqë plot gjemba, ja vuri përpara beut, mbi pëllëmbët e veta, dhe tha si pa të keq:

— Sipas urdhërit që na ke dhënë neve bujqërve të tu, o bej, gjeta këta dy iriqë tek po hapja një blacë dhe jau solla duke ditur se vuani nga e keqja e spërdhesit.

Qehajaj mbeti me gojë hapur dhe beu me këmishë në dorë.

— Mos qani dhembjen e gjembave të tij të hidhur, se djeg e shpon keq i flamosuri, ja, dhe mua më lëriti trupin gjithë rrugës, po i pini lëngun që të

shihni... — dhe, duke lëshuar mbi karrige dy iriqët, (të cilët, si e ndjenë veten më të lirë qitën kokën nëpër gjambat e tyre, për të parë ku ishin) u prapsua.

Kur Koli i xha Liut mbylli pas vetes fletën e derës së divanit, bej e qehaja u panë në sy.

— Më duket na e hodhi lala, o Gani dhe i dha një të krojtur barkut, larë me gjak dhe një shqelm të dy iriqëve që u mblodhën shuk e u rrokullisën (si tepsia e bakllavasë dikur) gjer tek praku i derës.

Tutje, përtej gardhit të konakëve rreth me manaferra, krisi gazi, që duhej të kishte plasur aty ca kohë më parë, kur beu rroku prej mezi e shtrëngoi Kolin. Qeshte, për herë të parë, me shakanë e beut bujku i tij.

Të nesërmen, kur u përhap në gjithë fshatin se djali i vogël i xha Liut i kishte punuar beut një rrëng të mirë e kur vajtën e i thanë Myftar bej Vadhizës se harbuti kishte marrë kësisoj hakun e t'et dhe të fshatit tërë, beu, si u ngrit përgjysmë mbi nim, uluriti një herë aq shumë sa lëndoi rrathët e bërë plagë të barkut dhe dha urdhër menjëherë t'i sillnin lidhur, në konakë, qenin që guxoi kësisoj të tallej me të. Kur ndaj dreke qehajallarët u kthyen në konakë, s'dinin si t'i dilnin beut përpara sysh. U sorollatën nja një orë në katua, ku kot së koti u lodhën së kashaisuri kuajt e pastaj, duar e kokë varur u ngjitën lart e vajtën e i thanë beut se nuk e gjetën harbutin as në shtëpi as në arë, se, që me natë, kishte marrë malet partizan.

Beu luajti nga vendi. Gojëhapur sikur t'i ishte sosur fryma, sy zgurdulluar e cvetëtitur ngaqë be-

bëza ju fshi fare në atë stërmadhim të llahtarshëm, ai ngriti dorën mbi qehajallarët, por e uli shpejt. I erdhi turp që krahu nuk i arrinte më tej shërbëtorëve.

Tani, sa herë shikonte vezë në furrik a iriq në gropë, i kujtohej Koli partizan, Koli i xha Liut dhe e zinin një palë ethe me të dridhura, ethet e gushtit, siç thoshin fshatarët me të qeshur. I bëhej sikur në trup të kishte akoma gjembat e iriqit.

E, që atë ditë, e preu zakonin e të thyerit vezë.

* * *

Me të prerë Myftar bej Vadhiza shakanë e të thyerit vezë, njerëzia thanë: «Kaq e pat dhe beu i Kumasit...»

Dhe vërtet, ditë fort të këqia ndoqën për beun njera-tjetrën siç ndjekin retë e zeza shoqja-shoqen në shëndrë. Koli i xha Liut zbriti bashkë me shokët nga mali në fshat dhe mori fuqinë në dorë. Tani, le shakatë, po as qarjet e shumta s'ja përfillte njeri Myftar bej Vadhizës. Sikur bashkë me partizanët të kishin zbritur për të gjithë prapësitë e botës, beu i Kumasit pa me sytë e tij sesi reforma agrare i përllau arat, luadhet, pyllin, pendët e punës, gjënë e gjallë e sesi mbeti, në mes të atij çifliku, si ai strumbullari në të dalë të dimrit: lakuriq e pa një mbrojë. Dhe atëhere, ashtu siç kishte mbledhur e zbrazur dikur të gjithë gazin e tij mbi plakun e shkretë, ashtu po grumbullonte dhe tani, po pa e derdhur dot, gjithë vrerin e kohës mbi të birin e xha Liut, Kolin partizan. Sa herë e shihte, që nga dritarja, tek shkonte përpara konakëve të tij

në udhë për në këshillin e fshatit, (dhe jo pak, po katër pesë herë në ditë e bënnte Koli këtë rrugë) beut të Kumasit i dukej sikur do t'i teptisnin veshët nga një e qeshur që kishte nisur dikur aty, tek lesa e grazhdarve. Edhe plumbat e maliherit në gjerdhan, që i binin pil dhe ndanin në dysh kraharorin e partizanit, (për drej, ky gjerdhan i kujtonte vezët e sirosura nga bujqërit myzeqarë rreth e për-qark belit) i dukeshin, tek vetëtinin ashtu nga rrezet e diellit, sikur të hapnin dhëmbët e të qeshnin me të, me një krismë gazi gjithë buçim. Dhe atëhere sikur të kishte në krah e rrokur fort xha Liun, i bëhej sikur, në vend të vezëve të krisnin bomba të vërteta. Dhe beu mbyllte sytë e zinte veshët.

Po më e keqja e gjet kur nisi të mbyllë edhe gojën që e kishte mësuar të hapej kaq e kaq herë në ditë për të bluar e shijuar të mirat e çiflikut. Myftar bej Vadhiza, njeri pa punë e pa zanat, kur e gjithë nderja e tij në jetë pat qenë të tallej me urinë e tjetrit, s'e mbajti dot plugun që kaloi nëpër Shqipëri, që përmbysi e varrosi nën të, të gjithë ç'qenë të parë e përmbi të dhe nxori në faqe të diellit gjithë ç'qenë poshtë e të shtypur.

Dhe filloi një e nga një t'i presë zakonet e vjetra: në fillim la gogësimën, se barku i tij s'arrinte tani as të mbushej me bukë, e jo më të çgufonte përjashta; pastaj la pagurin, se, edhe kur gjente ndonjë pikë kishte frikë mos «ç'kishte barku ja nxirrte bardhaku» dhe më në fund, kur ra në halle më të thella, që e bënë të kuvëndoje me vete, la edhe të numëruarit e tespijeve. Ai, që dikur thyente vezë e ja kriste të qeshurit, tani zu të kërciste dhë-

mbët nga uria e të ftohtit dhe të thyente morrat nga pocaqia. Dhe atëhere, nga e keqja e barkut, mendoi të lëvizë këmbët: hodhi krahëve trastën dhe mori rrugën e qytetit. Trasta s'ju hoq nga krahu gjersa vdiq. Me të shkonte derë më derë, me të hynte në xhami, (tani në fund qe bërë fetar i prapë) me të futej edhe në nevojto: Kishte frikë, nga njerëzit e shtëpisë, mos i rrëmbenin copën e bukës.

Kështu mbaroi jetën, në babëzinë më të madhe, njeriu që ishte mësuar të tallej me urinë e tjetrit.

ZOT E ROB

Shoh diellin që po mbytet në det dhe më shkon mendja te Asllani.

Kështu e kish bërë zakon Asllani, ato ditët e prasme të jetës së tij, të shihte diellin tek mbytej në det. Po asnjë ndjenjë e ëmbël nuk ja zbuste zemrën e tharë plakut. Një zjarr edhe më i përvëlur se ai i diellit, i bëhej se ja digjte mushkërinë. Dhe kur dielli mbytej në detin gjak, mushkëria e Asllanit sikur zhytej, jo dhe ajo në gjak, po në një furrë të skuqur.

Asllani ndjente atëhere dy ndjenja të përkundra të kraharorit të tij si kafaz hekuri, ku gëllinte ajo bishë e zjarrtë, mushkëria e tij. Dy ndjenja ndjente. Së pari, se ishte akoma i fortë. Shtatëdhjetë vitet i kishte kaluar, po kafazi i kraharorit të tij ishte i çeliktë dhe mushkëria, jo një, po dy lëmshe zjarrri përzjerë. Së dyti, se dita sillte natën dhe nata ditën, po zjarrin që kishte në kraharor asgjë s'ja shuante. Dhe deshte ta shuante, se e digjte keq.

Atë mbrëmje ngjau diçka e jashtëzakonshme: kambana e kishës së Çukasit tingëlli disa herë dhe tingëlli për mort. Nuk ra si zakonisht, po ulët-ulët, që sa mezi u dëgjua. Gjithshka kishte marrë flakë

rreth e qark. Deti ishte ndezur, qielli ishte ndezur. Edhe eshka e mushkërisë, në kraharor të Asllanit. U duk sikur tingujt e përvajshëm u zhytën në det si plumba zjarri dhe ujët e shoi me një psherëtimë që sa mezi e solli era.

Ç'kishin këta kaurrët e Çukasit që i binin përzishëm kambanës ndaj nate? Mos ishte e premtë e zezë dhe u vdiq Krishti në kryq? Jo. Ishte një mbrëmje e zakonshme qershori, nga ato të zagushive të para.

«Kaurrët nuk varrosen buzë akshamit», mendoi Asllani dhe i hipi një dyshim. Ç'të ishte?

U ngrit në këmbë. Tumja e rërës, mbi të cilën kishte qëndruar, u duk e vogël nën shtatin e tij vigan.

Hyzmeqari i tij, Uani, që i rrinte pranë, u përkul të marrë belcën, mbi të cilën kishte qenë ulur i zoti. Po ky kishte shkelur në mes të belcës dhe Uani mbet i thyer dysh një copë herë.

— E keni zakon ju të varroseni kur bie dielli? — pyeti për t'u siguruar Asllani.

— Jo, efendi, u përgjegj hyzmeqari.

Asllani u mendua dhe pyeti sërish, duke drejtuar shkopin e tij nga Çukasi:

— Po ç'qe kjo kështu?

— Mos ka lajthitur Jakovi, efendi.

Jakovi ishte kandilenafti i kishës, ai që i binte dhe kambanës.

«Në mos ka lajthitur Jakovi, ka lajthitur ndonjë tjetër», i dha fund me të vetat efendiu, lojti nga vendi, i ktheu shpinën detit dhe u drejtua nga shtëpia.

Uani rrëmbeu belcën, e palosi shpejt e shpejt dhe iu vu pas të zotit.

Efendiu ishte i madh, sa një zgërbonjë rrapi; Uani, i vogël sa një zhavar kënete.

Asllani bëri disa çape dhe qëndroi. Si kishte vështruar detin, ai tani këqyri konakët e tij, një kullë të bardhë midis dy gjerdhesh të mëdha gjelbërimi. Katër palë sy të zjarrtë shkrepëtinin nga xhamet që përflakte dielli. Kur mualliti një buallicë e pastaj një tjetër, Asllani sikur u përmend dhe u çapit rëndë-rëndë drejt shtëpisë.

Atje s'e priti kush. Konakët e Asllan efendiut po bënë vjet që ishin bosh. I kishte varrosur gjithë ç'pat: nënë e baba, grua dhe fëmijë, dy vëllezër, nipa. Kishte mbetur fill i vetëm, me shkopin e tij gjithë xhunga dhe me atë fije zhavari kënete që mbante emrin Uan.

Uani kishte gjashtëdhjetë vjet që i shërbehte. Mund të thuash se e nisën jetën të dy dhe po e sosnin të dy: njëri zot, tjetri rob; njëri në kullë, tjetri në haur. Dukej sikur Asllani nuk bënte dot pa Uanin dhe as Uani pa Asllanin. Asllani hante mishin, Uani kruante koskat; Asllani boshatiste çanaçun, Uani e fshinte me gisht dhe e lëpinte; Asllani hante gjellën që gatuante Uani dhe Uani, vërtet e gatuante, po vetëm sa për kripë e ngjëronte. Dhe le të ishin hambarët plot; minjtë ngopeshin, po Uani kurrë s'kishte prekur. E bota thoshin se Uani, vërtet më s'kishte vëlla e motër, po fare pa njerëz nuk duhej të ishte...

Ja dhe një herë u dëgjua si vjedhurazi nëpër mug kambana e Çukasit, që binte për mort. Uani

tristoi dhe desh i ra belca nga duart, kur bëri kryq. Asllani qëndroi dhe mbajti vesh e s'pyeti më, po vrau mendjen me një dyshim të rritur, u fut në shtëpi dhe u ngjit lart.

Në dhomën e madhe, dhomë e miqve, llamba ishte ndezur te muri. Postiqet dhe qilimat ishin ndërrur e rreshtuar, sikur të prisnin një bylyk mysafirë.

Asllan efendiu u shtrua te këndi i tij pranë vatrës. Si hije, Uani i ujdisi nga pas jastëkët, u zhduk një grimë e erdhi pastaj me një tepsi në duar. Mbi tepsi, — një shishe, një filxhan, një pjatë me ca hudhra e djathë: rakia dhe mezeja e efendiut. Uani ja vuri përpara dhe shkoi e solli një ibrik e një legen. Asllani lau duart dhe i fshiu me një peshqir që mbante kurdoherë varur te supi. Uani nxori ibrikun dhe legenin jashtë e erdhi u ul në fund të dhomës, pranë derës.

Efendiu mbushi filxhanin, piu një gërgj, thërrmoi pak djathë nëpër gishta dhe e futi në gojën pa dhëmbë, duke përplasur buzët. Uani mbylli sytë e u lut:

«Krisht, perëndia jonë, të paçim uratën! Edhe një ditë më pak».

I numëronte ditët Uani. Ai ishte lodhur prej kësaj bote. Uani i numëronte gjithashtu ditët, sepse e shihte tanimë që kishte ardhur fundi, si për të, si për të zotin, edhe pse, si njërin, si tjetrin, as dora as këmba, as mendja as fiqiri nuk e kishin lënë.

Asllan efendiu ishte aga i pesë çifliqeve dhe, që të pesta, i kullandriste si sot, si dje dhe si dyzet vjet më parë: njeri nuk i kishte ngrënë kurrë një grosh dhe misër pa shitur nuk i kishte mbetur ku-

rrë. Se si bëhej kjo punë, Uani s'dinte mirë ta thoshte. Ai dinte vetëm kaq: se edhe atë vetë nuk e kishte lënë asgjë, — se «nikoqire» e shtëpisë kishte mbetur Uani që njëzet vjet më parë; kur vdiq gruaja e fundit në shtëpi, dhe, po të rronte edhe ca, efendiu i tij nuk do të vuante për asgjë...

Po kjo kampanë vdekje në të errur, ç'ishte? — u rrihte mendja të dy pleqve të heshtur, njërit duke lëpirë buzët e shëllitura nga era e detit dhe nga djathi i shtrepur, tjetrit duke u mbështjellë kruspull atje në fund të odës.

Një qen lehu larg dhe një i dytë ju përgjegj më pranë; pastaj një i tretë e një i katërt edhe më pranë. Ja ku po leh edhe balua i Veliut, bujku fqinjë i Asllanit. Këtij ju bë një herë si zëri i murros së vet dhe i pikoi në zemër për të shkretin qen, që i kishte ngordhur atë muaj dhe që gati e kishte shurdhuar shtëpinë.

Uanit sikur ju këput një ëndërr: kërceu në këmbë dhe zbriti poshtë. Nuk shkoi shumë dhe hyzmeqari u ngjit në dhomë.

— E more, ç'ishte? — e pyeti me padurim i zoti.

— Kanë varrosur Andon Çiplakun, efendi.

— Ç'Andon, mor i lënë? — bëri çudi dhe shtangu agai.

Asllani u shëmtua dhe ja pat:

— Tyt! Mos kërkon të talleh, bir i qenit? Ç'i kanë varrosur, koskat?

— Koskat, efendi.

— Tyt!

— Koskat, efendi.

Është histori e gjatë kjo e Andon Çipllakut. Ka qenë një nga paria e atyre viseve. Asllani kish-te pesë çifliqe dhe Andoni pesë. Kishin kuaj e buaj, gjedhe e dhen, para të thata. Mateshin e hahe-shin pra. Po ishin dy ujq të fortë, që i druheshin fort shoqi-shoqit. Dhe ndonëse fqinjë, njëri atje në Çukas, tjetri këtu në Kadipashë, hasmëri nuk kishin. I lëshonin udhë njëri-tjetrit ose dhe i vinin krah, kur mundnin. Secili ishte matur më se një herë t'i bënte varrin fqinjit, po ishte tërhequr me kohë, që të mos binte vetë brenda. Ishin bërë miq, megjithëse ky «turk» dhe ai «kaur», se këtij nuk i pëlqente të hante bukë «kauri» dhe atij të ulej në sofër «turku». Dhe për këtë gjë ishin ngrënë me gjithë mend në jetën e tyre: kur Andonit «i leu në zemër» të ngrejë një kishë dhe Asllanit një xhami, secili në fshat të vet. Treqind napolona flori derdhi Andoni për kishën e Krishtit; asnjë grosh më pak nuk numëroi Asllani për xhaminë e Muhamedit. Po kauri e kishte thyer turkun; kambanat e tija dëgjoheshin anembanë, një gjysmë dite udhë larg, ndërsa hoxhën e fqinjit mezi e dëgjonin dhjetë shtëpi në Kadipashë... Veçse ja, kambanat ranë edhe për Andonin dhe, sado vjedhurazi ranë, pas akshamit, prapë gjer në Kadipashën fqinjë u dëgjuan. Kështu e ka kjo jallane.

Asllan efendiu u ndje i vrarë e i dërrmuar. Kambanat e kaurrit sikur ranë edhe për të atij pas akshami. Pyeti dhe një herë hyzmeqarin, thua se deshte të sigurohej mirë:

— Koskat i varrosën?

— Koskat, — u përgjegj Uani.

Ja paskëshin gjetur koskat Çiplakut! Dhe s'ndejtën dot pa ja varrosur me kambanë.

Andoni kishte pasur një ndryshim të madh me Asllanin: merrej me politikë. Zaten politika «e kishte bërë vërtetë aga», thoshin bota. Se çiplak kishte qenë vërtetë Andoni, pa i thanë e i mbeti Çiplaku. Se nga kishte ardhur një moti, se nga ishte «soj' e serselja e tij», nuk dihej mirë.

Asllani kishte tridhjetë vjet që po priste të gremisej Andoni me politikën e tij, dhe Andoni në vend që të rrëzohej, ngrihej. Kur Italia zuri vendin, Andoni i shtoi edhe një irat vetes. Kur pllakosi lufta e Grekut, bëri para të madhe me bagëtinë që bleu e shiti për ushtrinë e Duçes. Po kur krisi lufta e partisë, krisi dhe Andoni. Trim, qerratai. Ngjeshi gjerdanin me fishekë, hodhi një automatik në krah, bleu një palë dylbi, vuri një qylaf të bardhë me flamur dhe u bë ballist. Asllanit ju dhimbs. Të shembej tërë ajo shtëpi, tërë ajo pasuri! Dërgoi njeri e i tha.

— Të falet me shëndet efendiu, qir Andoni. Në ke bërë politikë gjer më sot, tani mos bëj. Irate ke, bagëti ke, florinjte s'i numëron dot. Ç'do më?

Andoni i ktheu përgjegje:

— Unë s'jam pulë e lagur. Komunistët nuk luftojnë për vatan, po që të rrëmbejnë çifliqet tona e të na lënë në diell. Kështu ec e thua efendiu. Dhe të na dërgojë nja dymijë napolona për Ballin.

— Ç'do qelbë ndonjë hendek! — tha Asllani dhe i dërgoi Ballit njëmijë napolona.

Po edhe barinjve të tij u çoi fjalë që të mos e kursejnë ndonjë bisht deleje për partizanët. Kështu

e bëri politikën e tij Asllan efendiut dhe ju duk se doli i fituar.

Nuk shkoi viti dhe Andoni vërtet e qelbi një hendek. As koskat nuk dihej mirë se ku i la. Po ja, nuk shkoi edhe një vit dhe ju dëgjua kambana në fshat: ja paskëshin gjetur koskat të bijtë dhe ja varrosën këtij pas - akshami.

Tani partia ishte në fuqi, po bënte muaj. Kjo parti Asllan efendiut i shëmbëllente me një mulli, që dhe atij mund t'ja bluante koskat.

«Për atë punë është jaradisur kjo», mendonte Asllani, duke kujtuar me pikëllim Andonin.

Mulliri e ka me radhë. E ndjente efendiut se po i vjen dhe atij radha, e shihte me sy. Nëpër çifliqe përhapeshin fjalë se shpejt do t'i ndanin tokat. Disa bujq nuk i kishin sjellë akoma asnjë okë grurë, ndonjë tjetër nuk i shkelte në shtëpi. Andej nga qyteti, se ç'i kishte hipur në kokë atij të parit të komunistëve e kishte urdhëruar të çilet një kanal i madh për të kulluar tokat. Gati gjysma e kanalit kapërcente nëpër çifliqet e Asllanit dhe bujqit ja hynë punës me vrull, që ta mbarojnë pa zënë shirat e vjeshtës.

Kjo parti! Do t'ja bluante koskat Asllanit. Po deti, deti a do ta linte vallë?

Padashur, efendiut ktheu kokën nga dritarja. Deti përtej ishte bërë gati sterrë. Re të rënda lundronin në një hapësirë llomi. Jugu po niste e po frynte me inat. Veç një si kënd i vogël fare qielli xixëllonte në të kuq.

«Ç'qenka njeriu!» ja bëri me vete Asllani dhe zemra e tharë ju njom.

Po, vërtet, asgjë s'qenka njeriu, mendonte shpesh e më shpesh pas asaj dite Asllani. Ai u bë shtatëdhjetë vjeç, në mos dhe më shumë. Në atë moshë, disa thonë se kanë jetuar mjaft. Ja, Uanit kishte nisur t'i rëndeje me sa dukej jeta. S'qahej nga puna, as nga kryqet e kërbishtjet, po thoshte se ju mërzit.

— Borxh e kemi. Sa më shpejt ta lajmë, aq më mirë, efendi.

— Ç'thua, mor tutkun! — i lëshohej Asllani. — Ç'të gjeti ty se të zgjatet ymri? Ç'të ke ke ke parë nga kjo dynja? Ç'kasavet ke pasur ti? Hyzmeqarllëkun? E ç'kërkon hyzmeqarllëku, mor i shkretë? Shpatulla. Pa më pyet mua, që më qëndrojnë pesë çifliqe mbi kokë e që u vërtitem vetëm. Ja kasavet, mor i lënë. E po ç'është dhe dynjaja pa kasavete? Si shkohet pa kasavete kjo jetë? Për kë u bënë kasavetet, në mos për ne?

Kështu thoshte agai, porse e shihte që këto «kasavetet e reja» nuk ishin si të mëparshmet. Nuk ishte më puna që të mbyllësh misrin e ta nxjerësh kur ta ketë më të lartë çmimin, të kesh në sy fqinj, se mos të shtyn gardhin, të ruash se mos të ha kapulen bujku dhe qengjin bariu.

Iku qershori, iku dhe korriku, gushti ishte më të dalë dhe Asllan efendi ja i kishte futur, ja s'i kishte futur njëzet barrë misër në hambarët e tij, nga të dyqindat që i sillnin iratet. Bujqit as që dukeshin më në shtëpi të agait dhe, kur ky i hipte kalit

dhe shkonte t'i kërkonte, në kasollet e tyre as gratë nuk gjente. Kur ju derdh një ditë Veliut, të cilin e kishte pranë dhe e zuri në befasi, ky ja ktheu:

— E ç'i do më shumë se njëzet barrë, mor efendi të keqen? Vetë i dytë je, zotrote dhe hyzmeqari, dhe me nga një këmbë në varr secili. Ju nuk hani as dy barrë për shoq në vit.

— U! qerrata i qerratait! — ngriti shkopin Asllani, si ç'e kishte zakon. — Dale pa ta ha kokën!

Po Veliu qeshi me të madhet, e i vockël e i zi si ishte, nuk lojti nga vendi. Asllan efendiut i mbeti shkopi në erë një çast dhe pastaj e vërviti tutje.

— Dëgjo, i tha Veliu — Shkop mos u mat të ngresh dhe mbyte tahmanë, se të mbyt. Ato ditë shkuan, perënduan. Tungjatjeta, efendi. Mora kazmën, ika. Do çelur kanali pa zënë shirat. Pa shih ç'bëhet atje...

Bujku iku andej nga vinte veriu që ftohte djer-sën dhe sillte gazin për fusharakët. Ata çelnin kanalin mes për mes tokave të Asllan efendiut, dhe ai kanal që çelej, sikur po e priste për mesi aganë vetë, me ato kazma që i shkulnin brinjët, me ato lopata që i gërryenin plaçkat e barkut.

Efendiut vështroi hyzmeqarin.

— Tundu, mor matuf! — ja këputi i zoti, — pa m'i hip pelës dhe ec e shih gjer ku erdhi kanali.

Uani, diç u mat të thoshte, po heshti.

— Ç'dërdëllet ashtu me vete? — iu keq i zoti.

— E ç'të shkoj e të shoh, efendi, ajo punë do bëhet.

Asllanit i kërceu patatja e hundës:

— Mor po dhe ty zgjebo s'të urdhërokam dot unë? Më këmbë të shkosh! Dhe me të katra!

Uani futi kokën në shpatulla dhe u nis. Përpiqej të nxitonte vërtet, posi ai çilimiu që sapo ka mësuar të ecë, me krahët hapur anash, që ku të mund të mbahet. Era i mori qelapoçen e nxirë dhe ja hodhi në pluhur. Ai as që e ndjeu, po ecte ashtu gërmuq, duke hequr këmbët zvarrë dhe duke çelur në pluhur një vijë, si ajo breshka.

Asllan efendiu ktheu dorinë, e fshikulloi dhe u zhduk revan nëpër dumanin që ngritën patkonjtë.

Kanali zgjatej pa pushim dhe zgjatej shpejt. Atij edhe pak qindra metra i kishin mbetur që të kalonte pranë kullës së efendiut.

Një herë ca djem të rinj e një çupë bashkë me ta, erdhën e diç matën aty rrëzë konakëve të Asllanit. Ky dërgoi e pyeti me Uanin. Ata thanë se nuk kishin vendosur akoma nga do ta kalonin vijën e ujit, nga e djathta apo nga e majta e shtëpisë. Nga e djathta s'kishte ndonjë pengesë: andej ara të zhveshura kishte, po binte më gjatë. Kurse nga e majta ishte një kopsht me pemë, që rrallë ja gjeje shokun në krahinë.

Asllan efendiu desh lojti nga mendtë. Do të prishnin kopshtin! Kishte dalë te dritarja, të dëgjonte se ç'do t'i përgjigjeshin hyzmeqarit, dhe gati i qëndroi zemra kur tha një i ri:

— Po s'e kaluam këndeje, e zgjatëm dhe dyqind metra të mira dhe na zunë shirat.

— Kopshtin do ta ruajmë. Si u prishka një kopsht si ky? ishte dëgjuar zëri i vajzës. — Nuk është e lejueshme.

— Ç'është ai kopsht, moj shoqe! Mallin e efendiut do të ruani ju? Kazmën! kishte thirrur një tjetër.

Zëri i Veliut, ky!

«Ah! qen e bir qeni! Ah! buburrec i bajgave! Po ku isha unë që të kam mbajtur gjithë jetën në tokën time, mor qelbanik!» ulëriu Asllani dhe u nis të zbresë e të kapet me të deng për deng, kur arriti hyzmeqari dhe e siguroi se «ajo femra», që urdhëronte të tjerët, kishte vendosur të mos prishej kopshti, po ta kalonin matanë kanalit, sado të zgjaste.

Efendi u mendoi me mirënjohje te vajza, po prapë u egërsua dhe pyeti:

— Ç'qe ajo çupulinë?

Uani rrudhi krahët.

3.

Erdhi vjeshta, një vjeshtë e thatë, pa shi. Toka u bë koskë dhe nuk punohej. Të mbjellat po vonoheshin.

Një ditë, duke u kthyer prej kanalit, Uanit i zuri syri rastësisht në një mezhde dy të rinj, të cilët ecnin pranë e pranë. Ata ec e qëndro e puthu, ai ec e qëndro e mbaj frymën që ju mek. Ishte ajo çupa, me një nga ata djemtë e qytetit, që kishin matur kanalit. Kur u gjend pranë tyre, plaku më s'u përmbajt dhe i shau:

— Pthu! Zuzarë!

Uani u tregoi grushtin dhe nxitoi nga shtëpia.

U mat një herë t'i rrëfejë të zotit se ç'i kishin

parë sytë, po ç'ti rrëfente? Kur ai deshi të dijë për kanalin, hyzmeqari ja pat:

— E ç'më pyet, efendi?

«Po ky? Ku ma gjen këtë guxim, ky qen? Po ndërkrehet dhe Uani?»

— Ore! — thirri efendiu, — Ç'të zuri, mor m...?

— Do dhe nja treqind metra kanali, efendi, pa të dalë në det. Tani gërmojnë më shumë se njëzet metra ditën. Kanë mbledhur punëtorë nga anë e anës. Vinë me flamur në dorë dhe punojnë pa hakë. Dëgjoju këngët...

4.

Një ditë që kanali po arrinte shtëpinë e Asllan efendiut, oda e këtij e miqve, u mbush me njerëz. Erdhën ata të rinjtë nga qyteti dhe bujqit e Asllan efendiut të gjithë, si dhe fshatarë që bënë pjesë në këshillat e katundeve, ku i kishte efendiu çifliqet. Dhe mbi të tërë, çupa. Ajo fliste, ajo urdhëronte.

Ishte një ezmere leshdredhur, me dy sy që të mbërthenin, me fjalën të shpejtë e të prerë, që veç t'i thoshe «peqe e lepe», me qillota si burrat dhe me skufë me yll të kuq në kokë. Në kollanin e saj të gjerë ushtarak, kishte varur një beretë. Edhe shokët i kishte të armatosur.

Asllan efendiu e ndjeu vdekjen, po veten e mbajti. Ai i priti mysafirët me fjalë të mira; me të butë e me nder. Pasi u ulën të gjithë, ndejti edhe vetë në këndit dhe vështroi bujqit që kishin zënë vend rrëzë mureve. Këtyre u bëri me dorë e u tha:

— Mirë se erdhët. Ju lumshin këmbët. Rrini, rrini shesh, djemtë e mi.

Pastaj, gjithmonë i qetë, nisi t'i pyesë mysafirët për shëndetin e për kanalën. Pyeti të parën atë çupën, duke i thënë «moj bijë», po pa ja munguar edhe thumbin:

— Si të kam, moj bijë? A je trime? Si e ke burrin? Si i ke fëmijët?

Vajza u bë e kuqe flakë e i ngeci fjala në grykë. Ajo e vështroi egër Asllanin në sytë e tij dinakë, po që nuk e fshihnin dot mërinë, me të cilën plaku zjente përbrenda. Dejtë e fytyrës së tij të gjatë, ishin të tërhequr fort dhe mbi to, qimet e parruara të mjekrës së rrallë, qëndronin si hala. Degët e zverdhura të mustaqeve i rrinin veç përpjetë.

Asllanin e përcëlloi zemërimi i vajzës. Duke u përpjekur të qeshë, ai u zgërdhi e i doli edhe më përpara nofulla si cung. Nisi të përshëndetet me qytetarët dhe së fundi u kthye nga bujqit, të cilët i pyeti një nga një, për gjithë ç'kishin në shtëpi, një çerek ore të gjatë.

— Po Kozi? Po Ndini? Po Ganiu? Si është me këmbët Rustemi? A mbahet ndonjë çikë Fatimeja? Si e ka Lipi të voglin fare? Mor po ç'emër i ka vënë, se s'më bie në hatër? Maks? Mor po ç'janë këta emra që s'i njihnim? U rrit ndonjë çikë iblizi?..

Dhe të tilla, sikur të mos kishte ngjarë asgjë midis tyre.

Si mbaruan përshëndetjet, erdhi Uani me një tepsi të madhe të ngarkuar me gota e filxhana dhe ja vuri përpara të zotit, te vatra. Asllan efendiunxori shishet e rakisë prej kamares që kishte përbri

dhe filloi të mbushë, duke vazhduar të pyesë dhe të flasë po vetë, gati pa lënë t'i përgjigjet njeri. Ndje-nte se po i ndizej shtati dhe goja s'i pushonte, sikur të ishte ndër ethe. Ethe ishin këto që po vinin.

— Gostitmi miqtë, Uan, — urdhëroi ai.

Hyzmeqari mori tepsinë dhe nisi me radhë, që nga qytetarët, duke vështruar secilin me një sy të habitur dhe ja mbulonin vetullat si bishta. Të fundit gostiti Veliun: këtë, efendiu e sajdiste më pak nga gjithë bujqit e tij. Çupën e vëngëroi disa herë dhe nuk i dha gjë. Po kur mbaroi, njëri nga djemtë e qytetit, i foli:

— Sill edhe një gotë këtu, — dhe gotën e vet ja dha çupës.

— Edhe një gotë, Uan, — urdhëroi më fort efendiu.

Çupa rrudhi fytyrën kur ndjeu erën e pijes. Ajo nuk e vuri te buza, po tha duke vështruar Asllanin rëndë:

— E di pse kemi ardhur? Do ta dish, sigurisht.

Plaku pohoi me kokë dhe lojti buzët:

— Për tokën.

— Për tokën, — e ashpërsoi edhe më zërin vajza. — Sot do të nisim nga matjet. Sot e një javë duhet të kemi mbaruar. Ngatërresa nuk duam. Ty të mbetet vetëm shtëpia me pesë hektarë.

Asllani dukej çuditërisht i qetë, kurse bujqit e tij ishin bërë ngjyra-ngjyra. Uani kishte qëndruar në mes të odës, me tepsinë në dorë.

— Shtëpia me pesë hektarë, përsëriti vajza, — një kalë dhe një pendë qe.

Fytyra e efendiut ishte bërë e gurtë: asgjë nuk

lëvizte aty. Buzët e tija, gati nuk lojtën, kur ai mërmëriti.

— Ju falem nderit.

Po kishte në këtë mërmëritje, edhe tallje edhe mëri, edhe gulçi me dobësi të madhe. Menjëherë pastaj, ai nisi të shtojë dhe të llogaritë:

— Gjashtë dynymë bën kopshti...

— Kopshtin do ta marrë fqinji yt, Veliu, ja preu vajza dhe zgjati nga Uani gotën, të cilën s'e kishte vënë fare në gojë: — Merre këtë, xhaxha.

Uani se si u përpëliti dhe desh u gremis. Tepsia i ra mbi këmbët e zbathura. Ai ndjeu dhembje që e theri, lëshoi një ofsh dhe u ul e mbështolli këmbët me duar.

Vajza ju gjend menjëherë pranë dhe i zuri njëren këmbë, të cilën ja kishte prerë e gjakosur buza e tepsisë mbi kurriz. Rakinë e vet e hodhi mbi plagën e hyzmeqarit. Nxori shpejt një shami prej xhepit të këmishës mbi kraharor dhe ja lidhi fët. Uani as që pat kohë të kundërshtojë.

— S'është gjë, xhaxha, tha vajza, i rrahu supin duke buzëqeshur e u kthye në këndin e saj te vatra.

Asllani s'e çeli gojën gjatë kësaj kohe dhe asnjëri nuk foli dhe lojti nga vendi. Plaku ndoshta nuk pa gjë me sy ç'ngjau. Ai e kishte mendjen te kopshti që do të merrte Veliu dhe veten e përfytyronte me një sëpatë në dorë, tek priste pemët e tek buçiste:

«Bushtër!»

Njëri nga djemtë qytetarë ja bëri:

— E mor Asllan ç'thua ti, si të duket?

Desh të tallet ky, apo me gjithë mend e kishte?

Me peshqirin e supit, Asllani fshiu djersët që po i lanin fytyrën. Ai ndjeu tëmblat që i rrihnin si çekanë. Valët e etheve ja përshkonin duart e këmbët si hej të skuqur. Po efendiu e përmblodhi mirë veten dhe mundi të buzëqeshë, sado hidhur.

— E mor djalë, tha. — Kështu e ka kjo e shkretë. Herë ma hipe, herë ta hipa.

Atë çast, mendja i vajti tek Andon Çiplaku dhe e pa veten lakuriq, pa irat e pa gjë, zhelemel në diell, si Uanin. Edhe kopshtin ja morën! Bënë apo s'bënë fjalë për bagëtinë? Se ç'tha për qe e për kalë ajo. Po pesë hektarët ç'i deshte? Sa për varrin? Një pëllëmbë tokë për varr do të gjendej edhe për atë, kur u gjet për Andonin. Andoni!..

— Një copë vend këtu te shtëpia, do ta kesh mirë, o efendi, ja bëri Veliu, duke u englendirur me një zinxhir në dorë dhe duke mos e parë me sy. — Vetë i dytë je ti dhe...

U mat të thotë «dhe me një këmbë në varr secili», po vijoi:

— Tokë e shëndoshë kjo këtu. Edhe koçkulla të mbjellësh, të nxjerr nga viti.

Shakaja ishte plumb dhe helmi i saj vrer i gjallë. Asllani e përpiu me sy bujkun e vet, po mendja nuk ju nda nga Andoni. Dhe tek i rrihnin tëmblat, i bëhej sikur po i gjëmonin në tru ato kambanat që përcollën ballistin njëj - akshami, i përcollën eshtrat. Ç'tha Veliu? Asllani zgjati dorën, nxori filxhanin me raki dhe u drejtua nga bujku, duke qesëndisur:

— Do mbajtur ai kopsht, o fqinjë.

— Kur të piqen mirë shegët, do të të sjell një shportë, — ja pat Veliu.

— S'kam dhëmbë t'i përtyt, — u tall Asllani.
— Po ti, si më je me dhëmbë, mor i uruar? — tha ai dhe e ktheu filxhanin e rakisë. duke sharë me vete: «Kodoshi! Si m'i përtpjek fjalët! Po dale, dale!»

Njeri nga djemtë e qytetit, ose që të tallej, ose me gjithë mend, tha:

— Nuk e ndjen veten mirë, o plak. Mos ke ethe?

Efendiu drejtoi shtatin dhe tundi kokën. Ai hodhi peshqirin mbi sup dhe ja bëri:

— Si të them o djalë? Po dhe plak jam ca. Ti the që nuk e ndjej veten mirë. Do të të tregoj një hyqaje. Na ishin njëherë dy barinj që shkonin te një rripë, në ca male, — shënoi plaku me dorë nga lindja. — Këtej shkëmb i lartë, thikë përtpjetë, këtej gërre, thikë tatëtpjetë. Ju morën të parit mendtë dhe i shkau këmba e më t'u rrëkëllye në atë gërre. E pyet ai që mbet mbi rripë. «Si e ndjen veten, o Hasan?» I përtpgijget ai që rrëkëlliset akoma: «Dal të zë fundin, o Hysen, pa të tregoj».

— Demek ti s'e ke zënë fundin akoma, — ja pat Veliu.

— Unë? — bëri sikur u mendua dhe u nxeh Asllani.

— Sikur thashë. Po s'jam dhe kushedi se sa. Im gjysh u bë njëqind e dhjetë, mor këlysh i Selimesë. Ti e di.

— Ymyz të kesh, — foli, Veliu.

— O burra, se na zuri dreka, — e këputi bisedën vajza dhe u ngrit.

Duke dalë, ajo i tha Uanit:

— Kisha një fjalë me ty, xhaxha, — dhe e mori me të butë prej krahu.

Uani e tërhoqi krahun me rrëmbim, po megjithatë i vajti çupës pas.

Kur dolën jashtë, vajza u bëri shenjë djemve që të largoheshin. Vetë, hyri në pemishten e Asllan efendiut dhe qëndroi nën hijen e një fiku të madh si tendë. Gjersa e arriti Uani, që mezi i tërhiqte këmbët, kjo i këputi disa kokrra të vona nëpër degë, këputi edhe nja dy fletë, i vuri kokrrat mbi to përdhe e u shtrua të hajë. I qëronte fiqtë e zez me majën e gishtërinjve nazikë dhe i kafshonte me një palë dhëmbë të hollë, fildish i vërtetë e që sikur i lëshonin dritë. Uani do të desh, me qenë të rrëmbejë një gur dhe ta shtypë atë kokë kokoridhe, duke nisur nga hunda që rrinte përpjetë.

— Ulu e merr një fik, o xhaxha, — i foli me dashuri vajza dhe i tregoi me dorë vendin pranë, ku e ftoi të rrijë.

Uani qëndronte në këmbë, me duar të lëshuara, me kokën të varur; si ç'e kishte zakon të qëndronte para të zotë. Gjithshka varej tek ai, gjithshka dukej si cuflë.

— Urdhëro e rri, mor xhaxha. Urdhëro e merr një fik, ju lut vajza.

Uani së fundi plasi.

— Ç'xhaxha më ke mua, moj..!

Fjala ju bë lëmsh në fyt, nisi të dridhet i tëri dhe megjithatë u ul.

— Xhaxha të kam, posi, — ja pat vajza, po jo me të keq. — Jam e bija e Stefanit, jot mbesë, xhaxha Uan.

Ky sikur u përmend me një lëkundje të fortë e pastaj shastisi e ngriu.

Vajza i qeshte me sytë e saj të mëdhenj dhe çukiste me majën e dhëmbëve zemrën lulëkuqe të një fiku.

Ajo përsëriti.

— Jam e bij e Stefanit, mor xhaxha.

Stefani kishte një bijë të vetme. Agninë... Jeta vërshoi e u rrotullua si në një gjiratore në kujtesën e plakut, me tërë fytyrat e njerzve që ai kishte pasur dhe kishte.

Ja dhe Stefani, më i vogli fëmijë i shtëpisë, që sapo lindi, vdiq i ati Moni. Për të dhe për dy motrat u pajtua hyzmeqar këtu në Kadipashë Uani. pa i mbushur mirë të dhjetë vjetët. Nëna mbet e ve, me katër çiliminj dhe ai, më i madhi, duhej t'i vinte krah, që të mos ngordhnin për bukë...

Nuk e njohu vajzën! Si ta njihte? Po ajo ka sytë e Stefanit vetë, të mëdhenj e të qeshur!.. Si e sheh me ata sy, qeneja! Vajzë e vetme, e përkëdhelur. Paska marrë arratinë! Ju rrotullua toka plakut, u mat ta pështyjë dhe ta godasë çupën, po ata sy që e vështronin me aq dashuri, ata dhëmbë që kafshonin zemrën e kuqe të fikut, tërë ajo bukuri vajze që ishte e mbesa dhe që i ngjante Fanes së tij dhe që i thoshte xhaxha aq ëmbël dhe që.., — tërë këto ja këputën shpirtin padashur, e bënë të dridhet përsëri.

Shpirti ju mbush me njëmijë kujtime. Shihte nënën, shihte babanë, shihte një djep me Fanen e vogël brenda dhe që ai, Uani, sapo nisi ta nanurisë, iku dhe u pajtua hyzmeqar në shtëpi të agallarëve... Kishte nanurisë edhe të motrat tek ai djep, Uani. Po ku ishin të shkretat motra? Njëra s'i kishte mbu-

shur të pesëmbëdhjetat, s'kishte nisur të lulëzojë mirë, kur e zuri një sëmundje e ligë dhe e rrëmbeu. Tjetrën, oh! tjetrën! Atë e kishte turpëruar një bej i fushës dhe vajza mbyti veten në pus. I thoshin Zafirë asaj. Kishte dy sy të mëdhenj si të Agnisë, që tani i rrinte pranë e i qeshte. Po nuk qe kështu e zhdërvjellët e e hedhur. Ishte e zbetë, hollake. Dukej gjithmonë e mitur. Atë turpëroi katili!..

— Po ulu, mor xhaxha Uan, — ju lut sërish Agnia.

...Kurse kjo, kjo puthej me djalin e botës dhe kukurisej mezhdave! Ku ishte ai pus, bre, që ta mbyste me duart e tija!

Uanit ju vërtit edhe një herë toka. Ai ju lëshua së mbesës:

— Pthu! Pthu, moj e paudhë! Pse nuk vete të mbytesh, moj, po më del mua përpara, mua plakut, e më thua xhaxha! Po ç'bëri ai Stefan, moj, që s'ta këputi kokën me vaht! — dhe u çua të ikë.

Vajza e zuri me të fortë prej krahu dhe e mbajti. Uani kishte humbur tani çdo fuqi: ai nuk i qëndroi dot së mbesës, po u ul. Dhe prapë, nëpër ngashërimën e ashpër që e kishte pushtuar, kujtimet nisën ta ngjethin.

Edhe Stefani kishte vdekur para kohe dhe e kishte lënë vajzën të mitur. Ç'ju bë e shoqja?.. Kujtimet përzjeheshin në kokën e Uanit si ata flokët e dëborës që i përzjen furtuna, po të zez, të zez... Kishte shkuar me gjithë të bijën e kunata. Kishte lënë kasollen e shkretë, që nuk vonoi dhe u shemb. Kishte punuar nëpër dyert e botës, larg e më larg fushës, thellë. Kështu kishte dëgjuar ca kohë për të

Uani. Pastaj ishin harruar, ishin bërë si të huaj. Rrallë dëgjonte ai ndonjë fjalë për të kunatën. Dinte që nuk ishte martuar. Rriste të bijën, thoshin, Agninë...

Dhe ja Agnia, me qillota e me pisqollë në brez, si djalë, me shapkë me yll si kopuke dhe që push-tohej me të birin e botës mezhdave. I kishte plasur cipa kësaj çupe, që vinte e thërriste xhaxha dhe nuk turpërohej...

Lotët zunë të rrjedhin nëpër faqet e zhubrosura të Uanit, sikur të ishte çelur pas dhjetëra vitesh një burim që u vulos dikur e që tani po derdhej rrëke. Vajza i kishte marë dorën dhe ja lëmonte me duart e saja të buta, gati të shpërthente dhe ajo në vaj.

Agnia kishte qenë shumë e vogël kur e ëma e la fshatin. Xhaxhanë, ja e kishte parë, ja s'e kishte parë një a dy herë, dhe vetëm në miturinë e saj. Një herë e kishin takuar rastësisht me t'ëmën, në qytet. Ai i kishte blerë një kallam sheqeri dhe një shami të kuqe, e cila ishte më e madhe se Agnia vetë. Nëna e kujtonte rrallë e tek xhaxhanë, thoshte se ishte hyzmeqar i një agai të pasur. Po shkuan vitet, ky xhaxha gati s'u kujtua më fare prej nënës dhe Agnia thua se nuk e numëroi më si njeri të vetin. Kaq dinte, se rronte; po se ku, nuk e dinte mirë. Ai jetonte i harruar në hallet e vuajtjet e tija, si ç'ishin harruar edhe ato në hallet e vuajtjet e tyre. Dhe kështu Agnia rritej shpejt, gjersa plasi lufta. Vajza doli partizane e u kthye në ballë të ushtrisë. Nënë e gjeti edhe më të drobitur e të plakur se ç'e kishte lënë. Për xhaxhanë

as që u kujtuan. Dhe ja që një ditë vajza i mësoi emrin këtij plaku që vinte shpesh të shihte kanalin. Asaj ju ngjallën kujtimet e miturisë. Pyeti dhe u sigurua se ishte xhaxha Uani. I shkreti xhaxha! Duhet shpëtuar në këtë pleqëri të zezë...

Uani ka varur kokën dhe ka mbyllur sytë. Lotët i rrjedhin pa zhurmë, si jeta e tij e hidhur e e heshur. Ai e ka humbur fare. As mendon më, as është i zoti të nxjerrë një gjysmë fjale. Agnia e këqyr e pikëlluar, i mban dorën në duart e saja dhe më në fund i thotë:

— Si do bësh tani, mor xhaxha? Këtu s'ke si rri më.

Plaku nuk e dëgjon fare.

— Këtu s'ke si rri më, — e shkund ajo pak prej dore. — Agait tënd do t'ja marrin të gjitha. Ai është njeri i lig shumë. Ai të ka përdorur si kafshë tërë jetën, të ka marrë shpirtin, xhaxha. Tani që të gjeta, ec me mua.

Si tha ashtu? «Tani që të gjeta...» Ai kishte humbur për ta! Kishin humbur për njëri-tjetrin! Kushedi ç'kishte menduar nusja e Stefanit për të kurnatin. Po Uani mezi kishte mbajtur veten si hyzmeqar dhe jo të mbante edhe atë vetë e dytë... Kushedi si kishte menduar nusja e Stefanit, pa kishte braktisur Çukasin dhe s'ishte dukur më... ishin harruar! **Kishin humbur shoqi-shoqin!.. «Tani që të gjeta»,** thoshte Agnia. E ç'do ta dojë se e gjet? Përse mund t'i hyjë në punë xhaxhai? Xhaxha-zeza! — dhe çupë-zeza!

— Ec me mua, ngul këmbë vajza. — Nëna do të gëzohet kur të të shohë. Do të rrosh rehat me

ne. Do të shkosh pleqëri të mbarë. Do të na zësh vendin e babait. Eja të ikim, që sonte... Pa do bëjmë edhe dasmë, — thotë ajo dhe i ndritin sytë e i hypën një nur e një të kuq të bukur. — Pasi të ndajmë tokat xhaxha.

Uanit i teren lotët. Fuqitë i këputen krejt. Ai mezi dëgjon dhe sheh si nëpër tym. Kur vajza flet për tokat që do të ndahen, plaku tronditet dhe çohet ngadalë, duke u mbajtur me të dy duart përdhe.

Mos i tha të ikë, të shkojë me të? Iket tani nga ky vend, ku punoi e vërdoi një jetë të tërë? Po ku ka vatër Uani, veç asaj tek ngryset e gdhihet, ja atje?

Oxhaku tymos si përditë, lëshon një fije tym të hirtë në kaltërsinë e plotë të qiellit. Një mace e bardhë tërhiqet mbi çati, duke gjuajtur zhapinjte; macja e shtëpisë, shoku i ngushtë i hyzmeqarit, që e do dhe e kupton si njeri. Një man që ka mbjellë ai vetë sot e dyzet vjet, është bërë edhe më i lartë se kulla. Edhe këtë fik vjeshtuk, nën të cilin janë ulur, ai vetë e ka vënë, si shumicën e pemëve të kopshtit. Ja dhe kosheret e bletëve; si roitin më përtej dhe që i ka kujdes. Të vetmet gjëra që i gëzon vetë Uani, janë ai man, ky kopsht, ato koshere, që i njomin dhe i ëmbëlsojnë gojën. Ku të shkojë? Ku është shtëpia e tij? Kasolles së pleqve nuk i gjendet as gjurma më në Çukas. Shtëpia e tij është kjo ku vuri kokën, aty ku shkel i zoti...

Një turmë dallëndyshesh u vërtitën nëpër kopsht, i ranë përçark manit, ju sollën të dy cara-cave në fund të oborrit, erdhën rreth e rreth kullës disa herë dhe qëndruan mbi çati, cicëronjëse, zhur-

monjëse. Po bëhen gati të ikin, dallëndyshet. Përfalën me viset e dashura. Cicërimet janë mallëngjimet e tyre. Do të ikin, vjen dimri. Po do të kthehen prapë... Pse mos cicëroni, moj dallëndyshe pse mos ikni? Ju keni fletë.

Uani mezi çohet. Të mbesën nuk guxon ta shohë në sy, po e pyet:

— Kur do të martohesh, moj Agni?

— Pasi t'u ndajmë bujqërve tokat.

— Nga mesi i dimrit, bën hesap plaku. — Gjer atëhere shohim e bëjmë. Martohu, martohu, moj çupë... I ço të fala nënës, thotë Uani, heq këmbët zvarrë dhe largohet.

E mbesa nuk i flet më. Ai ecën dhe nëpër kokë i ushton zëri i ëmbël që e thërret xhaxha.

6.

Tokat u matën dhe u ndanë jo për një javë, po për pesë ditë. Ato pesë ditë, këmba e Asllan efendiut nuk e kapërceu prakun. Ai nuk vajti as të shohë se ku ja caktuan të pesë hektarët, të cilët nuk ja dhanë te shtëpia, po larg, në një si kumishte. Tre kuaj nuk erdhën t'ja marrin në katua, po në kullotë. Kështu edhe pelën e kuqe me gjithë mëz. Kështu edhe buallicat. Bariu nuk ja solli më në shtëpi pendën e qeve që i kishte mbetur dhe doriun. Vajti dhe i mori Uani vetë. Bariut i kishin dhënë tokë nga të efendiut dhe pendën më të mirë të qeve të tija.

Që të nesërmen që i premtoi ajo vajza kopshin, Veliu kishte nisur të bëhej zot i vendit. Me

një kizë të madhe në dorë, ai erdhi e ndreqi gardhin. Lesën që ishte te hyrja, aty nën shtëpinë e agait, e hoqi dhe në vënd të saj vuri një barrë drizë. E ndau kopshtin nga shtëpia Veliu. Dhe si u lodh së punuari, shkoi fik më fik e pjergull më pjergull, aty ha një kokërr këtu një veshule. Mbushi dhe nja dy shporta dhe doli nga shtegu i ri, që çeli në fund të kopshtit, pranë kasolles së vet. Atje e kishte vënë lesën.

Asllan efendiu qëndroi atë ditë në njërën nga dhomat mbi kopsht e i pa të gjitha nga dritarja. Ethet e digjnin, djersët i kullonin, sikur t'i lanin e shplanin koskat me ujë të përvëlur. E ndjente se po bëhej si meit. Vdekje për së gjalli! Ai s'futi kafshore në gojë atë ditë dhe të nesërmen mezi piu një kupë qumësht. Edhe Uani nuk u ndje nëpër shtëpi. Të dy, s'e kishin mendjen te shoku-shoku. Efendiu as që e thërriti një herë.

Të pasnesërmen, ky mori shkopin dhe doli buzë detit, siç e kishte bërë zakon.

Ishte një pasdreke e ëmbël, me një diell që të shpinte koskat dhe një fullim që të shëronte ethet. Deti vinte e vinte me valë të shpeshta dhe të lehta, që puthnin ranishten me buzët e tyre të bardha prej shkume.

Ky qerrata det! I bukur, i gjerë, pa anë, po dhe i thellë e i frikshëm. Çfarë shpëtimi mund të prisje nga ky?

Tokat po mbarojnë së ndari. Veliu u bë zot i kopshtit dhe ai çeli shtegun te kasollja e vet. Ajo çupëlina vërtitet me qillota nëpër fshat, jep urdhëra me kobure në brez... Pesë hektarët kushedi

në ç'kumishte ja kanë caktuar. Ç'i kishin lënë? Do-riun që u plak dhe pendën më të dobët të qeve. Kur të zbresin bagëtia nga malet, do t'ja fshijnë të gjitha, sigurisht, me dhen e me lopë...

Dhe deti, më të është zbutur si një qengj. Ja një tym tek duket atje thellë, që zgjatet nga veriu në jugë. Është ndonjë anglez që shetit detet si ngahera, rehat-rehat, pa e prishur gjakun, me llullë në gojë mbi ato gjemi si kala. Dhe ka marrë pranë ndonjë nga «paria jonë», një Shefqet bej, një Ali bej. Dhe e gostit me çaj e me biskota. Dhe bëjnë plane: kur do të vemë në Shqipëri! Plane marrinjtë!

Me atë dobësi të madhe, që ndjen në trup e në shpirt, Asllan efendiu nuk gjen askundi një fije shpresë. Vetën e ka lëshuar, si atë fletën që e rrëmben era e vjeshtës dhe herë e fryn tutje, herë e zvarrit, herë e hedh në të thatë dhe herë e lëshon në ndonjë batac, prej ku s'e lëviz dot më. Ka rënë efendiu në një si batac, ku i përpëlitet shpirti nga era që fryn dhe i duket sikur zemra po i boshatiset nga të gjitha, nga marazet e nga mëritë. Thua se ka gëlltitur një helm që po ja mpin tërë ndjenjat e mendimet. Të vdesë, ah! të vdesë! Ja tani të vdesë! Dhe të mos shohë më asgjë! Ç'i lypset jeta? Lipsur qoftë! Lëri të tëra, po poshtërimi mbi të gjitha. I kanë caktuar pesë hektarë në një kumishte. Si atij qenit të zgjebosur, që i hedhin një koskë tutje, për ta bërë sikter. Dhe pastaj venë e i futin plumbin, po i mërzi. Po ku e kanë atë plumb, xhanëm? T'i bien dhe të shpëtojë. Ç'është ky poshtërim, kjo vdekje për së gjalli? Ja hedh bujku këngës në kop-

shtin e tij, gjezdis fiqtë me radhë e pjergullat e ftonjtë e shegët, këput e mbush shportat në sy të tij, ja bën gardhin si mur karakolli te kulla dhe vëngëron kullën vetë e jargavitet, doçi i Selimesë, jargavitet pas kullës!

«Dale, moj kullë dale, — thotë. — Në mos të shtënça dhe ty në dorë!»

Asllan efendiut ju ndezën mushkëritë. Jo, asnjë helm që të gëlltisë, nuk ja mpin dot ndjenjat e mendimet që e therin. Ai është gjallë, është i fortë. Mëria i pëlçet nga gjoksi me tallaze.

Dielli u zhyt. Anglezi tymos akoma drejt jugut. Duket sikur ai po e nxin qiellin me një furçë të madhe si bisht kali.

Aga efendiu mezi ngul këmbët dhe duart e tija si të gafores, që të ngrihet. Ai mezi mbahet te shkopi i tij. Dora që i ka vënë hyzmeqarit në sup, duket megjithatë sikur mban varur një zhele. Se dhe hyzmeqari mezi qëndron. Pleqtë bëjnë disa çapë drejt shtëpisë dhe për pak gremisen që të dy.

Anglezi vente e vinte tutje, atje ku puqet toka me qiellin, tymoste e gjithë llafoste me «bejlerët dhe zotërinjtë tanë». Dielli çliruhej nga burgjet e maleve, ngrihej i qeshur në qiell, nxehte dhe digjte botën, dhe pastaj zbriste dhe zhytej në greminën e padukshme të detit. Asllan efendiut çliruhej dalëngadalë prej atyre të të nëmurave ethe», e me vete nëmatiste:

«Asnjë bulë, asnjë bulë shi! Të digjet e të përvelohet dynjaja!».

Po kur vështronte detin, nëpër shpresën që s'e

linte, plaste ngandonjëherë dhe nuk përmbahej, shamëtinte nga perëndimi e thoshte:

«Derr, a derr anglezi, që sillesh përpjetë e tatë-pjetë!»

Dhe iknin ditët, vinte mesi i vjeshtës. Tokat ishin ndarë, po asnjë pëllëmbë dhé nuk ishte mbjellë nëpër atë thatësi të madhe.

«I kanë haram!», — kënaqej efendiut.

Dhe sa më thatë bënte, aq më shpejt shërohej trupi i tij. Kjo përcëllimë a do t'ja shëronte edhe shpirtin vallë? Rrushtë u rreshkën dhe u bënë hi. Nxinë e u kalbën shegët e ftonjtë mbi degë. Bletët po ngordhnin përditë. Agai vuri përpara rakinë mbrëmje për mbrëmje, sipas zakonisht të vjetër që kishte, dhe nisi t'i ndjejë përsëri lezetin djathit e hudhrës. Nisi t'ja thotë edhe ndonjë kënge, me sa zë që i nxinte kraharori, ku e digjnin vazhdimisht dy lëmshe zjarri.

Po një ditë, qielli u mbush me re dhe ra shi. Shi i butë, i mbarë, pa shkrepëtima e bubullima. Katër ditë e pesë net. Toka piu sa u ngop. E pastaj doli dielli prapë. Gjithshka shkëlqeu përsëri, larë e stolisur. Bagëtia sapo zbritën në vërri. Nëpër luan dhe bari u bë kadife.

Zemra e efendiut u çel, megjithëse ju çel qesja më shumë se zemra. Se dhe atij i erdhën bagëtitë dhe, me që luadhet ja morën të gjitha, pagoj për meranë sa nuk ja vinte. Pagoi bujqit e tij, për ato mera që kishin qenë të tijat. Po çka. Tek shihte gjënë e tij të gjallë, deshtë dhe delet e tija, mëzetërit e lopët e tija, tek dëgjonte zilet e këmborët, zemra i gufonte. Jo, nuk e kishin mposhtur dot! Ishte i

gjallë! Mbase dhe ato të tëra do t'ja merrnin, shpejt a vonë. Shpresën të mos e humbte, shpresën.

Arat u mbushën me bujq që lëronin. Parmendat çanin dhe radhitnin ugaret. Era e dheut të shkrifëruar i mbushte konakët dhe e dehte njeriun. Efendiu nuk mund të mos e ndjente këtë gëzim të përgjithshëm. Ai ishte rritur në erën e atij dheu, të dheut të tij. Ai ishte ushqyer me atë erë. Shihte Veliun që punonte arat përbri kullës, me kazinë dhe kuqalin e tij, po sado mëri që e kishte, aq edhe nuk ja fshihte dot vetes një gëzim që i zgjohej atje thellë, kur çahet brazda hoha mbas hohaje. Përtërihej dheu e sikur përtërihej edhe zoti i tij, efendiu. Se kush tha që ai nuk ishte zot i vërtetë i këtij dheu? Ja dhe Uani sikur përtërihej dhe po ngrinte kokën përpjetë, zhavari i kënetës dhe po i çelej nuri në atë kokëzë breshke që kishte «Ç'është kjo dynja!»

Kur efendiu ndjente gëzimin e tij, ai atëhere fillonte dhe zemërohej e gumëzhinte prapë së brendshmi, duke kthyer sytë nga deti, ku i qëndronte shpresa, mbi ato gremina të padukshme, të frikshme si xhehnemi. Ai «derr anglezi» sillej përpjetë e tatëpjetë dhe tymoste për ibret, — po larg atje ku puqet toka me qiellin. Efendiu dilte nga era te bregu dhe e ndiqte me sy atë shpresën e tij që tymoste tutje.

Në mbrëmje, hyzmeqari çeli gojën e tha:

— Më jep tri ditë leje, efendi.

Si? Si? Foli Uani? E ç'tha? Kishte tridhjetë vjet që s'kishte kërkuar një ditë leje Uani. Të kishte qenë kaurr, efendiu do të kishte bërë tri herë kryq. Tobe e stafkurulla!

— Si the, mor Uan?

— Dua tri ditë leje, efendi.

— Po ç'e do ti këtë leje?

— Martoj mbesën në qytet.

— Mbesën? — çakëriti sytë efendiu. — Ç'mbesë, mor i lënë?

— Çupën e Stefanit.

— Stefanit? — çakëriti edhe më shumë sytë efendiu. — Ç'Stefan, mor i lënë?

— Po im vëlla, efendi.

Asllanit i bënë bef kujtimet. Kishte pasur një vëlla Uani. Po sa vjet kishte që nuk përmendej më ky njeri? Ju kujtua efendiut që Stefani kishte qenë i martuar dhe me fëmijë. Mbante mend ta kishte pajtuar nja dy herë për të korra, me gjithë të shogën. Argat punonte ai; ishte pa tokë. Që kur s'ishte folur më për të në konak të Asllanit. Zaten përse fliste Uani, që të fliste për të? I dukej e pabesuar efendiut që hyzmeqari të zinte në gojë fjalën mbesë dhe fjalën vëlla. Pa le fjalën martesë. Do të martonte të mbesën Uani! Zot me hajër! Do të bënte dasmë! me hajër, o zot! Ç'nuk solli ky vit! Pa le ky behar e kjo vjeshtë! Do të shkonte Uani në dasmë!

Efendiu i hodhi një vështrim të gjatë hyzme-

qarit, nga lart poshtë e nga poshtë lart, sikur ta shihte për të parën herë. Vështroi kokën e tij të paqethur e të pakrehur, mjekrën që nuk e rruante, po e priste me gërshërë dhe që i rrinte shkallë-shkallë, sikur të ishte përvjelur një berr; sytë e tij që puliteshin te zgavrat, nëpër qimet e gjata të vetullave të përzjera; pastaj shpatullat e tija koskëdala, që shponin një si xhokë të leckosur, pastaj gjunjët e tij jashtë, si bunga të regjura; dhe këmbët zbatthur mbi rërë, gishtërinjtë si thëngjij të shuar.

Do të bënte dasmë Uani! Efendiu ja shkrepri një gazi që e trembi hyzmeqarin. U gajas me duar në mes, gjersa u lodh. Dhe ashtu, nëpër gulçim të gazit, i tha Janit:

— Po ti je si dordolec, mor i zi! Për ty është dasma, mor katran? dhe prapë u gajas e desh u mbyt.

Pastaj tha:

— Po ti s'më ke folur kurrë për mbesë, mor malimet! Uani e shihte me një palë sy ku gufuan lotët dhe ku, veç mjerimit, kishte një si ndjenjë të pështirë. Vërtet, ai ishte dordolec. Pa shih si ishte. Do të vinte në dasmë! Dordoleci në dasmë!

Agai pyeti:

— Si s'më ke folur kurrë për atë mbesë, mor katran?

Uani mundi të thotë:

— Ishim harruar, efendi.

— Si or ishit harruar? — ja shkrepri përsëri gazit agai.

— Ishit harruar! Ishim harruar! Pthu! Pthu, më ju shoftë perëndia, më keq se ç'ju ka shuar!

Ishin harruar!.. Po mirë ti, mor gomar, po ajo gomaricë?

Uani mundi të përsëritë nëpër lot:

— Ishim harruar, efendi!

— Ishit harruar dhe u kujtuat!

Kështu vërtet! Uanit i dukej sikur kishte bërë një gjumë të gjatë dhe të rëndë, në një shkretëtirë, te këmbët e efendiut, larg, shumë larg botës, në fund të dynjasë, dhe tani sapo ishte zgjuar dhe kishte parë se dynjaja, se bota ishte përreth. Ishte përmendur!... Ç'ishte kjo botë? Kishte pasur një vëlla dhe dy motra. Ata kishin vdekur dhe bota për Uanin ishte shuar; ishte zhdukur. Ai kishte mbetur filli vetëm, pranë efendiut të vet, si hija e efendiut të vet. Ja ç'ishte bërë ai: hija e efendiut. Po që ditën që doli ajo mbesë, nuk ishte më vetëm, kishte një botë për të. Kjo botë e thërriste, e ftonte.

Kishte dashur perëndia që të kishte dhe një gëzim Uani: të shihte dasmë në shtëpi të vet, — të gëzohej dhe të vdiste. Të mos vdiste buzëplatur, po buzagaz. Edhe dordolec do të shkonte në dasmë Uani! Vetëm të shihte dhe një dasmë në shtëpi.

Njëckë dasmë kishte parë Uani në shtëpi, dasmën e Stefanit. Po dhe ajo u bë një mot zie që nuk mbahej mend. Dhe i ziu Stefan po arrinte të dyzetat atëhere, se mezi i bëri paret e nuses. Dhe sapo mbaroi dasma, vdiq nëna, nënë-zeza, që mezi e mbajti shpirtin gjersa e pa njërin djalë me nuse... Të madhin kishte dashur të martojë nëna, Uanin. Po Uani s'ishte për nuse. Ai ishte i verdhë e i thatë, si zhavar kënete. Zafira e shkretë! Sa kishte ëndërruar Uani ta martonte atë motër! Kur e qitën nga

pusi, ajo ishte jeshilosur e nxirë e fuskosur si një kacek me vaj. Kishte qarë me ditë e me muaj Uani për të motrën dhe turpin. Dhe që atëhere e kishte ndjerë veten si të shkëputur nga bota. Kishte nisur të mbyllte gojën, të mos dëgjohet, të shkonte si hije në jetë apo dhe të mos duket nëpër botë fare. Ishte bërë hije, po, hije e efendiut të vet. Ishte çpërmendur...

Po ja, pas kaq e kaq vjet, ajo çupë e përmendi, e shkundi nga gjumi, e zgjoi, — me ata sytë e Fanes, me atë nur e gaz, e që urdhëronte njerëzit si burrë, e që do të martohej. Do të shihte dasmë e gëzim në shtëpi të tij Uani. Edhe dordolec le të shkonte në dasmë!

Bre, si ju çel shtëpia! Le të ishte femër kjo që po martonte...

— Po ç'është ajo mbesë, mor i lënë? — e pyeti Asllani.

— E bija e Fanes, efendi, të thashë.

— E bija e Fanes! Po nga doli kjo e bija e Fanes? Ku ishte futur?

Uani pati frikë të tregojë. Ai vetëm tha:

— Do të më japësh tri ditë leje, efendi.

— Po si, mor Uan. T'i marrësh të tri ditët. Dhe mbesa të trashëgohet.

Ja kështu.

Po të nesërmen efendiu mori vesh se kush na genke e mbesa e Uanit. Pyeti një bujk dhe ky e dinte. Asllani u xhindos si rrallëherë. Ai hyri në shtëpi si i dalldisur, u ngjit lart me një frymë dhe, kur i doli hyzmeqari përpara, ja këputi me shkop brinjëve. Uani u shemb përdhe.

— Bushtra! Bushtra! shkumëzonte efendiu.

Dita e dasmës erdhi e shkoi. Më kot Agnia e priti xhaxhanë. Ajo dërgoi një automobil që ta mirrte. Po xhaxhai ishte i sëmurë rëndë, s'ngrihej dot dhe nuk vajti.

— Shtiru edhe më sëmurë se ç'je, qen e bir qenit, — i ishte kanosur i zoti. — Ndryshe të vrava!

8.

Disa ditë pas asaj dasme, Uani u bë si i prishur nga mendtë. Vinte vërdallë kot nëpër shtëpi, fliste me vete, thua se nuk hante, nuk flinte, natën e kalonte jashtë, arave dhe kumishteve. I zoti i bërtiste, e kërcënonte, po më kot. Ai nuk e dëgjonte, i largohej. Asllan efendiu u detyrua të gatujë vetë ato ditë. Jetoj me vezë të fërguara dhe u vu e bëri kuleç, ashtu si kishte mësuar në të ri, kur shkonte me barinjte.

Ngadalë, Uani erdhi në vete, nisi t'i shërbejë prapë efendiut. Dhe efendiu filloi prapë të tallej me të, t'i kujtojë shtëpinë që kishte harruar dhe ta poshtërojë. Uani duronte. Ai nuk i vinte faj të zot. Ç'faj kishte se hyzmeqari u nda për së gjalli nga njerëzit e tij, dhe aq fort, sa ju desh së mbesës të vijë e ta gjejë e t'i thotë xhaxha, pa xhaxhai ta njohë? Fajet i kishte të gjitha vetë.

Në një gjë e prishi sidomos punën Uani për aganë: nisi të vejë në kishë të diel për të diel. Ai e kishte lënë me kohë edhe kishën.

Të dielën e parë që shkeli përsëri në kishë Uani, prifti dhe besnikët u çuditën. Edhe Uani u çudit,

kur e pa faltoren thua se bosh, me katër-pesë pleq. Kjo sikur e ngushëlloi për mëkatin që kishte bërë duke harruar shtëpinë e zotit dhe të vdekurit e tij. S'qe vetëm ai që ishte larguar nga zoti: qenkeshin dhe shumë e shumë të tjerë. Si u bë kështu kjo botë? Ju larguam në zotit apo ai na largoi dhe s'na sheh dot? Këtu po ha njeriu njeriun. Kjo luftë që sapo mbaroi, e derdhi gjakun lumë. Vrau vëllai vëllanë. Ja dhe tokat e ç'patën, ua morën dhe po ua marrin zotërve. U ulën malet, u ngritën fushat, — tamam si thoshte një fjalë e moçme. Të ngrihej Uani dhe të kërkonte dhe të merrte tokën e efendit! I vinte çudi, i vinte dhe për të qeshur. Po ai Veliu s'kishte qeshur fare: Veliu kishte marrë tokën dhe kopshtin bashkë. Ai mbase ua kishte vënë synë edhe konakëve, si thoshte Asllani... U përmbys dynjaja. Prandaj na largoi zoti. Robi s'i largohet zotit, po s'e largoi ai vetë. Kështu e kishte siguruar Uanin prifti. Po ndryshe thoshte Veliu. Ai i kishte thënë një ditë:

— Të ngopen dhe caronjtë e mi me bukë një herë, pa le të ngordhë agai. Mjaft jetuan agallarët. Tani të jetojnë harbutët. Ç'thua, mor derëzi? Mos u preve në atë shtëpi ti, që të grisesh aty? Po të mori shpirtin tërë jetën, bre. Ikë, shko te jot mbesë, Uan!

E fitoi prapë atë zakon Uani, që të vinte për të diel në kishë. Efendiu i bërtiti disa herë, se e linte vetëm dhe s'i kishte tërë kujdesin atë ditë, po ç'ti bënte? Uani ikte pa e pyetur. Mbylli efendiu gojën së fundi e u kthye dhe ai nga xhamia, nisi të

falej përsëri në rregull të xhumanë dhe ndonjëherë të kryejë edhe «besh namazin».

Dhe iknin javët e muajt.

Kohë më kohë, Uanit i vinte lajm nga mbesa, që nuk hiqte dorë, po e thërriste në qytet, i lutej të vinte dhe të kalonte me të pleqëri të mbarë. Lajmin ja sillte Veliu, i cili përpiqej edhe vetë që t'i mbushë mendjen. Uanit i bëhej atëhere zemra plehë, po efendiun nuk e braktiste. E kishte lidhur me të një prangë që s'e thyente asgjë. Filloi Uani të ndjejë thellë, ngaditë e më shumë, dhembjen e plagës që i kishte çelur ajo prangë dhe që tani ja mbante po të gjakosur. U mat disa herë t'i kërkonte leje efendiut që të shkonte në qytet dhe të shihte të mbesën, po e dinte se qe më kot. Pak xhindër e kishin përlëfytur efendiun, që të zgjonte Uani edhe xhindër të tjerë.

Efendiu kaq kohë i kishte folur hyzmeqarit liksht për vajzën dhe Uani e kishte duruar, sado me shpirt në dhëmbë, edhe pse i zoti ishte pa të drejtë. Më në fund, efendiu u lodh e nuk ja përmendi më të mbesën. Po ajo nuk i dilte as nga mendja dhe as nga zemra Uanit. E shihte shpesh ashtu si atë ditë në kopsht, kur i tha:

— Urdhëro e rri, xhaxha Uan, — dhe ajo çukiste zemrën e kuqe të fikut, me dhëmbët e hollë e të fildishtë, dhe i qeshte me sytë e mëdhenj të Stefanit.

Vajza kishte dërguar një herë edhe t'ëmën për të biseduar me xhaxhanë. Po ky qëlloi në Çukas dhe s'u takuan. Plakut i mbeti peng i madh.

Kishte filluar të dukej më shpesh në Çukas

Uani dhe jo vetëm të dielave. E dërgonte i zoti tek djali i madh i Andon Çipllakut, që të pyeste se «si venë punët». Spiro Çipllaku një përgjegje kishte ngahera:

— Punët venë mbarë e mirë. Të mos mërzhitet efendiu. Po të mos harrojë dhe ç'i kam kërkuar.

Spiroja kërkonte para dhe efendiu nuk e zgjidhte qesen me dëshirë. Një herë, Uani kishte dërguar një grusht me napolona të verdha te Çipllaku. Një herë tjetër, Spiroja i kishte marrë paratë me dorë të vet në shtëpi të efendiut. Ishte folur midis tyre për komita që kishin ardhur nga jashtë që po formonin çeta nëpër male, që do të përmbysnin komunistët dhe do të sillnin në fuqi ata të Ballit me shokë. Po duheshin mbledhur ndihma. Efendiu nuk ishte i sigurt që floriri i tij vinte ku duhej; ai kishte dyshim të madh se mos Spiroja i hante paratë vetë. Uani ishte i bindur për këtë e ja thoshte të zotit. Ky i jepte të drejtë, po prapë, bënte si bënte e e zgjidhte qesen. Kur zgjidhte qesen, i rritej dhe shpresa.

Aty nga mesi i dimrit, Spirua i solli efendiut një si kuti të madhe me llamba brenda. Kjo na qenlesh radio. Ja kishte kërkuar efendiu vetë dhe e kishte paguar shtrenjtë. Ishte e para herë që shihte Uani radio. Ai syri i saj që çilej e mbyllej me dritë mavi, e trembte dhe plaku bënte kryq fshehurazi. Ato zëra që dëgjohehin, ato të fishkëllitura, që Spirua i quante muzikë, e neveritën shpejt Uanin, po edhe Asllan efendiun. Edhe Spirua nuk vinte dot për natë që të ngrehë radion dhe të dëgjonin «ata tanët», të cilët flitnin përtej deteve. Radioja mbetej shurdhë me javë. Atëhere, po

të ishte koha e mirë, Asllan efendiu dilte e ulej mbi kukumalen e rërës, buzë detit, dhe përgjonte anglezin që tymoste atje ku puçet qielli me tokën, dhe që hante biskota me çaj, duke biseduar e duke bërë plane me «bejlerët dhe zotërinjtë tanë». Ata i kishin përtërirë partitë e tyre në Amerikë, në Itali dhe gjetiu. Shpejt do të vinin, kishte thënë radioja dhe e kishte dëgjuar me veshët e tij efendiu.

Nganjëherë, kur dëgjonte këto fjalë, efendiu, në vend që të gëzohej, fryhej vrer me atë «derr anglezi» që nuk po tregohet i mençur. Nuk e shihte ai se populli që bërë njësh me komunistët, që i dhanë tokën? Ç'priste ai, që të forcoheshin dhe më komunistët, të shtrinim thellë rrënjët e tyre të nëmura? Po «këta tanët», si nuk po ja mbushnin akoma kungullin anglezit që të vijë?

«Mos bëj peripato deteve, anglez, se do të jetë vonë!» — thërriste më kot së brendshmi Asllan efendiu dhe detyrohej të priste, të derdhte edhe para.

Mos po blinte shpresë të kotë efendiu? Sidoqoftë, kjo shpresa të mban, edhe sa një fije mbettë.

Një natë foli vetë Lumua në radio. Fliste me zjarr. Tha, e ç'nuk tha? Do t'ua bëjmë kështu, do t'ua bëjmë ashtu. Kujtoi edhe «motrat e gratë tona», që «kuqalashët i turpëruan».

Asllan efendiu i ndritën sytë, kurse Uanit i iku edhe ai pikë gjak. Dhe ç'i dëgjuan pastaj veshët, me net e me ditë, hyzmeqarit të ngratë për të mbesën! Ajo na qenke dhe gati për të pjellë, kishte thënë Spirua. E kur kaq shpejt? Njëndizaj mori burrë. Ja ajo kishte ardhur e u kishte ndarë tokat bujqërve. Prej saj i kishin marrë këta tokat.

Uani mirë që nuk vdiq nga dëshpërimi duke dëgjuar të vjellat e të zotit. Përbrenda, ja kishte nisur të mbajë anën e së mbesës. Ajo u martua, mori burrin që deshte. Ky s'mund të ishte hor, që të merrte një hore. Veliu tregonte se qe njeri me shkollë dhe për njerëzit me shkollë Uani kishte një nderim të veçantë. I ka hije një plaku të mbajë nëpër gojë çupat dhe gratë e botës?

Duronte hyzmeqari si ngahera. Po brenda kishte nisur t'i ndriçonte shpirti dhe të ndjejë në zemër një ngrohtësi të parrëfyer. S'i hiqeshin nga mendja sytë e Agnisë, — sytë e Fanes. E kur i kujtoheshin ata sy, thoshte me vete, me shpresë:

«Po sikur të bëjë një djalë?»

Si Stefani kishte për të qenë ai djalë! Dhe ëndërronte plaku djepe, ëndërronte dizgje, buzë të kuqeza që thithin sisë të bardha e të mbushura plot. Dëgjonte gugime. Dëgjonte kërcitjen e djepit, tak-tak si ai sahati ku orët ecin, orët që i shtojnë jetën vogëlushit, e rritin.

Gjersa muajsh e kishte njohur kërthi ai Stefanin. para se të pajtohej hyzmeqar këtu? Do të kishte qenë nja gjashtë muajsh atëhere Faneja i vogël. Nëna i jepte gji dhe ja linte atij që ta nanuriste. Uani kishte mësuar edhe t'i këndonte «llai-llai djalë-thit. Dhe ja kjo këngë sikur po i zgjohej tani në fund të zemrës, bashkë me tiktakun e djepit. Dhe ndjente sytë që i njomeshin e pastaj i shpërthente me vrull ngashërime që deshte t'i copëtonte kraharorin...

Pas tërë këtyre mallëngjimeve të Uanit, Asllan efendiu posa vinte rakinë përpara, niste të ndynte gojën. Kështu bënte edhe kur dëgjonte radion apo

dilte të shihte detin. Dielli perëndonte me madhësh-tinë e vet, ujërat skuqnin. Uanit i njomeshin sytë dhe i ngjallej, me lëkundjen e valëve, kënga e dje-pit në zemër. Asllani përgjonte anglezin që tymoste atje tek puqet qielli me tokën dhe niste e shfrente kundër tij e kundër «bejlerëve e zotërinjve tanë», po më shumë edhe kundër komunistëve dhe sido-mos «asaj bushtre». Uanit i sterrohej shpirti prapë dhe me vete hakërrehej:

«Po mjaft më, mor i mallëkuar! Mjaft!»

Pranvera ja çatisi shumë shpejt. Pemët çelën tri javë para vahtit. Zogjtë u ngutën tepër që të vinë. U mbush toka me lule e gjelbërim, me fletë e cicërimë. Mbi oxhakun më të lartë të kullës së efendiut, lejleku e gjeti çerdhen e tij, e meremetoi dhe nisi të kërcasë sqepin e gjatë.

Efendiut i gëzoi zemra shtarë dhe nuri i zi i qeshi. Dilte dhe e shihte me orë dhe, si të kishte qenë ndonjë i afërm që ju kthye pas kaq kohe prej kurbeti, nuk çmallej dot me të.

Po një ditë prej ditësh, ja pat një cingërimë e një fraq i keq fort. Malet zbardhën edhe një herë të gjitha. Lulet ranë. Dallëndyshet e ngrata mardhën e nuk dolën nga shtëpitë e kasollet. Ç'u bë i gjori lejlek, që i kishte sjellë gazin efendiut majë oxha-kut? Ku u struk?

Të nesërmen që filloi ai dimër i ri, efendiut ho-dhi gunën kllashë, i hypi doriut dhe, me Uanin pas, dalëngadalë, u nis të shohë bagëtinë që kishte nja një gjysmë ore larg. Mos pësoi edhe ajo ndonjë gjë? Ç'do të bëhej me qingjat? Me këtë rast, efendiut u binte rrotull edhe nja dy çifliqeve të tij, si ç'e

kishte bërë zakon. E merrte malli për iratet, deshte t'i shihte herë pas here, të shihte se në ç'hall ishin, të ngopte synë me tokat e tija.

Rruga më e shkurtër ishte buzë kanalit. Ajo ishte dhe më e mira: tokat i kishte nga të dyja anët e kësaj vije. Po kur doli buzë kanalit efendiu dhe lëshoi vështrimin tutje, i zuri syri një gjëmë të padëgjuar kurrë: kanali kishte ngrirë me atë pak ujë që kishte dhe në akull, ishin zënë kurrilat si në leqe! Ndonjë kishte ngordhur me qafën e gjatë të këputur, ndonjë po jepte shpirt dhe klithte për lebeti. Të gjorët shpend ç'kishin pësuar!

Zemra gur e plakut u njom edhe këtë herë. Po mendja i fluturoi shpejt gjetiu. Ç'ishte kjo hata e pangjarë? Allahu mos kishte dashur të bëjë nishan? Zogjtë e beharit i kishte bërë të vuajnë e të ngordhin në kallkan, si ç'kishte strukur edhe lejlekun me gjithë dallëndyshet këngëtoze, si ç'kishte rrëzuar lulet, përzhitur barin. Le të shihte miletin dhe të kuptonte! Allahu më aqik se kaq a mund të fliste?

Efendiu u kthye nga hyzmeqari i tij, që t'i shpjegonte këtë nishan të fuqimadhit. Uani po qante, i mjeruar si nuk ishte dukur kurrë.

— Tyt! mor qafir! — ju gërmua i zoti. — Sot qan ti? S'të gëzohet zemra me këtë nishan? — briti efendiu dhe ngau dorinë buzë kaqalit, që të shihte edhe më tej se ç'kishte ngjarë.

Uani nuk e ndoqi pas. Ai zbreti në kanal, theu akullin, liroi një kurrillë që lebetitej, e futi në gji ta ngrohë dhe mori udhën e shtëpisë.

Efendiu nuk ju zemërua për këtë. Atij i gufonte shpresa dhe ngazëllimi. Ai u ra çifliqeve ane-

mbanë, vajti e pa bagëtinë dhe nuk i gjeti fort keq. Në shtëpi u kthye si kishte kaluar dreka dhe hëngri si s'kishte ngrënë prej vitesh. Pastaj, me të mbaruar drekën, nxitoi të përgjonte detin, se mos dhe andej kishte isharete të mira.

Deti ishte i qetë. Dielli mbi valë llamburiste si nëpër mijëra pasqyrëza. Një anglez shkonte duke tymosur nga veriu dhe një tjetër nga jugu. Efendiu shihte se si shkonin në drejtime të kundërta dhe gjë të re nuk zbulonte. Qjefi ju prish. Nisi të zverëtijë.

Mos nuk ishte shenjë e mirë kjo, asaj dite shprese? Efendiu diç priste më shumë. Spiro Çipllaku do t'i sillte në shtëpi nja dy prej atyre «komitëve të malit», që kishin arritur nga jashtë. Spirua vetë e kishte bërë shtëpinë e tij «bazë», si thoshte, dhe tek efendiu ishte fjala që të krijohej një «bazë» tjetër, ku të vinin një radio, për t'u marrë vesh me krerët matanë detit. Asllani, frikë kishte ndjerë, po dhe kundërshtim s'i kishte bërë djalit të Andonit. Nga njëra anë, atij i dukej se po i shkisin këmbët dhe po merrnin rrokullimën e madhe; po, nga ana tjetër, i jepte zemër vetes me një «gjysmë mijës pesëqind», «të dalë ku të dalë», «pa shpresë nuk rrohet». E ku mund të ishte shpresa e tij, veçse në «ata të malit» dhe «të matanë detit», në radiot e në të tilla? Po mos luante ai këmbë e dorë, po mos çallëstiste ai, kush mund t'u vihej këtyre punëve dhe si përmbyseshin komunistët? Duhej marrë edhe qefini në krah... Asllan efendiut i hynin të ngjethurat, kur mendonte kështu. Po tani, çapin e parë dhe të dytin e kishte bërë si thoshte; duhej të bënte edhe të tretin. Plaku më kot stepej, se diçka e shty-

nte përpara, e rrëmbente. Vallë tatëpjeta ishte kjo e bekuar?.. Po sikur të mos vinin fare ata komitet, sikur të kishin gjetur një tjetër vend për radion? Vërtet ca e veçuar ishte shtëpia e Asllanit, po jo dhe kaq sa ç'pandehej. Vërtet shumë rrallë shkelte këmba e të huajit në atë shtëpi, po dhe e liga për asgjë bëhet... «Në drejt të vejë!» zemërohej me vete efendiu, duke ndjerë se po tronditet shumë. Kush hyn në valle, duhet të kërcejë. «Dhe në xhehnem, me shokë», përpiquej ai t'ja mbushte plotësisht mendjen vetes, megjithëse një shok si Spiro Çipllaku nuk e ngrohte fort, kurse ata të tjerët që do t'i vinin tani në shtëpi, as që i njihte.

Kështu zjente përbrenda efendiu, i cili, së fundi ishte i vendosur për udhën që kishte marrë. Ai hidhte ndonjë sy nga shtëpia, që të shihte se mos po vinte njeri, apo këqyrte hyzmeqarin, që nuk ja dinte ato të fshehta.

Uani i qëndronte pranë si ngahera, galuc, me duart mbështjellë në kraharor, me sytë mbyllur, sikur dremiste. Ai ëndërronte djepe, dizgje, buzë që thithin sisë të plota. Përzjente kërcitjen e valëve me kërcitjen e djepit, duke ju ngritur në shpirt «llai-llai» që i kishte kënduar Fanes së vogël dikur, pasi i jepte nëna gji, nxitonte në punë dhe linte Uanin të nanurisë të vëllanë. Dhe kishte sot Uani një shpirt hem të gëzuar, hem të brengosur. Se ja, bashkë me këngën e djepit, akoma s'i hiqej nga veshi lebetia e shpendit të gjorë, që nxori nga akulli dhe i shpëtoi jetën. Po sa shpendë kishin ngordhur mbrëmë dhe sot? Ç'u bë lejleku i shkretë?

U dëgjua të lehë qeni i Veliut? Efendiu u drodh. Uani nxitoi të shohë se mos po vjen njeri.

Qe një fshatar, që i solli hyzmeqarit lajmin e gëzuar, lajmin që ai priste me padurim ngaditë; Agnia kishte lindur djalë.

U bë plaku si çilimi: nisi të hidhej prej gëzimi, të përqafojë e të puthë lajmëtarin. Nxitoi pastaj te bregu i detit, që t'ja thotë lajmin të zotit, pa menduar fare se nuk po bën mirë, duke dashur t'i kërkojë edhe leje, që menjëherë të nisej për qytet.

— Ç'pate, mor tutkun, që po më vjen si i çakërdisur? — ju kthye i zoti, i keqësuar se nuk ishte gjë për të.

— Gëzim i madh, efendi! Ç'gëzim, efendi! thoshte Uani — dhe i merrej fryma.

— Folë, more! Mos shtiri ajo bushtë! — i grahu Asllani, nxori një këlbazë dhe pështyu.

Hyzmeqari nuk e dëgjoi sharjen, po u përgjegj, duke hapur duart dhe duke përpëlitur sytë nëpër lot gazi:

— Djalë, efendi, djalë! Të iki, efendi! Të shoh nipçen. Do t'ja vëmë emrin Stefan, efendi, Stefan.

Asllani u çua në këmbë stih. Ai e pështyu nj'a dy-tri herë në fytyrë hyzmeqarin dhe ju kanos:

— Doçin, mor, doçin kërkon të shohësh ti? Po të lë unë të gjallë të nisesh, mor qen e bir qeni? Hë, pa ta tregoj unë ty si të gëzohesh për një këlysh bushtre! Dale! — u lëshua ai me duar e me thonj përpara, që ta zinte hyzmeqarin prej gurmazi.

Uani, një çast të shpejtë, sa çil e mbyll sytë, mbeti e shtagu. Pastaj gjithshka ju errësua dhe një mëri e panjohur, që kushedi se ku fshihej në

gjoksin e tij, e hodhi përpara. I vajti dora te shkopi i efendiut mbi rërë. E rrëmbeu dhe goditi. Goditi dhe efendiu u këput për së gjati, si prej rrufeje. Goditi dhe goditi duke gulçuar, gjersa koka e të zotit u bë një përshesh truri e gjaku, koskash e rëre. Shkopi me xhunga u thye. Uani pështyu të vrrarin, lëshoi copën e shkopit dhe u vërsul nga shtëpia. Nxori një teneqe të madhe vajguri, lagu dyshemetë me të, duke nisur nga minderët dhe jastëkët e të zot në dhomën e miqve, zbriti në katua dhe i vuri zjarrin kashtës. Dhe ashtu, si i marrë, doli jashtë dhe u nis me vrap drejt qytetit. Nxitonte e kthente kokën të shohë konakët që filluan të mbulohen me tym e pastaj në flakë. Dhe kërcënohej me grusht, qante, gulçonte, nxitonte.

S'kishte bërë pesëqind metra, kur u gjend ballë për ballë me djalin e Andon Çipllakut. Vërtet, efendiu kishte thënë se e priste Spiron atë ditë. Spirua e kishte parë zjarrin dhe kishte qëndruar i trembur në mes të udhës. Kur pa hyzmeqarin si të marrë, ai u praps.

— A maskara e bir maskarai! ju vërsul Uani ta zërë.

— Dale të ta bëj dhe ty si atij qeni! Dale!

Po Spirua u fsheh në disa gjerdhe. Uani e përcolli me britma e me të shara, duke rendur prapë drejt qytetit:

— Ashtu do ta pësosh dhe ti, mor qen e bir qeni!

Një krismë pushke i këputi fjalën dhe vrapin.

Uani ngriti duart dhe i lëshoi përpara, bashkë me trupin, sikur të merrte hov për të arritur diçka, dhe ra në gjunjë e pastaj u shtri në pluhur, duke nderë akoma duart përpara. Edhe një grimë mendja i rendi drejt qytetit, ku një djep kërciste tak-tak, e pastaj, menjëherë, gjithshka u shua, heshti.
